

Om en rond: een semantische vergelijking

JOOST ZWARTS*

Abstract

This paper compares the semantics of two closely related words in Dutch, *om* and *rond*, that both correspond to English *round*. Building on earlier studies of the English word, a map of meanings is constructed on which *om* and *rond* define their specific territories. The notion of path plays an important role in these meanings. The two semantic territories of *om* and *rond* are shown to be convex, nearly disjoint and oriented in opposite directions of the map.

De voorzetsels van het Nederlands vormen in vergelijking met de naamwoorden en werkwoorden een kleine klasse. We zouden daarom verwachten dat de voorzetsels, om efficiënt gebruik te maken van de beperkte lexicale middelen, allemaal hun eigen semantische territoria hebben, duidelijk van elkaar afgebakend. Dat lijkt niet altijd zo te zijn. Er zijn voorzetsels die elkaar op het eerste gezicht niet veel ontlopen in betekenis, en misschien het treffendste voorbeeld daarvan zijn *om* en *rond*. Soms lijken die twee woorden inwisselbaar:

(1) om de tafel zitten = rond de tafel zitten

maar in andere gevallen is dat duidelijk niet zo:

(2) om de hoek wonen \neq rond de hoek wonen

Het naast elkaar bestaan van *om* en *rond* roept de volgende vraag op, die dit artikel probeert te beantwoorden:

Hoe zijn betekenissen tussen *om* en *rond* verdeeld?

Om deze vraag te beantwoorden hebben we een soort semantische landkaart nodig, een overzicht van de beschikbare betekenissen in hun onderlinge samenhang, waarop we

* Adres: UiL OTS, Trans 10, 3512 JK Utrecht en Radboud Universiteit Nijmegen. Email: Joost.Zwarts@let.uu.nl. Eerdere versies van dit artikel zijn gepresenteerd op colloquia in Utrecht, Nijmegen, Amsterdam en Konstanz en ik dank mijn toehoorders voor discussie. Ik ben ook dankbaar voor de opmerkingen van Nard Loonen en Ad Foolen en in het bijzonder voor het uitgebreide commentaar van Fons Moerdijk, dat tot belangrijke aanpassingen in het artikel heeft geleid. Het onderzoek voor dit artikel werd financieel mogelijk gemaakt door subsidies van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) (subsidie 051-02-070 voor het Cognitieproject *Conflicts in Interpretation* en subsidie 220-70-003 voor het PIONIER-project *Case Cross-Linguistically*).

de lexicale ‘territoria’ van *om* en *rond* kunnen aangeven. In Haspelmath (2003) wordt een overzicht gegeven van het gebruik van ‘semantic maps’ in taalvergelijkende studies van grammaticale fenomenen. Hier wordt deze methode voornamelijk gebruikt om twee woorden te vergelijken binnen één taal wat betreft hun lexicale semantiek. De semantische plattegrond zal ik in paragraaf 1 uittekenen aan de hand van illustratieve Nederlandse voorbeelden en in paragraaf 2 gebruiken om meer systematisch te bepalen met welke gebieden *om* en *rond* corresponderen in het moderne Nederlands, voornamelijk als bijwoord en voorzetsel in ruimtelijk gebruik. Die verdeling is onderhevig aan een aantal algemene semantische principes, zoals ik in paragraaf 3 zal laten zien.

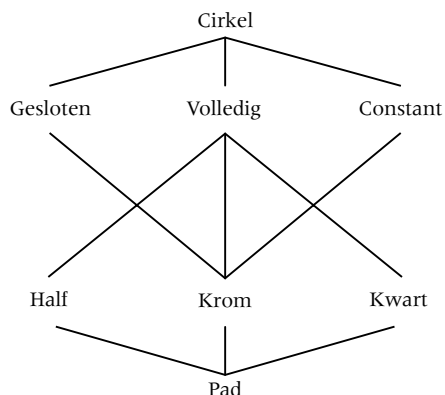
● I Ronde betekenissen

Waar het Nederlands twee, of zelfs drie, nauw verwante woorden heeft, doet het Engels het voornamelijk met één woord: *round* (met als variant *around*). De veronderstelling die ik maak is dat de twee Nederlandse woorden *om* en *rond* samen het gebied dekken dat *round* in zijn eentje voor zijn rekening neemt.¹ Daarmee bedoel ik niet dat *om* en *rond* samen precies alle betekenissen hebben die *round* heeft. *Round* heeft betekenissen die noch door *om* noch door *rond* worden uitgedrukt (zoals in *to come round* ‘bijkomen’) en *om* en *rond* hebben betekenissen die bij *round* niet zijn terug te vinden (*om beurten* ‘in turns’, bijvoorbeeld). Dat neemt niet weg dat er een semantisch domein of lexicaal veld is waar de woorden uit beide talen betrekking op hebben.

Hoe ziet dat domein er uit? Voortbouwend op Schulze (1991, 1993), wordt in Zwarts (2004) de polysemie van het woord *round* in kaart gebracht binnen een model-theoretische semantiek waarin de notie *pad* centraal staat. Paden spelen een belangrijke rol in de semantische analyse van directionele voorzetsels en werkwoorden (zie bijvoorbeeld Jackendoff 1983 en Lakoff 1987 en vele anderen). Een pad kan omschreven worden als een curve met een richting, voorgesteld door een lijn met aan één van beide uiteinden een pijlpunt. Om het gebruik van *round* (en andere richtingswoorden, zoals *over*) te beschrijven zijn drie eigenschappen van paden belangrijk: vorm, functie en domein. Die drie eigenschappen bepalen de dimensies van de kaart die we willen tekenen. Van deze drie dimensies is padvorm het belangrijkste om de verhouding tussen *om* en *rond* te begrijpen en daarom begin ik daarmee.

Elke betekenis van het Engelse *round* is gebaseerd op een verzameling paden van een bepaalde vorm. Al die padvormen zijn afgeleid van de cirkelvorm. Omdat betekenissen corresponderen met verzamelingen paden, en de ene verzameling deel kan zijn van de andere verzameling is het mogelijk om betekenissen te ordenen van strikter (sterker) naar ruimer (zwakker). Een belangrijk deel van de polysemie van *round* kan zo worden voorgesteld als een netwerk van betekenissen, zoals ook in andere analyses van polyseme woorden (die van *over* in Lakoff 1987, bijvoorbeeld):

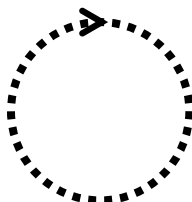
1 Het derde relevante voorzetsel, *random*, laat ik hier buiten beschouwing.

Figuur 1: Ronde betekenissen

Als ik de term ‘betekenis’ gebruik in dit artikel bedoel ik er dus meestal een van de knopen uit Figuur 1 mee: een verzameling paden die hoort bij een betekenis die een woord als *round* kan hebben in een bepaalde context.

De meest ruime betekenis die in theorie beschikbaar is voor *om* en *rond*, duid ik aan met PAD, aan de onderkant van de kaart in Figuur 1. Dit is de verzameling van alle paden, van welke vorm dan ook. Aan de bovenkant van de kaart vinden we juist de meest specifieke betekenis, CIRKEL, de verzameling van alle paden die precies één perfecte cirkelbeweging beschrijven:

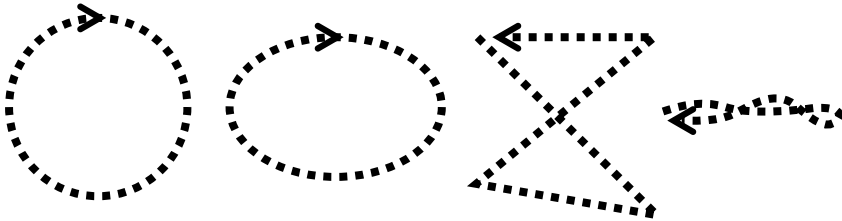
Figuur 2: Een CIRKEL-pad

Ik moet benadrukken dat deze betekenis veel preciezer is dan de betekenis die in bijvoorbeeld het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) wordt genoemd als ‘grondbetekenis’ van *om* en *rond*, namelijk ‘in een kring’ (WNT X, kolom 129). De CIRKEL-betekenis omvat alleen die ‘kringen’ die een constante afstand tot het middelpunt hebben en eindigen waar ze begonnen. We zullen verderop zien hoe de kring-betekenis kan worden opgevat als een verruiming van de CIRKEL-betekenis.

Het is duidelijk dat $CIRKEL \subseteq PAD$, omdat elk cirkelpad natuurlijk een pad is, maar tussen die twee zitten nog andere verzamelingen X waarvoor geldt $CIRKEL \subseteq X \subseteq PAD$. Elke X is een *oprekking* van het cirkelbegrip, die resulteert als we het cirkelpad in Figuur 2 nemen en dat op verschillende manieren vervormen. Er zijn een aantal van die opgerekte cirkelvormen die belangrijk zijn voor de interpretatie van *round* en van *om* en *rond*. De lijnen in Figuur 1 stellen de relatie van deelverzameling voor: de verzameling

van GESLOTEN paden is dus een deelverzameling van de verzameling van paden die KROM zijn.

Een ruimere klasse van paden dan de cirkels vormen allereerst de lussen: paden die beginnen waar ze eindigen en dus een GESLOTEN circuit vormen. Elke cirkel is zo'n gesloten lus, maar er zijn ook lussen die geen cirkel zijn:

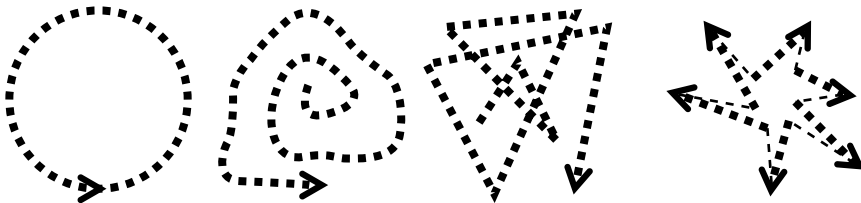
Figuur 3: GESLOTEN paden

Ook elliptische en achtvormige paden zijn gesloten zolang ze maar terugkeren bij hun beginpunt en zelfs een heen-en-weerpad langs een rechte lijn hoort bij deze klasse. We zien deze gesloten betekenis duidelijk in het gebruik van *om* en *rond*:

- (3) een straatje om, een ommetje, bloedsomloop
we zijn rond, de ronde doen, rondreis

In deze betekenissen wordt geen andere eis gesteld aan de afgelegde routes dan dat ze (ongeveer) terugkeren op het punt waar ze begonnen.

Een andere klasse waar de cirkels in zitten zijn de paden die VOLLEDIG zijn. Ten opzichte van een middelpunt doorloopt een cirkelvormig pad alle richtingen en in die zin kunnen we zeggen dat het de eigenschap volledigheid heeft. Maar een pad kan ook alle richtingen doorlopen zonder dat het terugkeert op de oorspronkelijke positie, bijvoorbeeld in het geval van een spiraalvormig pad. Ook een kriskraspad kan worden gezien als volledig, omdat het alle kanten uitgaat, net als een pad dat in alle richtingen gaat vanuit een centraal punt:

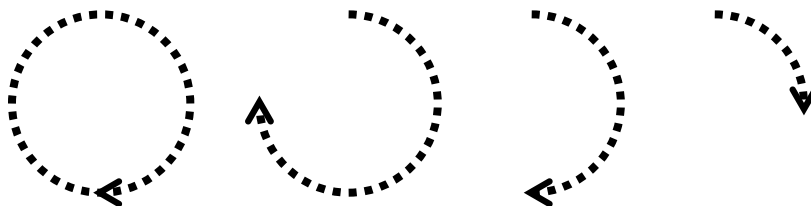
Figuur 4: Paden die VOLLEDIG zijn

Om en *rond* vertonen allebei deze betekenis VOLLEDIG, die in de woordenboeken wordt omschreven als 'in alle richtingen (door)', 'naar alle kanten', 'aan alle kanten (omsloten)', 'op alle punten van de omtrek', 'her- en derwaarts':

- (4) om het lichaam gewikkeld, omsluiëren
het eiland rond rijden, rondkijken

Om de semantische kaart overzichtelijk te houden, zal ik in dit artikel de verschillende soorten volledige paden niet van elkaar onderscheiden. Dat heeft geen grote gevolgen voor de uiteindelijke conclusies over de verdeling van *om* en *rond*.

Cirkels zijn paden die zowel volledig als gesloten zijn, maar omgekeerd zijn niet alle volledige lussen cirkels. Wiskundig gezien is de verzameling CIRKEL dus een echte deelverzameling van de doorsnede van VOLLEDIG en GESLOTEN: $CIRKEL \subset VOLLEDIG \cap GESLOTEN$. Wat de cirkels onderscheidt van andere volledige lussen (zoals elliptische of rechthoekige paden) is dat ze CONSTANT zijn: elk punt van het pad bevindt zich op dezelfde afstand van het middelpunt. Ook elk *deel* van een cirkelpad, zoals drie van de onderstaande paden dat zijn, is een constant pad, maar zonder dat het volledig en gesloten is:

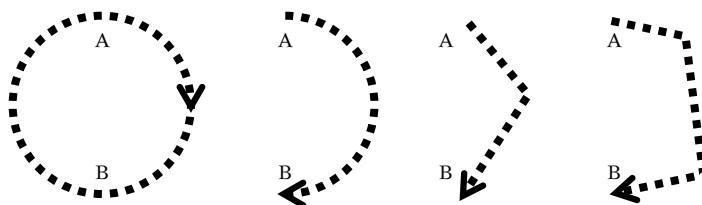

Figuur 5: Paden die CONSTANT zijn

Dat de betekenis van *om* en *rond* niet op een volledig of gesloten pad hoeft te zijn gebaseerd, maar slechts op een deel ervan, laten de volgende voorbeelden zien:

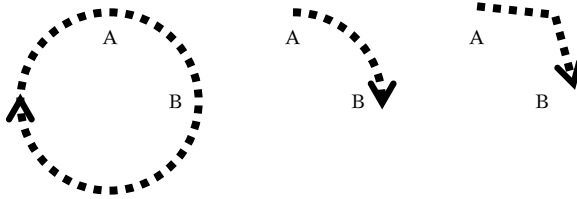
- (5) om de Kaap heen varen, de hoek om
de Kaap ronden

Toch is constantheid een te sterke eigenschap om uit te drukken wat er in deze voorbeelden gebeurt. Als een schip om iets heen vaart, is het in deze betekenis essentieel dat het aan de andere kant ervan terecht komt, maar niet wat de precieze vorm van de afgelegde route is. Belangrijk is dat in een cirkelvormig pad altijd twee punten A en B te vinden zijn die *tegenover* elkaar liggen. Die eigenschap, die ik HALF noem, geldt ook voor paden waarvan alleen beginpunt en eindpunt tegenover elkaar liggen:

Figuur 6: Paden met de eigenschap HALF

Op dezelfde manier heeft elk cirkelpad ook twee punten A en B die, vanuit het middelpunt gezien, in richtingen liggen die loodrecht op elkaar staan, een eigenschap die ik KWART noem. Diezelfde eigenschap zien we ook in andere paden:

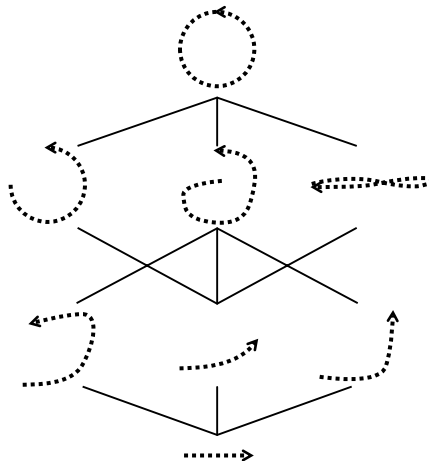
Figuur 7: Paden met de eigenschap KWART

Tenslotte kunnen we zeggen dat elk CIRKEL-pad ook een KROM pad is, en dat geldt natuurlijk voor elk pad dat niet recht is. Hier zijn voorbeelden van *om* en *rond* waarin we deze betekenis vinden:

- (6) een omweg
een ronde rug

Een omweg is een weg die langer is dan de kortste verbinding tussen twee punten en omdat die kortste verbinding een rechte lijn zou kunnen zijn is een omweg altijd een KROM pad. Een ronde rug is een niet-rechte rug.

Het volgende diagram laat een aantal kenmerkende paden zien voor elke betekenis, zodat we beter kunnen zien dat alle ronde betekenissen zijn af te leiden door een cirkelpad op bepaalde manieren te vervormen of transformeren, met de rechte lijn als eindpunt:

Figuur 8: 'Transformaties' van een cirkel

Bij die transformaties blijven bepaalde meetkundige en topologische eigenschappen van de cirkel behouden en raken andere verloren. Het resultaat is een familie van betekenissen met familiegelijkenissen, afgeleid van een centraal prototype (de CIRKEL). Hoewel de prototypische betekenis hier niet in het midden van de polyseme categorie staat maar bovenaan, komt het overeen met de notie van radiale categorie in Lakoff (1987).

Drie opmerkingen voordat we kort naar de functies en domeinen van paden gaan kijken. Om te beginnen zijn betekenissen niet zo precies als we ze geformuleerd hebben. Als we zeggen dat een pad gesloten is indien begin- en eindpunt identiek zijn, moet dit met een zekere ruimheid worden opgevat. We zijn rond na een ommetje, niet als we *precies* op dezelfde plek terugkwamen waar we begonnen, maar op *ongeveer* dezelfde plek. Een KWART pad voor *om de hoek* maakt een hoek van ongeveer 90 graden. Zo heeft elke betekenis in Figuur 1 een zekere bandbreedte die het gevolg is van de vage manier waarop woorden in de praktijk worden gebruikt en die onderscheiden moet worden van polysemie.

We maken op de kaart geen onderscheid tussen ‘eenvoudige’ en ‘meervoudige’ paden. In plaats van één keer kan een cirkelvormig pad ook meerdere keren rond gaan, zoals in *omwentelingen* of *rond en rond*. Het is me niet duidelijk of dit onderscheid een aparte dimensie vereist of dat het op de een of andere manier in de huidige kaart zou moeten worden ingepast. Daarom zal ik dit onderscheid links moeten laten liggen.

Tenslotte moet worden opgemerkt dat Figuur 1 de kaart nog op een andere manier eenvoudiger voorstelt dan die in werkelijkheid is. Behalve de betekenissen die zijn aangegeven, zoals GESLOTEN en VOLLEDIG, hadden we ook combinaties van betekenissen moeten opnemen, voorgesteld als wiskundige doorsnedes, zoals $\text{GESLOTEN} \cap \text{VOLLEDIG}$, een betekenis die zich op de kaart boven GESLOTEN en VOLLEDIG bevindt. Die betekenis, die in de woordenboeken wel wordt aangeduid als ‘in een kring’, is belangrijk voor gebruiksvormen van *om* en *rond* waarbij GESLOTEN en VOLLEDIG hand in hand gaan, en alleen CONSTANT als prototypische eigenschap ontbreekt. Het opnemen van zulke combinaties op de kaart vergroot de mogelijkheden van het model om betekenissen adequaat te plaatsen, maar voor dit artikel heb ik gekozen voor een eenvoudiger variant.

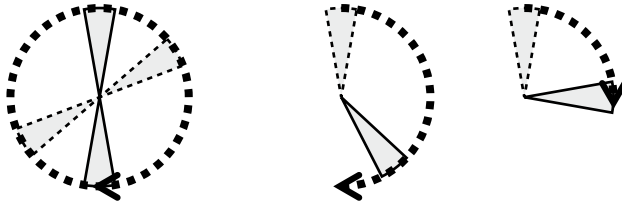
We hebben in kaart gebracht wat de vormen van paden zijn die belangrijk zijn voor *round* en *rond* en *om*. De volgende dimensie van de kaart is de *functie* van paden. Hierboven gaven we steeds voorbeelden van *om* en *rond* waarin sprake is van een *verplaatsing* langs een pad. Het pad geeft dan de achtereenvolgende posities aan van een bewegend object. Een pad kan ook gebruikt worden om de *verdeling* van een langwerpige object of van een verzameling aan te geven:

- (7) de ketting om haar hals, samen om de tafel zitten
 levels rond de bergtop, de tribune rond het podium

Er verplaatst zich hier niets, maar het pad geeft de posities aan van delen van een object of elementen van een verzameling in een statische configuratie. Ook de contouren van een object kunnen met een pad worden aangegeven, zoals in *een rond raam*, waarin de omtrek van het raam correspondeert met een cirkelpad. Het is ook mogelijk dat een pad representeert hoe een object zijn oriëntatie verandert in de tijd, hoe delen ten opzichte van elkaar bewegen. Een aantal van de padvormen uit Figuur 1 zijn belangrijk in verband met rotatie:

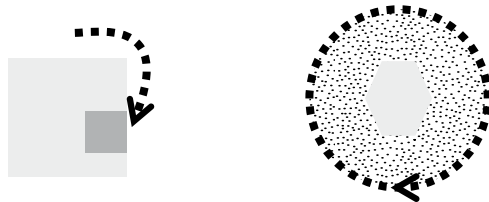
- (8) omwentelen (VOLLEDIG), zich omkeren (HALF), omvallen (KWART)
 ronddraaien (VOLLEDIG)

Als een object roteert, bewegen perifere delen van dat object rond een centraal, stilstaand punt en ze kunnen daarbij een geheel of gedeeltelijk cirkelpad beschrijven:

Figuur 9: Rotatiepaden

Als we praten over functies van paden in verband met ronde betekenissen hebben we het dus over rond *zijn* (contour of extensie), rond *gaan* (verplaatsing) of rond *draaien* (rotatie). Een vierde functie van paden is om lokaties aan te duiden en dat kan weer op twee manieren. In *de winkel om de hoek* wordt de winkel gelokaliseerd op het *eindpunt* van een KWART-pad, terwijl in *ronde Amsterdam* een volledig CIRKEL-pad met Amsterdam als middelpunt gebruikt wordt om een omgeving te definiëren ('in de buurt van, bij Amsterdam'). Deze omgeving is dan het inwendige van dit pad, alle punten die er binnen liggen.

Figuur 10: Eindpunt en inwendige van paden

We hebben steeds over ronde betekenissen in één domein gesproken, namelijk het ruimtelijke, maar ook in andere domeinen kunnen deze betekenissen worden toegepast, zoals het temporele:

- (9) uw bedenktijd is om, om drie uur
 het hele jaar rond, rond 1900

Rotatie (van 180 graden) speelt een belangrijke rol in metaforen voor verandering, waarbij het idee lijkt te zijn dat tegenovergestelde toestanden en opvattingen corresponderen met tegengestelde richtingen:

(10) ompraten, omrekenen, omtoveren, het parlement is om

In de domeinen van graad en hoeveelheid wordt *rond* gebruikt om volledigheid aan te geven:

(11) afronden, het verhaal is rond, ronde getallen

Deze betekenissen zijn VOLLEDIG, niet in de zin dat er een pad is dat alle richtingen doorloopt, in de letterlijke ruimtelijke zin, maar zo dat alle delen van een geheel doorlopen worden: alle onderdelen van een verhaal, alle decimalen van een getal.

● 2 De verdeling van *om* en *rond*

Nu we een goed idee hebben van het landschap van betekenissen dat een rol speelt bij de interpretatie van *om* en *rond* kunnen we ons richten op de hoofdvraag van dit artikel: hoe verdelen *om* en *rond* dit landschap? Bij het beantwoorden van die vraag zal de nadruk liggen op het ruimtelijke gebruik van *om* en *rond* in hun optreden als bijwoord of voorzetsel. Ik zal een aantal syntactische en morfologische contexten de revue laten passeren waarin we het contrast tussen *om* en *rond* duidelijk kunnen zien: in predikaatspositie, nominale samenstellingen, in verkleinwoorden, prepositioneel, postpositioneel en als partikel bij werkwoorden. Vooral die laatste context biedt goede aanknopingspunten om de taakverdeling tussen *om* en *rond* in beeld te krijgen. Termen als predikaat en partikel gebruik ik hier trouwens zuiver descriptief, om gemakkelijk bepaalde gebruiksvormen van *om* en *rond* aan te kunnen duiden in het hier volgende overzicht. Voor recente studies die deze voorzetsels in een ruimer syntactisch en semantisch verband plaatsen, verwijs ik naar Broekhuis (2002) en Loonen (2003).

2.1 *Om en rond als predikaten*

Onder predikatief gebruik versta ik hier het voorkomen van *om* of *rond* in combinatie met het werkwoord *zijn*. Hieronder staan een aantal voorbeelden met een aanduiding van de betrokken padvorm:

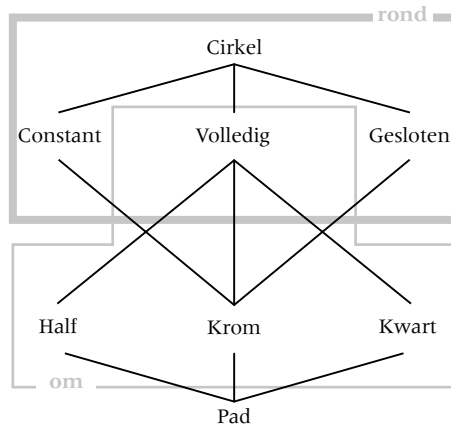
(12)	a	Deze weg is om	KROM
	b	De boom is om	KWART
	c	Het parlement is om	HALF
	d	Het uur is om	VOLLEDIG
(13)	a	We zijn weer rond ('terug')	GESLOTEN
	b	De fusie is rond ('klaar')	VOLLEDIG
	c	De aarde is rond	CIRKEL
	d	De boog/hoek is rond	CONSTANT

In de meeste gevallen kunnen we een verband leggen met de verschillende ronde betekenissen die we in de vorige paragraaf gedefinieerd hebben. We zagen al dat *om* in (12a)

op een niet-rechte weg moet duiden, dat de top van de boom in (12b) een kwartcirkel beschrijft en dat het parlement in (12c) een metaforische rotatie heeft ondergaan van 180 graden. In (12d) lijkt een verband met de volledige betekenis aannemelijk gezien het feit dat tijdsperiodes op basis van natuurlijke en conventionele cycli als ‘rond’ worden opgevat (*het hele jaar rond, de klok rond*). In het gebruik van *rond* in (13a) hebben wij een gesloten pad doorlopen en de voltooiing van de fusie in (13b) duidt op een volledig pad, een pad dat in dit geval niet alle ruimtelijke richtingen doorloopt, maar alle fases die een fusie met zich meebrengt. De aarde in (13c) is weliswaar een bol en geen cirkel, maar die bolvorm nemen wij door zijn contour waar als cirkel. Ook hoeken en bogen kunnen, zoals we zagen, door hun eigenschap van constantheid *rond* genoemd worden, zoals in (13d).

Bij het benoemen van een betekenis van *om* of *rond* nemen we de meest specifieke categorie (dat wil zeggen, de kleinste verzameling paden) die alle vormen omvat die bij die betekenis horen. De contour van de aarde in (13c) heeft ook de eigenschappen VOLLEDIG en CONSTANT, maar omdat deze volgen uit de meer specifieke CIRKEL-eigenschap kiezen we deze laatste als karakterisering van de betekenis van *rond* in dit voorbeeld. Aan de andere kant moet onze karakterisering ook algemeen genoeg zijn om alle situaties te kunnen omvatten die bij een gebruiksvorm horen. De zin in (13a) kan ook best gebruikt worden voor paden die langs een cirkelvormig pad terugkeren bij hun vertrekpunt, maar omdat dit niet noodzakelijk is, is GESLOTEN de sterkst mogelijke categorie die we kunnen kiezen om deze betekenis te karakteriseren. Zo geldt ook voor (13d) dat de eigenschappen HALF (voor *boog*) en KWART (voor *hoek*) geen deel uitmaken van de betekenis die *rond* hier heeft, maar volgen uit de specifieke eigenschappen van bogen en hoeken.

Als we nu de plattegrond erbij nemen, kunnen we de verschillende betekenissen die *om* en *rond* als predikaten hebben weergeven als gebieden:

Figuur 11: Verdeling van *om* en *rond* als predikaten

Het valt dan onmiddellijk op dat *rond* betekenissen heeft bovenaan de kaart en *om* onderaan. We kunnen ook zeggen dat *rond* semantisch sterker is dan *om*. Bovendien is er alleen overlap voor de VOLLEDIG-betekenis. Dat betekent niet dat *om* en *rond* in deze positie synoniem zijn. Vergelijking van de voorbeelden (12d) en (13b) maakt duidelijk dat de volledig-

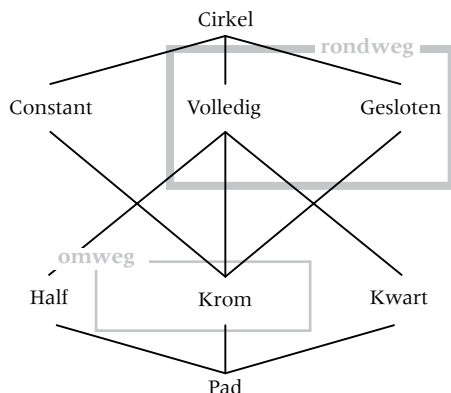
heid van *om* betrekking heeft op tijdsruimtes (het WNT geeft ook voorbeelden met *jaar* en *tijd*), terwijl *rond* duidt op zaken (scheidingen, deals, programma's, ...) die opgelost of voltooid moeten worden.² Omdat onze plattegrond maar één semantische dimensie aan-geeft (die van padvorm), zijn dit soort semantische specialisaties niet zichtbaar.

2.2 Om en rond in nominale samenstellingen

Nominale samenstellingen met *om* zijn uiterst zeldzaam, maar er is een samenstelling die het contrast met *rond* in deze context direct duidelijk maakt:

(14) omweg (KROM) - rondweg (VOLLEDIG)

Op z'n minst is een omweg een weg die niet recht is (dus KROM) en een rondweg een weg die een middelpunt aan alle kanten omsluit (dus VOLLEDIG, en misschien ook GESLOTEN). Gegeven de plattegrond is de betekenis van *rond* dus sterker dan de betekenis van *om* in deze context, in lijn met de bevindingen van de situatie bij het predikatieve gebruik.

Figuur 12: Verdeling van omweg en rondweg

2.3 Om en rond in verkleinwoorden

Vergelijkbare contrasten vinden we in verkleinwoorden:

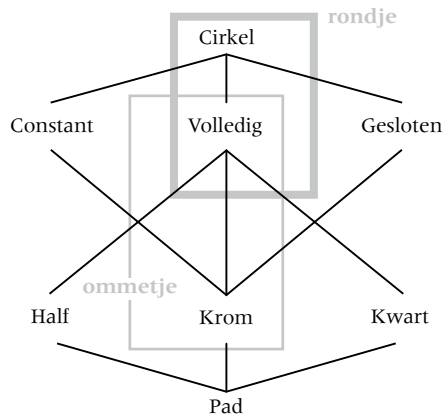
(15) ommetje - rondje

In hun verkleinvormen laten zowel *om* als *rond* een GESLOTEN betekenis toe (terugkomen waar je begonnen bent) met subtiële additionele verschillen:

2 Het WNT noemt het een politieterm en geeft als aanhaling *Eindelijk is de zaak van de oprichting van het filiaal der Amsterdamsche bank te Utrecht ... geheel „rond”, zooals de politieterm luidt* (Handelsblad 20 oktober 1918).

- (16) a Ik maakte een ommetje
 b Ik maakte een rondje

Daarnaast kan in (16a) *ommetje* ook ‘omweg’ betekenen (dus *KROM*) en *rondje* kan in (16b) een versterkte *CIRKEL*-betekenis hebben, die bij *ommetje* echter totaal ontbreekt. Dat leidt tot de verdeling in Figuur 12:

Figuur 13: Verdeling van ommetje en rondje

2.4 Om en rond als preposities

Merkwaardig genoeg is het moeilijk om juist bij de preposities *om* en *rond* duidelijke contrasten te vinden. Beide woorden kunnen gebruikt worden om een volledig pad aan te geven (al dan niet gesloten):

- (17) a een reis om de wereld - een reis rond de wereld (allebei VOLLEDIG)
 b om de tafel zitten - rond de tafel zitten (allebei VOLLEDIG)

Merk op dat het met preposities niet mogelijk is om de betekenis *GESLOTEN* te hebben, zonder ook *VOLLEDIG* te zijn. Omdat het pad gedefinieerd is ten opzichte van een referentieobject (de wereld, de tafel) is een gesloten pad ook altijd een pad dat het referentieobject aan alle kanten omvat.

Ook halve paden zijn mogelijk als interpretatie van zowel *om* als *rond*:

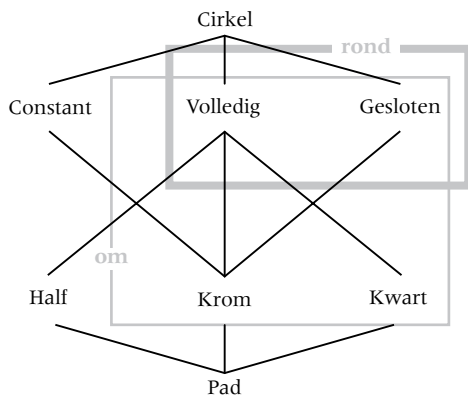
- (18) a om de haard zitten - rond de haard zitten (allebei HALF)
 b om de Kaap varen - rond de Kaap varen (allebei HALF)

In het eerste paar in (18) vormen de zittende mensen een halve cirkel met de haard in het middelpunt. In het tweede paar vormt een pad van de zelfde vorm de route van een schip ten opzichte van de Kaap.

Wel zien we een duidelijk contrast in de volgende voorbeelden:

(19) om de hoek wonen - ?rond de hoek wonen

De KWART-betekenis die *om* in deze context heeft (zie Figuur 10), is niet beschikbaar voor *rond*. Ik concludeer daarom dat, voor zover het ruimtelijke betekenissen betreft, de preposities *om* en *rond* als volgt op de kaart geplaatst kunnen worden:

Figuur 14: Verdeling van de preposities *om* en *rond*

Anders dan bij het adjectief *rond* of het substantief *rondje* komt de CIRKEL-betekenis voor *rond* als prepositie niet in zicht. Dat betekent niet dat *rond* en *om* niet gebruikt kunnen worden voor cirkelvormige paden, maar die liggen dan altijd besloten in de ruimere betekenis daaronder, zoals VOLLEDIG.

2.5 Om en rond als postposities

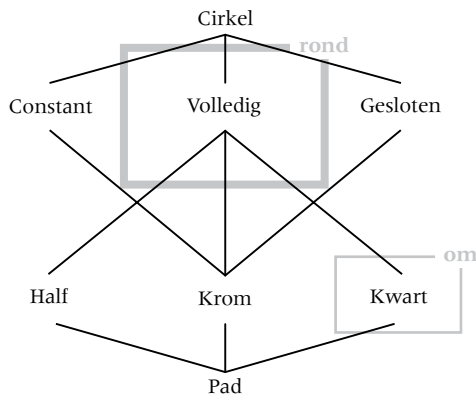
In hun postpositioneel gebruik zijn *om* en *rond* tamelijk beperkt. De postpositie *om* vinden we in het moderne Nederlands met complementen als *hoek* en *bocht* en het definieert ten opzichte daarvan een KWART pad (*de hoek om*, *de bocht om*). De postpositie *rond* is beperkt tot objecten met een binnenruimte of een oppervlak waar een volledig pad kan worden geplaatst (*de kamer rond*, *de wereld rond*). We zien dus de volgende contrasten:

- (20)
a	de hoek om	-	*de hoek rond	(KWART)
b	de bocht om	-	*de bocht rond	(KWART)
c	*de kamer om	-	de kamer rond	(VOLLEDIG)
d	*de wereld om	-	de wereld rond	(VOLLEDIG)

Het WNT observeert dat het gebruik van *rond* in *de kamer rond* twee betekenissen heeft: (i) ‘langs den omtrek van de kamer’ en (ii) ‘in alle richtingen binnen of door de kamer’. Zoals ik bij Figuur 4 al opmerkte, vallen in het ruwe model dat ik hier geef beide betekenissen onder VOLLEDIG. Het WNT vermeldt ook een postpositioneel gebruik van *om* dat nu verouderd is (‘beweging langs den omtrek van het aangewezen voorwerp’):

- (21) a de tafel om (dansen)
 b het eiland om (varen)
 c de stad om (draven)

Omdat ik me hier beperk tot het hedendaagse Nederlands, laat ik dit gebruik hier buiten beschouwing. Op de semantische kaart zien de postposities *om* en *rond* er dan als volgt uit:

Figuur 15: Verdeling van de postposities *om* en *rond*

Dit bevestigt opnieuw de algemene indruk dat *rond* sterkere betekenissen uitdrukt dan *om*.

2.6 Om en rond als partikels

Tenslotte vinden we *om* en *rond* allebei als partikels bij werkwoorden, *rond* alleen scheidbaar, *om* zowel scheidbaar als onscheidbaar:

- (22) a Scheidbaar: róndrijden
 Hij reed daar rond
 b Scheidbaar: ómvallen
 Het viel toen om
 c Onscheidbaar: omklémmen
 Zij omklemde het kind

We kunnen, gebruikmakend van het materiaal in het WNT (X, kolom 158 en XIII, kolom 1050) en de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS, Haeseryn et al. 1997:621-623, 626), het optreden van *om* en *rond* bij werkwoorden indelen in een aantal betekenisgroepen. De informele karakterisering van die groepen correspondeert goed met de betekenissen die ik hier in Figuur 1 heb geformuleerd en we zien opnieuw duidelijke contrasten tussen *om* en *rond*.

Allereerst is er een aantal betekenissen waarvoor alleen *om* gebruikt wordt en *rond* niet mogelijk is. *Om* heeft een 'omweg'-betekenis (KROM), die *rond* niet heeft:

- (23) 'Omweg' (KROM)
'van een weg gezegd [...] om aan te duiden, dat die in een kromme lijn loopt en daardoor langer is dan de gewone of rechte weg' (WNT), 'met een omweg' (ANS)
- a omlopen - #rondlopen
 - b omrijden - #rondrijden
 - c omfietsen - #rondfietsen

Het hekje (#) bij de werkwoorden met *rond* geeft aan dat deze wel grammaticaal zijn, maar niet gebruikt worden in de bedoelde betekenis. Er kunnen natuurlijk wel andere betekenissen beschikbaar zijn voor deze combinaties (VOLLEDIGE betekenissen als 'her- en derwaarts' of 'in een doorlopende kring'). Een andere betekenis is:

- (24) 'Omkering' (HALF)
'beweging in een halve cirkel' (WNT), 'door de werking van het oorspronkelijke werkwoord veroorzaakte omkering' (ANS)
- a omzetten - #rondzetten
 - b omdraaien - #ronddraaien
 - c ompraten - #rondpraten

Het gaat hier niet om verplaatsing langs een pad, maar om rotatie. Een bijzonder geval van zo'n rotatie is die waarbij het hoofd naar achteren gedraaid wordt:

- (25) 'Achterom' (HALF)
'een wending naar achteren' (WNT), 'het hoofd draaien en de blik naar achteren wenden' (ANS)
- a omblikken - #rondblikken
 - b omkijken - #rondkijken
 - c omzien - #rondzien

Rotatie is ook aan de orde in de volgende betekenis categorie:

- (26) 'Omver' (KWART)
 'verandering waardoor een persoon of een levenloos voorwerp plotseling van staan tot liggen overgaat' (WNT), 'door de werking uitgedrukt in het tweede lid uit z'n evenwicht raken of brengen' (ANS)
- a omduwen - #rondduwen
 - b omkegelen - #rondkegelen
 - c omvallen - #rondvallen

Er zijn twee manieren om 'omsluiting' uit te drukken en beide zijn niet productief. Eén manier gebruikt scheidbare verbindingen met *om*:

- (27) 'Om het lijf' (VOLLEDIG)
 'het lichaam of een lichaamsdeel geheel omgeven' (WNT), 'rondom' (ANS)
- a ómdoen - #ronddoen
 - b ómhangen - #rondhangen
 - c ómspelden - #rondspelden

Het pad dat beschreven wordt door het omsluitende object hoeft niet cirkelvormig te zijn en ook niet gesloten, zoals we kunnen zien bij het omdoen van een Romeinse toga. De formele categorie die hier bij hoort is dus VOLLEDIG. De andere manier om 'omsluiting' uit te drukken maakt gebruik van onscheidbare verbindingen:

- (28) 'Omringing' (VOLLEDIG)
 'omringing [...] door een werking', 'omsluiting door middel van een voorwerp' (WNT), 'de werking die door het ongelede werkwoord wordt aangeduid, wordt zodanig op een zaak gericht, dat ze die zaak helemaal omsluit' (ANS)
- a omhángen - *rondhángen
 - b omschíjnen - *rondschíjnen
 - c omármen - *rondármen
 - d omkáderen - *rondkáderen

Met *rond* zijn zulke scheidbare verbindingen niet mogelijk.

We zien gedeeltelijke overlap tussen *om* en *rond* in drie betekenissen. In de eerste twee betekenissen gaat het om verplaatsing met een VOLLEDIG karakter:

- (29) 'Her- en derwaarts' (VOLLEDIG)
 'her- en derwaarts', 'zonder geregelde gang, zonder orde of plan', 'afwisselend verschillende richtingen' (WNT), 'de werking die door het werkwoordelijk deel genoemd wordt, geschiedt [...] her- en derwaarts' (ANS)
- a omzwerfen - rondzwerfen
 - b ?omdolen - ronddolen
 - c ??omdobberen - ronddobberen
 - d *omsteppen - rondsteppen

- (30) 'Naar alle kanten' (VOLLEDIG)
'naar alle kanten' (WNT), 'de werking die door het werkwoordelijk deel genoemd wordt, geschiedt naar alle richtingen' (ANS)
- a ombazuinen - rondbazuinen
 - b omroepen - ?rondroepen
 - c #omreizen - rondreizen
 - d #omzenden - rondzenden

In beide gevallen is het gebruik van *om* niet productief en dat van *rond* wel. Bovendien zijn de vormen met *om* vaak archaisch of in bepaalde opzichten beperkt. Bij de werkwoorden die het WNT als voorbeeld geeft, gaat het in de meeste gevallen om woorden die niet meer tot het moderne Nederlands behoren:

- (31) a 'Her- en derwaarts': omdobberen, omdolen, omdrentelen, omdwalen, omfladderen, omhuppelen, omkuiëren, omlopen, omreizen, omrijden, omslenteren, omslingeren, omsollen, omspringen, omsukkelen, omzwerven, ombedelen, omgrabbelen, omhoepelen, omhooren (naar iets), omsnuffelen, omtasten, omvorsen,
- b 'Naar alle kanten': ombazuinen, omkleppen, omklinken, omroepen, omschreeuwen, omtrommelen, omtrompetten, omzeggen, omzenden

In veel gevallen gebruiken we hier nu verbindingen met *rond*. We zien hier wel lexicale diffusie en differentiatie. De ene vorm met *om* is al verdwenen (*omdobberen*), terwijl de andere vorm nog gebruikt wordt (*omzwerven*), waarbij soms semantische specialisatie optreedt (zoals bij *omroepen*). Dat zien we ook bij het gebruik van *om* in de volgende betekenis (bijvoorbeeld bij *omwentelen*):

- (32) 'Omwenteling' (VOLLEDIG \cap GESLOTEN)
'een zodanige beweging rondom een middelpunt, waarbij bepaaldelijk de gehele kring wordt doorlopen, zodat het bewegende voorwerp op het punt van uitgang terugkomt' (WNT), 'een kring beschrijven' (ANS)
- a #omdraaien - rondsraaien
 - b #omtollen - rondsollen
 - c omwentelen - rondsventelen

Deze betekenis is in ieder geval gebaseerd op de eigenschap VOLLEDIG (omdat het pad de hele kring, dat wil zeggen, alle richtingen, doorloopt). Maar als dit soort omwentelingen inderdaad terugkomen op het punt van uitgang, zoals het WNT schrijft, dan gaat het om een combinatie van VOLLEDIG en GESLOTEN.

Tenslotte is er een betekenisgroep waarin alleen *rond* voorkomt en die in ons model met de formele betekenissen GESLOTEN en CIRKEL correspondeert:

- (33) 'Kring' (GESLOTEN, CIRKEL)
 'in een cirkel' (WNT), 'een kring beschrijven' (ANS)
 a #omfietsen - rondfietsen
 b #omrijden - rondrijden
 c #omwandelen - rondwandelen

Een kring is niet alleen een letterlijke cirkel, maar ook een gesloten baan. Op dezelfde manier kan *rondfietsen* ook betrekking hebben op een CIRKEL-pad en op een GESLOTEN pad. Er zijn hier en daar nog wel woorden met *om* die een GESLOTEN betekenis bewaard hebben, zoals in de uitdrukking *omgang* of *ommegang* voor een processie.

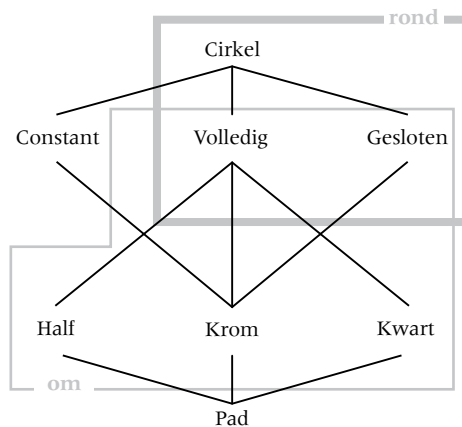
Deze sectie samenvattend zien we het patroon van betekenissen over de partikels *om* en *rond* in Tabel 1.

Informeel	Formele betekenis	om	rond
'Omweg'	KROM	+	-
'Omkering'	HALF	+	-
'Achterom'	HALF	+	-
'Omver'	KWART	+	-
'Om het lijf'	VOLLEDIG	(+)	-
'Omringing'	VOLLEDIG	(+)	-
'Her- en derwaarts'	VOLLEDIG	(+)	+
'Naar alle kanten'	VOLLEDIG	(+)	+
'Omwenteling'	VOLLEDIG \cap GESLOTEN	(+)	+
'Kring'	CIRKEL, GESLOTEN	-	+

Tabel 1: Betekenissen van partikels *om* en *rond*

(+) betekent dat het gebruik van *om* in deze betekenis in een bepaald opzicht beperkt is (niet-productief, archaisch, regionaal, gespecialiseerd).

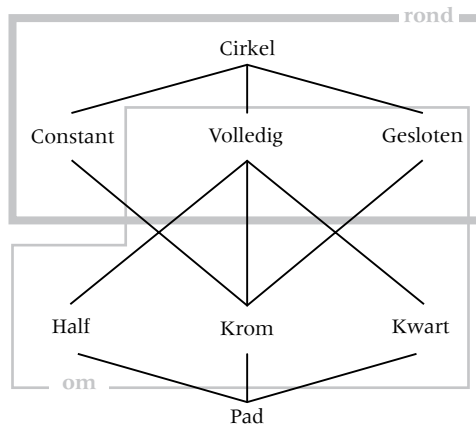
Op de kaart ziet dat er nu als volgt uit:

Figuur 16: Verdeling van de partikels *om* en *rond*

2.7 Om en rond op de kaart

Alles bij elkaar genomen hebben we nu de volgende betekenissen gezien voor *om* en *rond*:

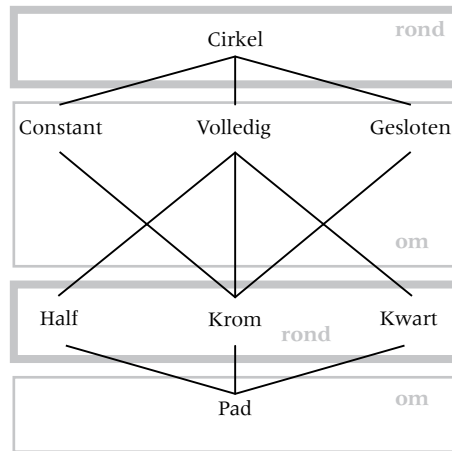
Figuur 17: De verdeling van om en rond

• 3 Drie eigenschappen

Welke conclusies kunnen we uit deze verdeling trekken?

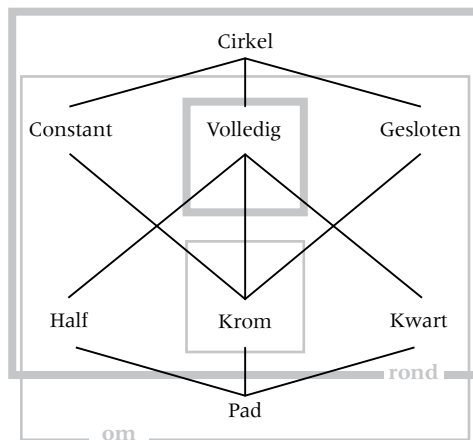
Conclusie 1: Continuïteit

De territoria van beide woorden op de kaart hebben een eigenschap die we kunnen omschrijven als *continuïteit*. Dit geldt zowel voor het totaalbeeld in Figuur 17 als voor de constructie-specifieke verdelingen in Figuur 11 tot en met 16. Een lexicaal territorium bestaat niet uit losstaande stukken, zoals in Figuur 18, maar vormt één geheel:

Figuur 18: Een denkbare verdeling

De territoria zijn bovendien bijzonder omdat ze geen ‘gaten’ hebben. In Figuur 19 hieronder corresponderen *om* en *rond* allebei met gebieden waarin een gat zit: *VOLLEDIG* ontbreekt in het gebied van *rond* en *KROM* ontbreekt in het gebied van *om*. Aan de resulterende gebieden ontbreekt de eigenschap van continuïteit:

Figuur 19: Een andere denkbare verdeling

In werkelijkheid zijn *om* en *rond* dus allebei continu. Dit is geen eigenschap die zomaar uit de lucht komt vallen, maar er is hier sprake van een algemene semantische beperking van talige categorieën die al op verschillende plaatsen eerder is opgemerkt. Barwise & Cooper (1981) formuleerden deze eigenschap in hun studie van kwantificerende uitdrukkingen en Zwarts (1997) vond dezelfde eigenschap terug in de manier waarop locatieve voorzetsels ruimtelijke gebieden definiëren (niet op een abstracte semantische kaart, maar in

de ‘echte’ ruimte). In Gärdenfors (2000) vormt deze eigenschap, aangeduid als *convexiteit*, een restrictie op concepten in zijn theorie van conceptuele ruimtes (zoals bijvoorbeeld in kleurnamen) en in de typologische literatuur tenslotte zien we deze *verbondenheid* terug als een belangrijke universele beperking op grammaticale categorieën, wanneer ze worden voorgesteld als gebieden op semantische kaarten (‘semantic maps’, Haspelmath 2003). Ook polysemie blijkt dus, als het aan *om* en *rond* ligt, op een belangrijke manier beperkt te zijn: de verschillende lezingen van een woord zijn niet lukraak verdeeld over de kaart, maar vormen één samenhangend geheel, zonder gaten en spleten.

Conclusie 2: Disjunctie

Wat betreft de relatie tussen de twee gebieden, zien we duidelijk dat de overlap beperkt is tot twee betekenissen in het totale landschap van padvormen: VOLLEDIG en GESLOTEN. Hoewel *om* en *rond* wel betrekking hebben op hetzelfde domein van betekenissen, spelen ze binnen dat domein toch zoveel mogelijk een eigen rol. Ze zijn voor een groot deel *disjunct*. Ook dat is weer geen onbekend verschijnsel. We kennen het onder andere als *blokkering*: de tendens om een woord te vermijden voor een betekenis waarvoor al een ander woord bestaat. Dat verschijnsel was al bekend uit de historische taalkunde en de morfologie (Kiparsky 1982), maar is ook in de semantiek en pragmatiek een steeds belangrijker rol gaan spelen (McCawley 1978, Horn 1984). We kunnen blokkering zien als een door algemene principes van economie gemotiveerde specialisatie van woorden. Die specialisatie is niet absoluut (een taal laat tenslotte synonymie toe, ook met *om* en *rond*), maar ze is er wel, als een algemene tendens tot lexicale zuinigheid. Die economische overweging is er ook verantwoordelijk voor dat *om* en *rond* minder met elkaar overlappen dan gegeven de plattegrond mogelijk is. En waar *om* en *rond* overlappen, zoals bij de VOLLEDIG-betekeningen, zien we dat *om* niet-productief is en dat het door *rond* wordt weggedrongen of zijn eigen speciale betekenissen ontwikkelt.

Conclusie 3: Oriëntatie

De twee woorden hebben een bepaalde plaats op de kaart: *rond* zit meer bovenaan (aan de semantisch sterkere, meer specifieke kant) en *om* zit meer onderaan (aan de semantisch zwakkere, meer algemene kant). *Rond* heeft semantisch meer inhoud - *om* is semantisch ‘verbleekt’. We kunnen het nog wat scherper formuleren, op basis van de verdelingen die we in sectie 2 zagen: de betekenissen van *rond* zijn altijd minstens zo sterk als de betekenissen van *om*.

Waarom zijn *om* en *rond* zo verdeeld en niet andersom? Het antwoord op die vraag verdient een eigen artikel, waarin de historische ontwikkelingsgang van beide woorden wordt gevolgd. *Om* en *rond* behoren tot verschillende strata van onze woordenschat. *Om* is een Nederlands erfwoord dat op dezelfde Indo-Europese wortel **ambhi* teruggaat als het Latijnse *amb-* en het Griekse *amphi*. *Rond* is daarentegen een leenwoord dat via het Franse *rond* teruggaat op het Latijnse *rōtundus*, een afleiding van *rōta* ‘wiel’. *Rond* kwam als vorm-adjectief in het Middelnederlands en heeft zich later ontwikkeld tot een bijwoord en voorzetsel van beweging. Semantisch begon *rond* bovenaan de kaart, bij de CIRKEL-betekenis en het heeft zich naar lager gelegen betekenissen uitgebreid, vaak ten koste van het oudere *om*.

Het is belangrijk om in te zien dat we deze drie conclusies kunnen trekken omdat de betekenissen niet een ongestructureerde verzameling vormen, maar ten opzichte van elkaar geordend zijn op één bepaalde manier. Die manier is bovendien onafhankelijk gedefinieerd, op basis van de wiskundige eigenschappen van verschillende soorten paden. Er zijn allerlei manieren denkbaar om betekenissen te verdelen tussen *om* en *rond*, maar dat we juist deze verdeling vinden laat zien dat de ordening van Figuur 1 taalkundig relevant is en dat er bovendien algemene principes zijn die beperkingen opleggen aan de lexicale territoria die daarin mogelijk zijn.

4 Conclusie

Hoewel de betekenis van *om* en *rond* als voorzetsels vaak moeilijk te onderscheiden is, blijkt de taakverdeling van deze woorden wél goed te kunnen worden onderscheiden. Om dat te laten zien heb ik de betekenissen gedefinieerd over een geordend domein van padvormen (een ‘semantic map’), variërend van cirkelpaden, via gesloten, volledige, constante, halve, kromme en kwartpaden naar paden in het algemeen. Bovendien heb ik de blik verruimd tot andere gebruiksvormen van *om* en *rond* als postpositie, predikaat, prefix en partikel. De verdeling van de betekenissen van beide woorden blijkt onderhevig te zijn aan een algemene semantische beperking van continuïteit, de overlap is beperkt tot slechts één of twee betekenissen en *om* en *rond* hebben tegengestelde oriëntaties op de kaart die het gevolg lijken te zijn van hun historische ontwikkeling.

Bibliografie

- Barwise, J. & R. Cooper (1981).** Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* 4, 159-219.
- Broekhuis, H. (2002).** *Adpositions and Adposition Phrases*. MGD Occasional papers 3, Universiteit van Tilburg.
- Gärdenfors, P. (2000).** *Conceptual spaces: The geometry of thought*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. (Tweede, geheel herziene editie.) Groningen: Martinus Nijhoff.
- Haspelmath, M. (2003).** The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison. In: M. Tomasello (red.), *The new psychology of language*, vol. 2. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 211-242.
- Horn, L. (1984).** Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature. In: D. Schiffrin (red.), *Meaning, Form, and Use in Context (GURT '84)*. Washington: Georgetown University Press, 11-42.
- Jackendoff, R. (1983).** *Semantics and cognition*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Kiparsky, P. (1982).** Lexical morphology and phonology. In: P. Kiparsky (red.), *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin, 3-91.
- Lakoff, G. (1987).** *Women, fire, and dangerous things*. Chicago: Chicago University Press.

- Loonen, N. (2003).** *Stante pede gaande van dichtbij langs AF bestemming @*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- McCawley, J. D. (1978).** Conversational implicature and the lexicon. In: P. Cole (red.), *Syntax and semantics 9: Pragmatics*. New York: Academic Press, 245-258.
- Schulze, R. (1991).** Getting round to *(a)round*: Towards a description and analysis of a spatial predicate. In: G. Rauh (red.), *Approaches to prepositions*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 251-274.
- Schulze, R. (1993).** The meaning of *(a)round*: A study of an English preposition. In: R.A. Geiger & B. Rudzka-Ostyn (reds.), *Conceptualizations and mental processing in language*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 399-431.
- WNT (2003).** *Woordenboek der Nederlandsche Taal op cd-rom*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Zwarts, J. (1997).** Vectors as relative positions: A compositional semantics of modified PPs. *Journal of Semantics* 14, 57-86.
- Zwarts, J. (2004).** Competition between word meanings: The polysemy of *(a)round*. In: C. Meier & M. Weisgerber (reds.), *Proceedings of the Conference sub8 - Sinn und Bedeutung*. Konstanz: University of Konstanz Linguistics Working Papers, 349-360.

Veranderingen in Friese werkwoordclusters

OLAF KOENEMAN & ELIEN POSTMA*

Abstract

With Dutch as the dominant language, spoken Frisian is under severe pressure in the province of Fryslân. This paper looks at changes in the Frisian verb cluster grammar and focuses on constructions with three verbs that potentially display an IPP-effect. In both Dutch and Standard Frisian, only one cluster form is grammatical and these are each other's opposites in terms of word order and (lack of) IPP-effect. Secondary school pupils that we tested show on a grammaticality judgement task that they accept quite a few word orders, with or without IPP-effect, most of which are ungrammatical in both Dutch and Frisian. This paper addresses the question of how these 'new' forms come into existence and looks at parameter theory for an answer. In addition, we argue that extra-grammatical factors are responsible for the fact that some cluster forms are more popular than others.

● I Inleiding

Het Standaard Westlauwers Fries, de taal die gesproken wordt in de provincie Friesland, is een minderheidstaal die onder continue druk staat van het dominante Nederlands. Wat beïnvloeding in het bijzonder vergemakkelijkt is het feit dat zo goed als alle Fries-sprekenden het Nederlands perfect beheersen. Het gevolg is dat Nederlandse invloed te vinden is in alle subsystemen van de Friese taal: in de syntaxis, het lexicon, de morfologie, en zelfs in het meest stabiele deel van de grammatica, de fonologie (Breuker 1997, 2001; De Haan 1997).

Dit artikel behandelt de invloed van het Nederlands op de Friese grammatica van werkwoordclusters. Zoals bekend voor de Westgermaanse OV-talen verschijnen werkwoorden in bijzinnen aan het einde, alwaar zij een cluster lijken te vormen (zie Evers 1975 en vele anderen). De volgorde waarin de werkwoorden verschijnen verschilt per taal en is vaak binnen een taal verschillend per constructietype. In dit artikel staan constructies centraal waarin een lexicaal werkwoord (3) geselecteerd

* Olaf Koeneman: Meertens Instituut, Joan Muyskenlaan 25, 1096 C.J Amsterdam, email olaf.koeneman@meertens.knaw.nl. Elien Postma: email elienpostma@tomaatnet.nl. Dit onderzoek is gepresenteerd op de TaBu-dag (Groningen, juni 2004), op een door het Meertens Instituut georganiseerde workshop over werkwoordclusters (Amsterdam, september 2004) en op het 'Taalkundich Wurkferbân' op de Fryske Akademy (Leeuwarden, oktober 2004). Wij willen deelnemers aan deze bijeenkomsten, Liefke Reitsma en de anonieme reviewers hartelijk danken voor commentaar op eerdere versies. Uiteraard zijn wij zelf verantwoordelijk voor de laatste. Tenslotte willen wij het Dockinga College, en in het bijzonder Dita Wierda en haar leerlingen, bedanken voor de medewerking.

wordt door een modaal werkwoord (2) dat vervolgens weer geselecteerd wordt door een hulpwerkwoord, een vorm van *hebben* of *zijn* (1), waarbij 1 dus verwijst naar het hiërarchisch hoogste werkwoord en 3 naar het diepst ingebedde. Hier zien wij dat het Standaard Nederlands en het Standaard Fries qua volgorde elkaars spiegelbeeld vormen (zie 1). Het eerste accepteert alleen de volgorde 1-2-3, het laatste alleen 3-2-1:

- (1) a Hy sei dat er Pyt [helpe₃ wold₂ hat₁] STANDAARD FRIES
 Hij zei dat hij Piet helpen gewild heeft
 b Hij zei dat hij Piet [heeft₁ willen₂ helpen₃] STANDAARD NEDERLANDS

Daarnaast zien we in (1) dat, waar we op semantische gronden voor werkwoord 2 de morfologische vorm van een participium verwachten, deze in het Fries ook verschijnt (de infinitiefvorm is *wolle*) maar dat er in het Nederlands een infinitief verschijnt. Dit I(nfinitivus) P(ro) P(articipio)-effect treedt dus alleen op in het Nederlands. In het kader van dit artikel zullen we naar deze constructie verwijzen als de IPP-constructie. Hierbij is het van belang te begrijpen dat wij geen constructie bedoelen met een gerealiseerd IPP-effect maar een constructie waarin dit effect *kan* optreden. We bedoelen met 'IPP-constructie' dus in feite '*potentiële* IPP-constructie'.

Gegeven de constatering dat het Fries onder druk staat van het Nederlands, liggen twee uitkomsten van taalcontact voor de hand: of het Fries toont zich weerbarstig en houdt vast aan de volgorde 321 zonder IPP-effect, of het Nederlands blijkt te sterk en het Fries gaat over op 123 +IPP. Nu wil het feit dat in de literatuur is opgemerkt dat Fries-sprekers hybride vormen goedkeuren, die noch in het Standaard Fries noch in het Nederlands grammaticaal zijn. De Haan (1997) merkt op dat het clustertype 312 -IPP door nogal wat sprekers van het Fries goedgekeurd wordt (zie ook Wolf 1996a):

- (2) dat er net [komme₃ hat₁ wold₂] INTERFERENTIE FRIES
 dat hij niet komen heeft gewild

Deze observatie roept twee vragen op, een empirische en een theoretische. Omdat de empirische basis van de claim in De Haan (1997) eerder anekdotisch dan systematisch is, zouden we preciezer willen weten wat Friese sprekers vandaag de dag wel en niet goedkeuren. Aangezien drie werkwoorden in zes verschillende volgordes kunnen voorkomen, waarbij het IPP-effect al dan niet kan optreden, zijn er in totaal twaalf mogelijke clustervormen voor deze constructie. Deze hebben wij voorgelegd aan een groep middelbare scholieren. Wij zullen laten zien dat hybride vormen inderdaad acceptabel gevonden worden en dat het beeld grilliger is dan geschetst in De Haan (1997). Naast de empirische vraag is er een theoretische: hoe kunnen we begrijpen dat hybride vormen in een grammatica ontstaan en waarom worden sommige daarvan vaker grammaticaal bevonden dan andere? Wij zullen betogen dat het door ons gevonden patroon kan worden begrepen door interactie van de parametertheorie en grammatica-externe factoren.

In paragraaf 2 zullen we de methodologie bespreken, evenals de resultaten. In paragraaf 3 wordt ingegaan op de vraag hoe hybride clusters kunnen ontstaan. Paragrafen 4 en 5 bieden vervolgens een analyse van de door ons gevonden patronen. Paragraaf 6 bespreekt een aantal losse eindjes die in vervolgonderzoek centraal zouden kunnen staan.

2 Methodologische kwesties

Er kleven inherente problemen aan een empirisch onderzoek naar werkwoordclusters, en naar die in het Fries in het bijzonder. Omdat wij geïnteresseerd zijn in clusters zoals die gebezigd worden in de Friese spreektaal zijn corpora van het geschreven Fries onbruikbaar. De ontwikkeling van een corpus gesproken Fries wordt thans ondernomen aan de Fryske Akademy. Het zal zeker interessant zijn om te zien of dit corpus inzicht verschaft in de huidige stand van zaken op het gebied van werkwoordclusters. Een probleem is echter dat zulke gebruiksdata voor een belangrijk deel voorkeuren van sprekers zullen reflecteren en dus slechts een beperkt inzicht bieden. Neem het Nederlands ter illustratie. Hoewel door één van de auteurs de (a)-zinnen geprefereerd worden boven de (b)-zinnen zijn de (b)-zinnen niet ongrammaticaal.

- (3) a dat ik het gewoon wil vergeten
b dat ik het gewoon vergeten wil
- (4) a dat ik het wil hebben gedaan
b dat ik het wil gedaan hebben

Zeker omdat er geen garantie is dat (potentiële) IPP-clusters in zinsfinale positie overvloedig zullen voorkomen in een corpus gesproken Fries, zou men kunnen verwachten dat een aantal clustervormen wellicht zelfs onzichtbaar blijft. Naast het feit dat corpusdata niet per se een adequate afspiegeling hoeven te zijn van alle mogelijkheden die een grammatica biedt is het in dit kader van belang te weten dat zinsfinale clusters bij sommige Fries-sprekenden een gevoel van onzekerheid oproepen over de te gebruiken vorm. Dit biedt kansen aan ontwijkstrategieën en maakt het bijzonder lastig om inzicht te krijgen in de huidige stand van zaken door middel van productietaken. Gegeven deze overwegingen hebben wij gekozen voor een grammaticaliteitsoordelentest, die ook clustervormen bevat die wellicht mogelijk zijn maar gedisprefereerd worden. Het aanbieden van alle mogelijke clustervormen vergroot de kans dat sprekers ook niet-geprefereerde clustervormen als grammaticaal beoordelen, maar maximaliseert deze kans uiteraard niet. Het is nog steeds mogelijk dat “grammaticaal, maar niet mijn voorkeur” gescoord wordt als “niet grammaticaal”. Desondanks menen wij dat, met deze slag om de arm, een grammaticaliteitsoordelentest een legitiem en doelmatig middel is om op de hoogte te komen van de huidige Friese clusterpatronen en wij hopen dat andere onderzoeksmethoden uiteindelijk een completer beeld van de situatie zullen schetsen. Wij hebben deze test schriftelijk afgenomen omdat een mondelinge test betreffende werkwoordsclusters op hetzelfde moment aan de Rijksuniversiteit Groningen werd uitgevoerd door Liefke Reitsma (Reitsma, te verschijnen). Het leek ons interessant te zien of de manier van afnemen grote invloed zou hebben op de uitkomsten (al is een vergelijking in dit stadium nog niet mogelijk).

Zoals gezegd zijn er voor een IPP-constructie twaalf mogelijke clustervormen (zes volgordes en deze met of zonder IPP-effect). In de aangeboden test kwamen al deze vormen driemaal voor, zodat er in totaal 36 testzinnen waren. We hebben vier verschillende werkwoorden gebruikt voor 2, d.w.z. het werkwoord dat 3 selecteert en door 1 geselecteerd wordt: de modalen *wolle* ‘willen’, *moatte* ‘moeten’ en *kinne* ‘kunnen’ en causatief *litte*

‘laten’. Deze kwamen alle dus vier keer terug. De testzinnen werden per drie aangeboden, zoals in (5), waarbij de proefpersoon voor (a), (b) en (c) moest aankruisen of hij/zij dat ‘zo zou kunnen zeggen’:

(5)

Testzin	Soest dit sels sa sizze kinne?		
De plysjeman fertelt dat de fandaal syn mes...	a. moatte hat ynleverje	ja	nee
	b. hat ynleverje moatten	ja	nee
	c. hat moatte ynleverje	ja	nee
(Zou je dit zelf zo kunnen zeggen: “De politiemans zegt dat de vandaal syn mes moeten heeft inleveren?”, etc.)			

De reden voor het aanbieden van testzinnen in contrastvorm is dat de beoordelaar gevoeliger wordt voor zijn/haar oordelen, wat genuanceerdere scores oplevert en minder kans geeft op het enkel goedkeuren van de voorkeursvorm. Zie Cornips & Poletto (2005) voor verdere discussie op dit punt. Naast de 36 testzinnen werden 54 controlezinnen aangeboden, hetgeen een totaal geeft van 90 testitems. Hieronder is een prototypisch voorbeeld gegeven van een controlezin:

(6)

Controlezin	Soest dit sels sa sizze kinne?		
De waarman op ‘e radio seit dat...	a. de sinne moarn skynt	ja	nee
	b. skynt moarn de sinne	ja	nee
	c. moarn de sinne skynt	ja	nee
(Zou je dit zelf zo kunnen zeggen: “De weerman op de radio zegt dat de zon morgen schijnt?”, etc.)			

Uiteraard moeten de controlezinnen af en toe meer dan één grammaticale mogelijkheid geven, zoals hier (6a) en (6b).

De test werd ingeleid door vier oefenzinnen en afgenomen bij achttien leerlingen in de tweede havo/vwo-klas en bij zestien leerlingen in de vierde havo-klas van het Dockinga College te Dokkum. Om ervoor te zorgen dat leerlingen spreektaal zouden scoren en zich niet teveel zouden laten leiden door het Standaard Fries hebben we de test niet afgenomen tijdens een les Fries maar tijdens een les Nederlands. De uitleg en oefenzinnen werden uiteraard behandeld in het Fries om te voorkomen dat de leerlingen in een Nederlandse “language mode” zouden geraken, waardoor invloed van het Nederlands weer wordt uitgelokt. In de introductie is expliciet uitgelegd dat we geïnteresseerd zijn in de Friese spreektaal.

De resultaten van de controlezinnen waren als volgt. Van de zestien havo-leerlingen bleek één niet te voldoen aan het criterium dat beide ouders Fries moesten praten. Deze is in de resultaten dus niet meegenomen. In totaal werd slechts vijf keer een fout gemaakt (d.w.z. een ongrammaticale zin die als “ja” gescoord werd). Vaker kwam voor dat een grammaticale zin als “nee” gescoord werd (gemiddeld 2,3 item per leerling), maar dit

kan een voorkeur reflecteren (... *dat it <%fĕst> moarn <fĕst> reint*; 'dat het <vast> morgen <vast> regent', waar de volgorde *fĕst moarn* gemarkeerd klinkt, aangeduid door %) of het gevolg zijn van afwezigheid van specifieke context, hetgeen met name de beoordeling van zinnen met of zonder "scrambling" negatief zou kunnen hebben beïnvloed. Hoewel we geen reden zagen andere leerlingen te laten afvallen, laten de controlezinnen wel zien dat een zekere mate van scores op grond van voorkeur niet geheel uit te sluiten is.

De resultaten van de testzinnen staan in Tabel 1. Elke conditie komt in één test driemaal voor en van 33 leerlingen zijn de resultaten meegerekend. Dit betekent dat elke conditie 99 keer is gescoord. De tweede kolom geeft de absolute "ja"-scores (dus 68 van de 99 aangeboden clusters van het type 321- hebben een "ja"-score gekregen, etc.) en de derde kolom drukt dit in een percentage uit. De vierde kolom geeft voor elke conditie het percentage ten opzichte van het totale aantal "ja"-scores (dus van alle "ja"-scores was 18,4% een cluster van het type 321-, etc.).

We kunnen meteen constateren dat hybride vormen inderdaad opvallend grammaticaal worden gevonden. Dit bevestigt de indruk van De Haan maar laat tevens zien dat de realiteit inmiddels aanzienlijk grilliger is. We vinden immers dat 123-, 132- en 321+ het nog beter doen dan het door De Haan waargenomen 312-. Wat dus opvalt, naast het voorkomen van hybride vormen, is de variatie daarin. Een derde observatie is dat alle clusters waarin het modale of causatieve werkwoord (d.w.z. werkwoord 2) vooraan staat het slecht doen. Tenslotte zien we dat, waar de volgordes 123, 321, en 312 redelijke tot hoge scores opleveren ongeacht of het IPP-effect aanwezig is, het clustertype 132+ net zo slecht scoort als de clusters met het modale/causatieve werkwoord voorop. Het cluster 132- scoort aanzienlijk beter. Alle clustertypes onder de stippellijn in Tabel 1 hebben verder gemeenschappelijk dat er geen enkele leerling was die één van deze clusters consequent (d.w.z. driemaal) grammaticaal vond. Naast de kwantitatieve dispreferentie voor deze clustertypes was er dus ook globaal gezien meer twijfel over hun status.

Testconditie	Absolute "ja" score (items = 99)	Percentuele score (per conditie)	Percentuele score (over alle «ja»-scores)
321-	68	68,7 %	18,4 %
123+	66	66,7 %	17,8 %
123-	54	54,5 %	14,6 %
132-	45	45,5 %	12,2 %
321+	37	37,4 %	10 %
312-	33	33,3 %	8,9 %
312+	25	25,3 %	6,8 %
-----	-----	-----	-----
231-	13	13,1 %	3,5 %
132+	13	13,1 %	3,5 %
231+	8	8,1 %	2 %
213-	4	4,0 %	1,1 %
213+	4	4,0 %	1,1 %

Tabel 1: Scores voor de IPP-constructie

Als we kijken naar de individuele scores, dan valt op dat geen enkele leerling slechts voor één clustertype een "ja"-score geeft. Van de twaalf logisch mogelijkheden werd gemiddeld bij 6,2 clustertypes minstens eenmaal van de drie keer "ja" gescoord en bij 3,2 cluster minstens tweemaal. Sprekers proberen kennelijk verschillende opties uit en wij zien geen

andere manier om dit te begrijpen dan door aan te nemen dat deze leerlingen er meerdere clustergrammatica's op na kunnen houden voor de IPP-constructie. Dat zulke individuele variatie met name ontstaat in taalveranderingssituaties is onder anderen betoogd door Kroch (1989), Pintzuk (1991) en Santorini (1992). Hoewel individuele scores soms duidelijk te typeren zijn als "meer Fries" of "meer Nederlands" (zie paragraaf 6 voor wat opmerkingen hierover), konden we geen duidelijke implicatieve relaties ontdekken, bijvoorbeeld van het type "Als leerling grammatica x heeft, dan ook y". Voor het bestek van dit artikel zullen we hier dus niet verder op ingaan.

Op basis van de resultaten zullen wij proberen antwoorden te formuleren op drie vragen: (i) hoe ontstaat hybriditeit, (ii) wat verklaart de variatie boven de stippellijn en (iii) wat verklaart de dispreferentie voor de clustertypes onder de stippellijn?

● 3 Het ontstaan van hybride clusters

Hoewel we zien dat werkwoordclusters in het Standaard Fries aan veranderingen onderhevig zijn, schakelen sprekers van het Fries kennelijk niet in groten getale van een 321-cluster over op een 123+ cluster maar ontstaat er een variatie aan mogelijkheden. Voordat we de observeerbare (dis)preferenties proberen te begrijpen moeten we de fundamentele vraag beantwoorden hoe zo'n hybride clustertype eigenlijk ontstaat. Je zou immers a priori verwachten dat het Fries of Fries blijft of volledig 'vernederlandst'.

Op het gebied van werkwoordclusters zijn twee voorstellen gedaan die proberen het ontstaan van nieuwe clustervormen te verklaren. De Haan (1997) betoogt dat het in een taalcontactsituatie kennelijk onmogelijk is voor sprekers van de ene taal om de onderliggende grammatica van een andere taal over te nemen. Als dat mogelijk was, dan zouden Friezen immers de Nederlandse clustergrammatica overnemen en 123+ clusters produceren. Volgens De Haan is het alleen mogelijk om bepaalde oppervlaktefenomenen uit een andere taal over te nemen, die de output zijn van die onderliggende grammatica. Wij hebben twee bezwaren tegen de zienswijze van De Haan. Op de eerste plaats verklaart dit voorstel nog niet het ontstaan van hybride clustervormen. Waarom zou het voor een Fries niet mogelijk zijn de oppervlaktevolgorde 123 van het Nederlands over te nemen? Andersom bezien, de hybride clustervorm die hij voor de IPP-constructie in het Interferentie-Fries waarneemt is nu juist een oppervlaktevorm die we niet in de Nederlandse input aantreffen, namelijk 312-. Dit suggereert dat De Haan een definitie van 'oppervlaktevorm' nodig heeft die de wel in de input voorkomende 123-volgorde uitsluit en een niet voorkomende volgorde toelaat. Dit druist nogal tegen onze intuïtie in. Daarnaast zullen wij hieronder betogen dat de onderliggende grammatica van een andere taal wel degelijk een rol kan spelen in een taalcontactsituatie, namelijk via de kindertaalvererving.

Een tweede voorstel dat het ontstaan van hybride vormen probeert te verklaren komt van Hoekstra (1994b). Hij bespreekt het Zaanse dialect en toont op morfologische gronden aan dat dit een Fries dialect is gesproken in Noord-Holland. Hij betoogt dat hybride clusters ontstaan doordat Friezen proberen de Nederlandse clustergrammatica over te nemen maar dat de verwerving daarvan slechts deels lukt. De 312 en 132-volgordes die we in het Zaanse aantreffen zijn dus te typeren als deels Nederlands (namelijk op die punten waar eigenschappen van de Nederlandse clustergrammatica zijn verworven: 1>2) en deels Fries (op

die punten waar de clustergrammatica nog eigenschappen vertoont van het Fries: 3>2). De verklaring van Hoekstra neemt dus aan dat de dominante taal in een contactsituatie via het verwervingsproces een direct effect kan hebben op de grammatica van de niet-dominante taal. De laatste wordt dan dus niet alleen oppervlakkig aangepast, zoals bij De Haan, maar door een aanpassing in de onderliggende grammatica. Hoewel wij Hoekstra in deze gedachte zullen volgen, kan zijn analyse niet worden ingezet voor het Interferentie-Fries. De reden is dat sprekers van het Fries zo goed als voltallig tweetalig zijn en het Nederlands perfect beheersen. Het kan hier dus niet zo zijn dat onvolledige kennis van het Nederlands een rol speelt bij het ontstaan van hybride clusters.

Wat wij voorstellen is dat het ontstaan van hybride clusters een noodzakelijke consequentie is van de parametertheorie (Roeper & Williams 1986, Chomsky & Lasnik 1993). Er zijn twee relevante aannames binnen deze theorie die naar onze mening overtuigend zijn gemotiveerd, en relatief oncontroversieel zijn.

Op de eerste plaats wordt algemeen aangenomen dat verschillen tussen talen formuleerbaar zijn als binaire keuzes. Een taal is OV of VO, een taal heeft lege subjecten of niet, etc. Het kind zou in deze voorstelling van zaken een grammatica verwerven door het invullen van een ja/nee-vragenlijst, hetgeen het logische probleem van de taalverwerving (deels) zou oplossen. Deze aanname is conceptueel aantrekkelijk: wanneer een parameter meer dan twee waardes kan aannemen wordt immers meteen onduidelijk wat de bovengrens is en doemt het logische probleem weer op.

Een tweede aanname heeft betrekking op het verwervingsproces zelf. Schematisch kunnen we dat proces voorstellen als in (7):

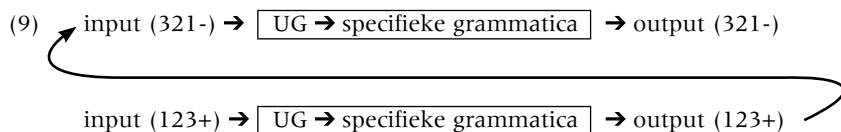
(7) input → universele grammatica → specifieke grammatica → output

Een kind vormt op basis van de input die het krijgt en met behulp van een universele grammatica (die de parameters maar niet de waardes ervan bevat) een specifieke grammatica. Deze zal een output geven die in het succesvolle geval identiek zal zijn aan de input. Tijdens het verwervingsproces, echter, zal het kind steeds de situatie meemaken dat de input die het krijgt niet compatibel is met de specifieke grammatica zoals het die op dat moment geformuleerd heeft. In dat geval zal het kind zijn parameters moeten bijstellen. De aanname is nu dat in zo'n situatie het kind niet meer mag doen dan het bijstellen van één parameter. Gibson & Wexler (1994) betogen namelijk op overtuigende wijze dat het bijstellen van meerdere parameters op één moment tot onwenselijke situaties kan leiden. Wat zij laten zien is dat een kind bij een grammatica kan uitkomen die niet de juiste is voor de taal die het aan het leren is en waarvoor geen positieve evidentie in de input meer zal leiden tot een bijstelling van die foute grammatica. Het kind raakt verstrikt in wat Gibson & Wexler een "lokaal maximum" noemen. De oplossing voor dit theoretische probleem is de aanname dat een kind slechts één parameter mag bijstellen als de input niet te analyseren is met de tussengrammatica van dat moment.

Samen maken deze twee aannames begrijpelijk hoe hybride clusters kunnen ontstaan. De centrale observatie is dat er in een IPP-constructie minimaal vier binair-parametrische verschillen zijn tussen het Standaard Fries en het Standaard Nederlands.

- (8) P1: 1 > 2: ja of nee?
 P2: 2 > 3: ja of nee?
 P3: 1 > 3: ja of nee?
 P4: Verander $2_{\text{part.}}$ in $2_{\text{inf.}}$ als 2 een werkwoord selecteert: ja of nee?

Drie hebben betrekking op de woordvolgorde en één betreft de morfologie van het modale of causatieve werkwoord. Laten we nu aannemen dat de Friese constructie verandert doordat Nederlandse output per abuis wordt opgevat als input voor de Friese grammatica. Dit is als het ware een operationalisatie van de druk van het Nederlands en is schematisch weergegeven in (9):¹

De spreker/leerder van het Fries wordt in dit geval gedwongen zijn grammatica bij te stellen, maar zijn verwervingsmechanisme verbiedt hem om van meer dan één parameter de waarde te veranderen. Welke parameter hij ook kiest, het resultaat zal een output geven die meer lijkt op het Nederlands dan zijn vorige grammatica, maar het zal nooit een perfect resultaat opleveren. Kortom, hybride clustervormen zijn onvermijdelijk. Wanneer een aanzienlijk deel van de populatie dit proces gelijktijdig doormaakt, zullen deze hybride clusters deel uit gaan maken van de input op basis waarvan grammatica's geformuleerd worden. Hierdoor zal hun positie in de taal verder versterkt worden. Wanneer dit proces daadwerkelijk wordt ingezet, d.w.z. wanneer het Friese clustersysteem bezwijkt onder de Nederlandse druk, beschouwen wij als een socio-linguïstische zaak, waar wij niets over hebben te melden.

De geschetste verklaring drijft op het idee dat er voor een IPP-constructie meerdere verschillen tussen de Nederlandse en Friese clustergrammatica bestaan. Deze aanname lijkt ons onontkoombaar, al kan men de formulering en duiding van de verschillen op velerlei manieren uitdrukken. Men zou er echter tegen in kunnen brengen dat het aantal parametrische verschillen potentieel zou kunnen worden teruggebracht als aangetoond kan worden dat de waarde van een bepaalde parameter de waarde van een andere parameter dicteert. Wellicht is er in het huidige geval maar één verschil dat oppervlakkig meerdere verschillen veroorzaakt. Het is echter op dit moment volstrekt onduidelijk in

1 Deze druk van het Nederlands zal een wisselwerking zijn tussen externe druk (Nederlandse taalomgeving) en interne druk (het eigen Nederlands van de tweetalige spreker). De voorstelling van zaken in (9) impliceert wel dat er sprake moet zijn van significante dominantie van het Nederlands. In de literatuur is immers betoogd dat tweetalige sprekers hun twee of meerdere talen gescheiden van elkaar verwerven en dat de invloed van de ene op de andere taal gering is. Dit idee staat bekend als de "separate language/development hypothesis" (zie Meisel 1989 en Genesee 1989). Deze scheiding is echter niet categorisch (zie o.a. Müller & Hulk 2001) en er is vooralsnog weinig bekend over hoe minderheidstalen zich gedragen in tweetalige verwerving. Het lijkt ons zeer aannemelijk dat dominantie een factor is die systeemscheiding onder druk kan zetten (zie hiervoor Döpke 1992).

welke mate dit soort implicaties bestaan (zie Wurmbrand 2005 en Koeneman 2003 voor een kritische bespreking van dit idee). Het lijkt er eerder op dat hoe meer we te weten komen over Germaanse dialecten, hoe meer mogelijkheden we moeten toelaten binnen de grenzen van de clustergrammatica. Zie het overzicht in Tabel 2.²

<i>Volgorde</i>	<i>Zonder IPP:</i>	<i>Met IPP:</i>
123	Luxemburgs, Samatimerisch	Standaard Nederlands, West-Vlaams
132	Zwitsers Duits	Standaard Duits, Zaaans
213	Stellingwerfs, Luxemburgs	Rheiderländer Platt
231	Afrikaans, Zwitsers Duits	West-Vlaams
312	Interferentie-Fries, Zwitsers Duits	Zaaans, West-Vlaams
321	Standaard Fries, Achterhoeks	Oostenrijks Duits, Achterhoeks

Tabel 2: *Gerealiseerde clustervormen in potentiële IPP-constructies*

Zoals we kunnen zien wordt elke logische mogelijkheid wel ergens gerealiseerd.³ Nu komt van alle mogelijke volgordes 213 het minst voor. Ook in andere clusterconstructies duikt deze volgorde slechts sporadisch op, zodat wel betoogd is dat deze volgorde door de clustergrammatica moet worden uitgesloten (Wurmbrand 2005). Barbiers (2002) betoogt dat 213 uitgesloten is omdat het onmogelijk is om voor dit cluster een syntactische structuur te genereren zonder de originele dominantierelaties in de hiërarchie ($1 > 2 > 3$) te doorbreken. Aangezien de 213-hokjes in Tabel 1 niet leeg zijn, is het de vraag of dit juist is. Laten we er toch eens van uitgaan dat Barbiers gelijk heeft. Leidt de onmogelijkheid van 213 dan tot een variatiebreedte die we kunnen beschrijven met minder volgordeparameters? Het antwoord is nee. P1 en P2 zijn nodig om het verschil te kunnen beschrijven tussen bijvoorbeeld 321 en 123. P3 is niet overbodig, omdat de waarde ervan het verschil bepaalt tussen de bestaande clusters 312 en 132: Deze hebben immers dezelfde waarden voor P1 en P2.

Men zou ook tegen ons voorstel kunnen inbrengen dat de parametertheorie niet de juiste methode is voor het begrijpen van taalverschillen, of in ieder geval niet voor het empirische domein van de clusters. Een anonieme reviewer merkt op dat de hier voorgestelde parameters nog maar weinig hebben van de geest van de oorspronkelijke parametertheorie, waar een binaire keuze een scala van secundaire syntactische effecten teweeg

- De data uit het Standaard en Zwitsers Duits, het Afrikaans en het West-Vlaams komen uit Wurmbrand (2005). Zie voor het Oostenrijks Duits Wurmbrand (2004), het Luxemburgs Bruch (1973), het Samatimerisch Mileck (1997), het Stellingwerfs Bloemhoff (1979), het Interferentie-Fries De Haan (1997), het Achterhoeks Blom & Hoekstra (1996) en het Zaaans Hoekstra (1994a, 1994b). Het feit uit het Rheiderländer Platt hebben we van Ralf Vogel (persoonlijke correspondentie). Het Oostenrijks Duitse 321+ is problematisch voor verklaringen van het IPP-effect die berusten op enige herordening, zoals Den Dikken (1989) en Wolf (1996b), en voor een aantal theorieën die het IPP-effect koppelen aan een specifieke herordening, als in Hoekstra (1994a) en De Schutter (1995). Het voorstel in dit artikel laat om die reden een dergelijke koppeling bewust achterwege.
- In het Zwitsers Duits en Afrikaans vinden we een IPP-effect alleen bij causatieve, aspectuele en perceptiewerkwoorden. Bij modalen is het niet direct te zien, omdat hier het onderscheid tussen de infinitiefvorm en participiumvorm niet gemaakt wordt. Het ligt voor de hand om morfologische neutralisatie, zoals in het Zwitsers Duits en Afrikaans, op te vatten als een alternatief voor vervanging van een participiumvorm door een infinitiefvorm. Het feit dat neutralisatie alleen optreedt bij modalen lijkt te maken te hebben met het gegeven dat alleen functionele werkwoorden IPP-effecten ondergaan. Zie Koeneman (2003) voor discussie.

zou moeten brengen in de grammatica. Dit lijkt ons een zeer begrijpelijk bezwaar, maar twee reacties zijn mogelijk.

Op de eerste plaats kunnen we besluiten vast te houden aan het concept van een parameter en opmerken dat het koppelen van één feit aan een parameter weliswaar niet het parameter-ideaal benadert maar dat dit ideaal in de praktijk eigenlijk nauwelijks gerealiseerd wordt. Het aantal goed functionerende parameters dat in de literatuur is voorgesteld is bijzonder gering en geen van deze is onomstreden.⁴ Dit algemene probleem blijft bestaan in recente theorievorming in het kader van het minimalistische programma (Chomsky 1995), waar syntactische effecten zoals verplaatsingen worden afgedwongen door arbitraire eigenschappen van lexicale elementen en clustering van taalverschillen eerder uitzondering is dan regel. Het probleem voor ons betreft dus een algemener probleem voor de generatieve taalkunde dat wij in het kader van dit artikel niet kunnen oplossen.

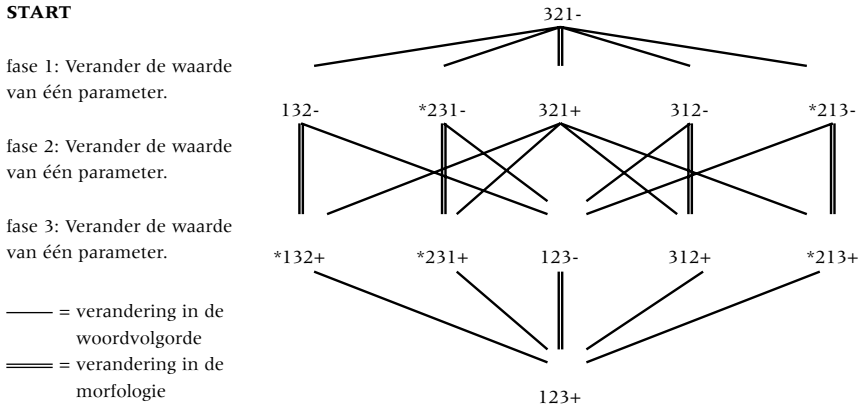
Op de tweede plaats zouden we het idee kunnen opgeven dat clustervolgordes in de grammatica worden vastgelegd door middel van parameters. Dit verschuift slechts het probleem. We hebben immers gezien dat verschillende talen/dialecten van het Germaans onder meer getypeerd worden door de clustervolgordes die ze genereren. Dit betekent dat deze eigenschappen onderdeel moeten uitmaken van die grammatica's en dus geleerd moeten worden. Als dat niet via parameters gaat, dan moet het via micro-parameters, hetgeen al snel neerkomt op constructie-specifieke regels.⁵ De algemene tendens om taalverschillen middels parameters uit te drukken mag wellicht ongenueanceerd zijn, wij menen dat deze ongenueanceerdheid net zo goed schuilt in het voorstel van Gibson & Wexler. Het algemene idee dat een kind zijn grammatica slechts minimaal mag veranderen bij onanalyseerbare input kan impliceren dat hij de waarde van één parameter verandert maar het dicteert dit niet. Die verandering zou immers net zo goed het toevoegen of schrappen van een constructie-specifieke regel kunnen betreffen. Dit betekent dat onze verklaring voor het ontstaan van hybride clusters behouden kan blijven, mocht het noodzakelijk blijken om variatie in clusters op een andere manier te typeren dan in termen van parameters.

Kortom, wij stellen voor dat in een taalcontactsituatie de output van een dominante taal kan gaan fungeren als input van de ondergeschikte taal.⁶ In het geval van de IPP-constructie is de consequentie dat clustervormen ontstaan die noch Nederlands noch Standaard Fries zijn, aangezien het verwervingsmechanisme niet toelaat dat de grammatica op enig moment echt dramatisch wordt bijgesteld. Dit idee biedt niet alleen een verklaring

4 Zie bijvoorbeeld Neeleman & Weerman (1999), Bobaljik & Thráinsson (1998) en Baker (1996) voor expliciete voorstellen in de geest van de klassieke parameter-theorie. Baker beargumenteert dat het koppelen van verschillende taaldata aan één parameterwaarde lijkt te falen en stelt voor dat dit een eigenschap moet worden van zogenaamde macro-parameters. De implicatie is dan in feite dat gewone parameters constructie-specifiek zijn. Dit laat wederom zien dat het verschil tussen regel en parameter in de literatuur bepaald obscuur is geworden.

5 Voorstelbaar is dat morfologische eigenschappen van lexicale elementen hierbij een rol spelen. Zo is wel voorgesteld om de grotere cluster-interne mobiliteit van participia ten opzichte van infinitieven in het Nederlands te koppelen aan inherente eigenschappen van het participium, wellicht schuilend in het *ge*-prefix (Evers 2003 en Barbiere 2004). Het is een open vraag of deze aanpak over de hele linie inzichtelijker zal zijn. Zeggen dat P1 in het Standaard Fries op "nee" staat of zeggen dat (afwezigheid van) een vooralsnog onbekende eigenschap van Friese finiete werkwoorden ervoor zorgt dat deze in clusterfinale positie belanden geven beide een typering van een vooralsnog op zichzelf staand feit.

voor het ontstaan van hybride vormen maar ook voor de aangetroffen variatie. Er is geen eenduidige manier waarop het cluster ‘vernederlandst’ moet worden, omdat verschillende parameterwaardes in tussenfasen kunnen worden bijgesteld. Merk op dat de hybride grammatica’s die ontstaan na bijstelling van één parameterwaarde wederom een 123+ input kunnen krijgen en weer verder worden bijgesteld. Hierdoor ontstaat het gegeven dat ‘vernederlandsing’ een stapsgewijs proces wordt. De globale ontwikkeling die zich op het punt van werkwoordsclusters in het Friese taalgebied voltrekt kan dus worden weergegeven als in (10).

(10) **START**

De ‘START’ reflecteert de situatie waarin de druk van het Nederlands nog niet groot genoeg is om effect te hebben op de Friese grammatica. ‘FASE 1’ geeft de mogelijke clustertypes die het gevolg zijn van het veranderen van één parameterwaarde, etc.

Merk op dat wij niet beweren dat elk Fries-lerend kind de fases in (10) doorloopt. Het schema geeft een globale ontwikkeling weer. Voor een kind dat vandaag begint met de verwerving zal niet eenvoudig te voorspellen zijn wat voor clustergrammatica(s) het zal aannemen. Gegeven de variatie in het aanbod zal het geen noodzakelijkheid meer zijn dat het clustertype 321- tot zijn repertoire gaat behoren, omdat de evidentie daarvoor afneemt.

- 6 Het overgaan van syntactische eigenschappen van een linguïstisch dominante naar linguïstisch onderdrukte taal wordt door Van Coetsem (1998) impositie genoemd. Hoewel wij geneigd zijn om het hier beschreven proces tussen het Nederlands en Fries op te vatten als een geval van impositie vanuit het Nederlands, dient te worden opgemerkt dat het niet bijzonder duidelijk is wat voor een Friese-Nederlandse tweetalige de taal is die hij/zij het best beheerst. Van Coetsem's model doet eigenlijk alleen voorspellingen in situaties waar sprake is van linguïstische dominantie en niet voor evenwichtige tweetalige sprekers. Willen we vasthouden aan het idee van impositie, dan zullen we dus moeten aannemen dat ofwel het Nederlands beter beheerst wordt (hetgeen verdedigd wordt in Breuker 1993), ofwel dat, in het geval van linguïstisch evenwicht, sociale dominantie de doorslag kan geven.
- 7 De aanwezigheid van de complementeerder laat zien dat (19) geen voorbeeld is van “verb projection raising”, een proces bekend uit het West-Vlaams en het Zwitsers, waardoor de werkwoordelijke eindreeks kan worden onderbroken door bijvoorbeeld een VP-intern object. Wij zullen discussie hierover verder achterwege laten en verwijzen naar Haegeman & Van Riemsdijk (1986) en Rutten (1991) voor een discussie over verschillen tussen “verb (projection) raising” en extrapositie.

Hybride clusters zullen nu dus direct onderdeel uit gaan maken van zijn grammatica zonder dat hij zelf onder druk van het Nederlands zijn Friese grammatica bijstelt. Het is uiteraard wel mogelijk dat een hybride cluster onder druk van het Nederlands een ander hybride cluster oplevert, d.w.z. dat de leerder een overgang van FASE 1 naar FASE 2 realiseert.

Twee vragen blijven onbeantwoord. Op de eerste plaats is het onduidelijk wanneer hybride clusters zijn ontstaan. Wij zien geen manier om deze vraag te beantwoorden, omdat de verslaglegging te laat is begonnen (zie paragraaf 6 voor enkele additionele opmerkingen). Wij gaan er zeker niet van uit dat de huidige jeugd hiervoor verantwoordelijk is: hybride clusters zullen zich ook in de grammatica's van hun ouders bevinden. Op de tweede plaats volgt niet uit het voorstel dat sommige clustertypes kennelijk geprefereerd worden boven andere. Met andere woorden, we begrijpen nog niet waarom de clusters met een sterretje ervoor, die in Tabel 1 onder de stippellijn stonden (231-, 213-, 132+, 231+ en 213+), zo slecht scoren. Deze kwesties zullen in de volgende twee paragrafen behandeld worden.

4. Waarom clusters met werkwoord 2 vooraan het zo slecht doen

In deze paragraaf zullen we een voorstel doen dat verklaart waarom clusters met het modale werkwoord voorop sterk gedisprefereerd worden. We zullen betogen dat de reden hiervoor niet gedicteerd wordt door het grammaticale systeem maar volgt uit de waarschijnlijkheid dat de waarde van Parameter 1 reeds is bijgesteld als clusters van drie werkwoorden vernederlandsing ondergaan.

Men kan observeren dat er, naast de verschillen, een belangrijke overeenkomst is tussen de Nederlandse en Standaard Friese IPP-constructie. In zowel een 123 als 321 cluster staat het modale werkwoord in het midden. Zou deze oppervlakkige overeenkomst de oorzaak kunnen zijn voor het feit dat modalen niet vooraan verschijnen? Het antwoord hierop is ontkennend. Deze stelling zou weliswaar correct voorspellen dat het modale werkwoord niet vooraan verschijnt maar evengoed de verkeerde voorspelling maken dat het modale werkwoord niet achteraan kan verschijnen. De clusters 312 en 132 zijn echter niet uitgesloten.

Men zou ook kunnen beweren dat clusters met het modaal voorop gedisprefereerd worden, omdat de totale Nederlandse input geen clusters met een modaal voorop bevat, maar wel 312 en 132 clusters. In een cluster waar een modaal het hoogste werkwoord is en een hulpwerkwoord selecteert (dat op zijn beurt weer een lexicaal werkwoord selecteert) zijn in het Standaard Nederlands meer opties mogelijk dan alleen 123. Zoals (11) laat zien komen ook 132 en 312 voor, maar niet 213 en 231. De 132 is niet voor iedereen acceptabel.

- (11) a dat hij haar daar wel zal hebben ontmoet (123)
b dat hij haar daar wel ontmoet zal hebben (312)
c %dat hij haar daar wel zal ontmoet hebben (132)
d *dat hij haar daar wel hebben zal ontmoet (213)
e *dat hij haar daar wel hebben ontmoet zal (231)

Een mogelijkheid is dus dat de hybride vormen 312 en 132 in het Interferentie-Fries opduiken omdat deze ook in een ander Nederlands clustertype voorkomen. Hoewel we deze gedachtegang niet categorisch kunnen uitsluiten, zou je op basis van (11) verwachten dat 312 het systematisch beter zou moeten doen dan de 132, aangezien (11b) door iedereen geaccepteerd wordt in tegenstelling tot (11c). Dit is niet conform de resultaten in Tabel 1.

Wij denken dat de verklaring gezocht moet worden in de observatie dat clusters met een modaal werkwoord voorop de enige clusters zijn waar 2 voor 1 staat. Wat wij voorstellen is het volgende. Als een Friese leerder een Nederlands 123+ cluster ziet als input voor een grammatica die op dat moment slechts een 321- output kan leveren, moet hij één van de parameters bijstellen. Daarbij heeft hij de arbitraire keuze om iets te doen aan de woordvolgorde of aan de morfologie. Sommige leerders zullen kiezen voor het eerste, andere voor het tweede. Stel je voor dat besloten wordt om de volgorde bij te stellen. In dat geval heeft de leerder wederom een keuze tussen het herordenen van 2 ten opzichte van 1 en het herordenen van 3 ten opzichte van 2, met andere woorden tussen het veranderen van de waarde van Parameter 1 of 2. Hier, *menen wij*, is de keuze niet arbitrair. Het veranderen van de waarde van Parameter 1 zal sterk de voorkeur genieten boven het veranderen van de waarde van Parameter 2, om de simpele reden dat de waarde van deze parameter al is veranderd. De reden hiervoor is dat, in tegenstelling tot Parameter 2, Parameter 1 ook een rol speelt bij het vernederlandsen van clusters bestaande uit slechts twee werkwoorden. Hier vinden we immers ook spiegelbeeldige contrasten, zoals (12) laat zien:

- (12) a dat ik hem zie₁ komen₂
 b dat ik him kommen₂ sjoch₁

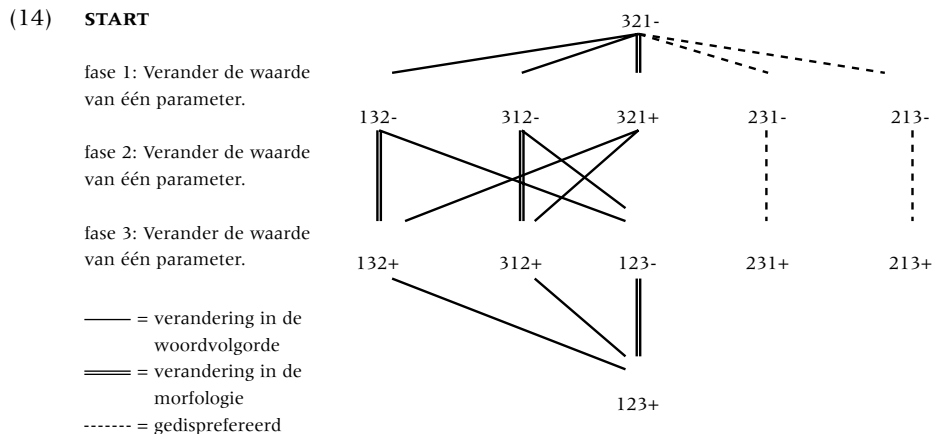
Aangenomen dat clusters met twee werkwoorden in de input veelvuldiger zullen voorkomen dan clusters met drie werkwoorden, zal een leerder tijdens een proces van vernederlandsing Parameter 1 al hebben bijgesteld voordat hij begint aan clusters met drie werkwoorden. Het overnemen van deze waarde van Parameter 1 bij het genereren van clusters met drie werkwoorden is dus de eenvoudigste manier om een cluster met drie werkwoorden te vernederlandsen. Dit geeft de clustertypes 312 en 132.

Het veranderen van de waarde van Parameter 2 is echter niet uitgesloten. Merk op dat in het Nederlands de waarde van Parameter 1 flexibel is als werkwoord 1 een hulpwerkwoord is en 2 een participium, aangezien beide volgordes grammaticaal zijn:

- (13) a dat hij mij heeft₁ gezien₂
 b dat hij mij gezien₂ heeft₁

Als een Friese leerder deze flexibele waarde van het Nederlands heeft overgenomen in zijn grammatica, is het nog steeds mogelijk om in een IPP-cluster, waar deze werkwoorden deel van uitmaken, 2 voor 1 te ordenen, namelijk door de waarde in (13b) aan te nemen. Vernederlandsing van het IPP-cluster betekent in dat geval het veranderen van de waarde van een andere volgordeparameter, bijvoorbeeld Parameter 2. Dit leidt tot de clustertypes 213 en 231. Het veranderen van de waarde van Parameter 2 is echter een additionele

verandering aan de grammatica van het Fries en zal dus niet de meest voor de hand liggende strategie zijn die een leerder hanteert. Dit verkleint de kans op het voorkomen van de clusters 213 en 231 in FASE 1, en de afleidingen daarvan in FASE 2, aanzienlijk. Dit is geïllustreerd in (14):

Merk op dat er, gegeven dit voorstel, niets in de grammatica huist dat het bijstellen van Parameter 2 categorisch verbiedt. Dit lijkt het juiste resultaat, aangezien de clusters 213 en 231 wel scores krijgen, zij het geringe.

Hoewel deze analyse begrijpelijk maakt waarom clusters met een modaal voorop gedisprefereerd worden, biedt deze voorstelling van zake nog geen inzicht in de vraag waarom het cluster 132+ zo slecht scoort. Dit zou volgens (14) net zo goed moeten zijn als 123- en 312+. Dit probleem is het onderwerp van de volgende paragraaf.

● **5 Waarom het cluster 132+ het zo slecht doet**

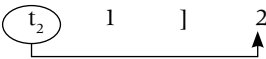
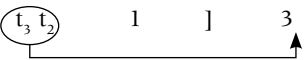
Het is opvallend dat het voor alle redelijk tot goed geaccepteerde clustervormen niet uitmaakt of het modaal in een participium- of infinitievorm verschijnt, met uitzondering van de volgorde 132. Deze wordt sterk geprefereerd met een participiumvorm. De vraag is waarom. Men zou geneigd zijn te denken dat het een toevalligheid in de data is. Echter, voorlopige resultaten van Reitsma (te verschijnen) geven hetzelfde beeld: 132- doet het een stuk beter dan 132+. Laten we dit gegeven daarom serieus nemen en naar een oplossing zoeken.

Wij denken dat het antwoord gezocht moet worden in een ander empirisch gegeven van het Fries. We zagen in de vorige paragraaf dat de werkwoordsvolgorde per clustertype kan verschillen: het cluster 1_{modaal}-2_{hebben}-3_{participium} geniet in het Nederlands, zoals (11) laat zien, meer vrijheid dan het cluster 1_{hebben}-2_{modaal}-3_{participium}, dat maar één volgorde toelaat. Ook in het Standaard Fries verschillen de mogelijkheden per clustertype. In deze taal is 321 de dominante volgorde, maar herordening speelt een bepalende rol in clusters met een *te*-infinitief. De regel is dat als het cluster een *te*-infinitief bevat, deze aan het einde van

dat cluster moet verschijnen. In (15) zien we dat de volgorde 321 ongrammaticaal is als het tussenliggende werkwoord een *te*-infinitief is. Er zijn twee manieren om een grammaticale zin te vormen. Deze zijn gegeven in (15b) en (15c):

- (15) a *dat er de Presidint moetsje₃ te sillen₂ hopet₁
 dat hij de president ontmoeten te zullen hoopt
 b dat er de Presidint moetsje₃ hopet₁ te sillen₂
 c dat er de Presidint hopet₁ moetsje₃ te sillen₂

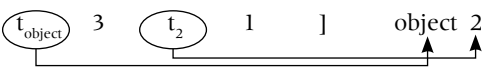
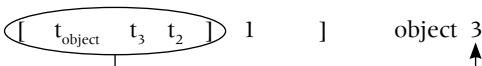
Zowel de volgordes 312 als 132 bereiken dat de *te*-infinitief achteraan komt te staan en beide zijn mogelijk in het Standaard Fries. Nu is er een kwalitatief verschil tussen (15b) en (15c). Er even van uitgaande dat 321 de basisvolgorde is, wordt 312 hiervan afgeleid door het middelste werkwoord naar achteren te verplaatsen. De volgorde 132 ontstaat doordat 2 naar achteren gaat maar tegelijkertijd 3 met zich meeneemt. Dit contrast is schematisch weergegeven in (16):

- (16) a [3 t_2 1] 2

 b [$t_3 t_2$ 1] 3 2

Nu kan men eenvoudig laten zien dat in het tweede geval het object van V_3 mee kan verplaatsen naar achteren, hetgeen onmogelijk is in (16a).

- (17) a *Dat er moetsje₃ hopet₁ de Presidint te sillen₂
 dat hij ontmoeten hoopt de president te zullen
 b Dat er hopet₁ de Presidint moetsje₃ te sillen₂

Schematisch zijn deze zinnen weergegeven in (18a) en (18b):

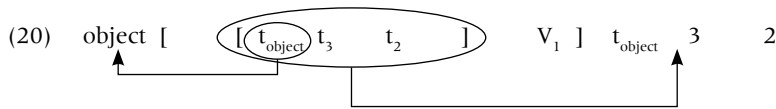
- (18) a * [t_{object} 3 t_2 1] object 2

 b [t_{object} t_3 t_2] 1 object 3 2

De ongrammaticaliteit van (18a) kunnen we intuïtief toeschrijven aan het feit dat geen constituent van adjacenten elementen de herordening ondergaat. Als een intermediair werkwoord naar achteren verplaatst wordt, moet het alleen verplaatst worden of zijn hele complement meenemen. Het verschil tussen (16a) en (18b) kan dus als volgt getypeerd worden: de volgorde 312 ontstaat door herordening van enkel een hoofd, daar waar 132 ontstaat door herordening van een hele constituent. Anders gezegd, (16a) beschrijft een *clusterfenomeen*, terwijl (18b) simpelweg een voorbeeld is van *extrapositie* van een ingebedde zin. Dat wordt ondersteund door de observatie dat (afhankelijk van welk type complement

werkwoord 1 selecteert) optioneel een complementeerder kan worden toegevoegd aan de naar achteren geplaatste constituent:⁸

- (19) Dat er hopet₁ (om) de Presidint moetsje₃ te sillen₂
 dat hij hoopt om de president ontmoeten te zullen

Omdat (17b) een geval van extrapositie betreft kunnen we (15c) vervolgens analyseren als een geval van *remnant* extrapositie, een fenomeen dat in het kader van de clusters ook bekend staat als de ‘derde constructie’: VP₂, bestaande uit V₂ en zijn complement VP₃, ondergaat de herordening nadat het object van V₃ uit VP₃ verplaatst is. Linksverplaatsing van het object (“scrambling”) is kennelijk optioneel. Vergelijk (20) met (18b):⁸

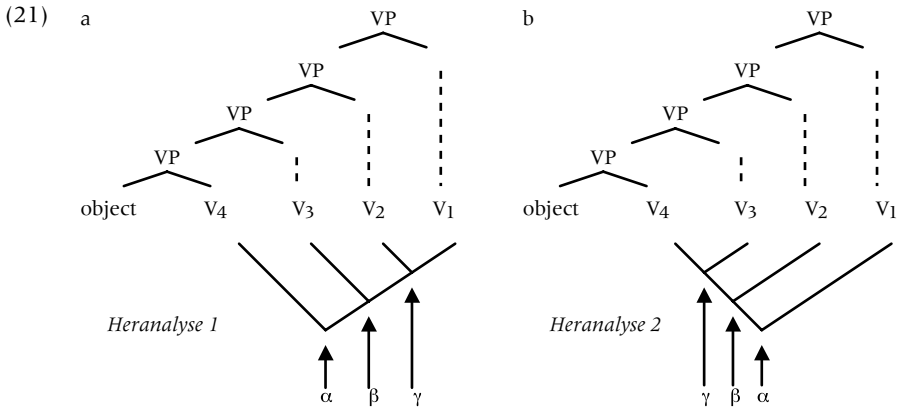

Kortom, de volgorde 312 *moet* worden gegenereerd via een Friese clustergrammatica, terwijl dat niet het geval is voor de volgorde 132.

Op basis van het bovenstaande kunnen we het volgende concluderen. Op de eerste plaats biedt het Standaard Fries dus evidentie voor het bestaan van een clustergrammatica. De volgorde 321 biedt dit inzicht immers niet direct. Als aangenomen wordt dat 321 de basisvolgorde reflecteert, vindt er geen herordening plaats en valt clustervorming niet onmiddellijk te observeren. Op de tweede plaats kunnen we concluderen dat deze clustergrammatica de volgorde 312 al genereert, maar niet 132.

Uiteraard is 312 niet de enige volgorde die de Friese clustergrammatica kan genereren. Welke volgorde vereist is, is immers afhankelijk van waar de *te*-infinitief staat voor herordening. De volgorde [te 4 3 2 1] leidt tot [3 2 1 te 4], [4 te 3 2 1] wordt [4 2 1 te 3] en [4 3 te 2 1] wordt [4 3 1 te 2]. Deze regelmatigheid kunnen we bijvoorbeeld uitdrukken door aan te nemen dat clusterherordeningen het gevolg zijn van heranalyse plus fonologische inversie (Huybregts 1984 en Haegeman & van Riemsdijk 1986). Er zijn twee mogelijke manieren om een cluster met vier werkwoorden te heranalyseren. Deze zijn gegeven in (21a) en (21b).

8 Hoewel wij later in het artikel gebruik zullen maken van een specifieke analyse van clusters (namelijk die van heranalyse plus fonologische inversie, als in Huybregts 1984 en Haegeman & Van Riemsdijk 1986), is het committeren aan een bepaalde theoretische benadering voor ons niet wezenlijk van belang. Clustering kan ook ontstaan door hoofdverplaatsing (Evers 1975) of door “remnant” VP-verplaatsingen naar links (Zwart 1993, Barbiers 2002). Wat echter in al deze varianten overeind zal blijven is dat er een analytisch verschil gemaakt moet worden tussen wat hier wordt aangeduid met de termen “clusterfenomeen” en “extrapositie”. Het eerste betreft herordeningen van alleen verbale hoofden, het tweede betreft herordening van een hele zin. Het bestaan van dit onderscheid is voldoende voor het argument dat we willen maken: 312 moet een clusterfenomeen zijn, 132 niet.

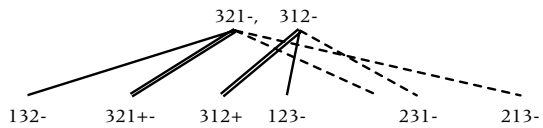

Heranalyse 1 moet gebruikt worden om de regelmatigheid betreffende *te*-infinitieven uit te drukken: inverteer die knoop die de *te*-infinitief direct domineert en het gevolg is automatisch dat de *te*-infinitief achteraan in het cluster verschijnt (dus inverteer knoop β in Heranalyse 1 als V_3 de *te*-infinitief is, etcetera). Het Standaard Fries biedt in deze benadering dus (alleen) evidentie voor de beschikbaarheid van Heranalyse 1. Merk echter op dat de 132-volgorde uit het Interferentie-Fries niet afgeleid kan worden van 321 door deze Fries-eigen heranalyse: alleen een links-vertakkende structuur, als in Heranalyse 2, kan deze volgorde afleiden. Dit is een meer theoretische manier om te laten zien dat 312 (via Heranalyse 1) dichter bij het Standaard Fries staat dan 132 (via Heranalyse 2).

Een Friese leerder die onder druk van het Nederlands de volgorde in een IPP-constructie probeert te veranderen doet dat het eenvoudigst door het toepassen van een clusterherordening die hij elders in zijn grammatica, namelijk in constructies met een *te*-infinitief, reeds toepast. We kunnen dit operationaliseren door te stellen dat herordenen tot 312 een zo'n eenvoudige ingreep is dat het niet telt als een volwaardige verandering aan de grammatica. Het is eerder bijstellen dan veranderen of, anders gezegd, vernederlandsing met Friese middelen. In het schema in (22) is dit geïmplementeerd door 312 bovenaan naast 321 te zetten. Zoals we zien levert dit vervolgens in FASE 1 vier uitkomsten op: 132-, 321+, 312+ en 123-.

(22) **START**

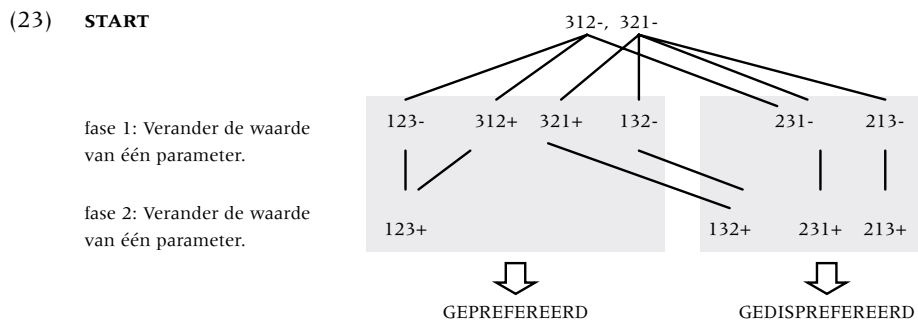
fase 1: Verander de waarde van één parameter.

Van deze vier clusters zijn er twee die maar met één parameterwaarde verschillen van het Nederlands. Cluster 312+ wordt immers 123+ door Parameter 2 bij te stellen en 123- wordt 123+ door een verandering in de morfologie. We weten dat een Fries-spreker meerdere, naast elkaar bestaande, clustergrammatica's kan hebben. Heeft de leerder één hybride grammatica, dan is de kans op tenminste 312+ of 123- 50%. Met twee hybride grammatica's is die kans al 85%. Dit betekent dat de kans bijzonder groot is dat de leer-

der de beschikking krijgt over tenminste één grammatica die door één bijstelling een Nederlands werkwoordcluster kan produceren. Deze grammatica's zullen in het veranderingsproces gaan gelden als 'succesvol'. De grammatica's die in FASE 1 de clusters 321+ en 132- produceren zullen dus door de leerder genegeerd worden omdat ze, in tegenstelling tot de grammatica's die in FASE 1 123- en 312+ genereren, in de vervolgstap (FASE 2) te weinig opleveren. Dit geeft het gewenste resultaat: Aangezien 132+ een afgeleide is van 'onsuccesvolle' grammatica's in FASE 2, zal de aanwezigheid van deze vorm in het taalaanbod sterk afnemen.

Wederom is er niets inherent in de grammatica dat 132+ categorisch verbiedt. Er is immers een kans dat een leerder geen enkele 'succesvolle' tussengrammatica blijkt te hebben in FASE 2. De wel beschikbare zal 132+ als nieuwe clustervorm genereren. Dat verklaart waarom de score voor dit clustertype niet nul is. De grote kans op een 123+ uitkomst in FASE 2 zal er echter voor zorgen dat over een populatie bekeken 132+ in die fase het onderspit zal delven ten opzichte van 123+. Tellen we dit resultaat op bij de bevindingen uit de vorige paragraaf, dan krijgen we het eindresultaat in (23).

Het grijze blok links komt overeen met wat in Tabel 1 boven de stippellijn staat en het rechterblok bevat alle gedisprefereerde clustervormen.

6 Verder onderzoek

Tegen enkele recente voorstellen in de literatuur in gaan wij er in dit artikel van uit dat in een taalcontactsituatie in principe elk clustertype kan ontstaan, omdat er synchroon bezien (nog) geen duidelijk grammaticale restricties op clustergrammatica's lijken te bestaan. Vervolgens hebben wij voorstellen gedaan voor factoren die in grove lijnen de geprefereerde van de disgeprefereerde clustertypes scheiden.

Wij hebben betoogd dat kinderen via de verwerving zorgen voor het ontstaan van hybride clusters in het Fries. Omdat het waarschijnlijk niet meer met precisie is te achterhalen wanneer de eerste hybride clusters in deze taal zijn verschenen, valt niet direct te bewijzen dat kinderen de bron zijn van hybriditeit en niet volwassenen. Onze argumentatie is dus noodzakelijkerwijs indirect. Onze verklaringen voor het ontstaan van hybride clusters en voor het zeldzaam zijn van een aantal mogelijke clustervormen vereisen toe-

gang tot en het kunnen manipuleren van de onderliggende grammatica. Aangenomen dat er een kritische periode bestaat voor taalverwerving (Lenneberg 1967 en anderen) hebben volwassenen niet de mogelijkheid parameterwaardes te veranderen. De stelling dat volwassenen de bron van hybriditeit zouden zijn vereist dan dus significant andere antwoorden op de vragen die wij centraal hebben gesteld. Omdat wij op dit moment niet kunnen overzien hoe die antwoorden zouden luiden, laten wij het eventueel aan anderen over te komen met een analyse die (i) volwassenen als initiators aanwijst, (ii) hybriditeit garandeert en (iii) globaal de door ons gevonden rangorde verklaart.

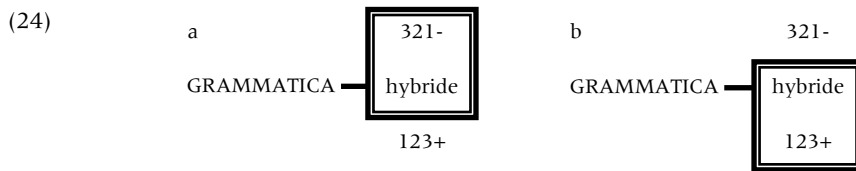
Op basis van het overzicht in (23) zou men zich kunnen afvragen of er additionele factoren zijn aan te wijzen die verantwoordelijk zijn voor de rangorde boven en onder de streep. Wij denken dat een te gedetailleerde analyse in dit stadium nogal prematuur is. De groep geteste leerlingen is daar immers niet omvangrijk genoeg voor. Toch dringen enkele speculaties zich hier op.

Wat opvalt bij de scores onder de streep is dat de 213-volgorde het slechter doet dan de 231-volgorde. Dit brengt in herinnering de stelling dat de 213-volgorde categorisch door de grammatica zou moeten worden uitgesloten (Wurmbrand 2005, Barbiers 2002). Zoals al is opgemerkt, is het niet duidelijk of deze visie juist is. Zo ja, dan zouden de door ons verkregen scores voor de 213 volgorde geïnterpreteerd moeten worden als ruis. Datzelfde geldt voor de observaties die gedaan zijn voor het Stellingwerfs, het Luxemburgs, het Rheiderländer Platt (zie Tabel 2), alsmede voor het Zwitserse St. Gallen-dialect en het in Zuid-Tirol gesproken Meran-dialect (zie Schmid & Vogel 2004). Hoewel deze talen naar onze mening vooralsnog niet genegeerd kunnen worden, is het niet uitgesloten dat Wurmbrand en Barbiers toch (deels) gelijk hebben. Men zou zich bijvoorbeeld kunnen voorstellen dat de syntaxis een 213 cluster principieel uitsluit maar dat deze restrictie als het ware wordt overschreven door de fonologie, aangenomen dat herordening hier ook mogelijk is. Schmid en Vogel laten zien dat taalinterne variatie met betrekking tot clustervolgordes correleert met waar de focus valt in de zin. Voor het Rheiderländer Platt bijvoorbeeld correleert de 213-volgorde met een focus op werkwoord 3, waar voor het St. Gallen-dialect de focus voor het accepteren van deze volgorde moet vallen op het modale werkwoord. Kortom, wat niet goed is voor de syntaxis kan net de volgorde zijn die de fonologie prefereert. Neemt men focus mee in de oordelentest, dan wordt mogelijk wat in een neutrale lezing onmogelijk was.⁹ Eén van de redenen waarom 213 zo weinig voorkomt zou dus kunnen zijn dat deze gerelateerd is aan specifieke focuseisen die doorgaans niet worden meegenomen in de methoden van dataverwerving. Een probleem voor een dergelijke analyse is dan wel het Meran-dialect. Daar lijkt 213 een redelijk neutrale volgorde, die acceptabel wordt gevonden als de focus valt op het subject, object, het modale werkwoord of werkwoord 3 (het is alleen onmogelijk als het hulpwerkwoord, d.w.z. werkwoord 1, in focus staat). Een en ander betekent dat onderzoek naar focus uiteindelijk zal moeten worden betrokken in clusteronderzoek, ook voor het Fries. Het ligt echter voor de

9 Zo'n benadering zou dan een onderscheid moeten maken tussen herordening die syntactisch gerealiseerd kan worden, namelijk alles behalve 213, en fonologische herordening. Merk op dat het idee van fonologische overschrijving compatibel is met gangbare grammaticamodellen waarin de fonologie na de (zichtbare) syntaxis komt (Chomsky 1995). Zie Wurmbrand (2005) voor een algemenere discussie over de vraag of clusterherordening plaatsvindt in de syntaxis, fonologie of beide.

hand te denken dat een periode waarin de Friese clustergrammatica zo aan verandering onderhevig is, en waarin variatie tussen en binnen sprekers de regel lijkt te zijn, niet het uitgelezen moment is om deugdelijke oordelen over zoiets subtiels als focus te verwachten.

Wat opvalt boven de streep is dat de Nederlandse en Standaard Friese clustervormen de twee populairste zijn. Als we kijken naar individuele resultaten dan kunnen we voor een groep leerlingen waarnemen dat zij duidelijk aan de Friese kant zitten (24a) of meer ‘vernederlandst’ zijn (24b). Naast hybride clusters genereert de grammatica voor deze sprekers dus of alleen de Standaard Friese vorm (321-) of de Nederlandse (123+).

Op grond van (24) zou je niet onmiddellijk verwachten dat de hybride vormen minder populair zijn dan de clusters 321- en 123+, aangezien hybride clusters nu juist gedeeld worden door beide groepen leerlingen. Dat blijkt niet het geval. Het is daarnaast opvallend dat 14 van de 33 leerlingen zowel 321- als 123+ in meerderheid goedkeuren. Deze leerlingen zijn dus niet te karakteriseren door (24a) of (24b). Dit alles doet vermoeden dat er een nog niet geïdentificeerde factor actief is die ervoor verantwoordelijk is dat 123+ en 321- veruit de populairste clustervormen zijn. Het is mogelijk dat (24a) en (24b) niet gezamenlijk de grammatica's van de leerlingen beschrijven, maar dat alleen (24a) of (24b) de door ons onderzochte populatie karakteriseert. Dit leidt tot de volgende vragen. Als (24a) de grammaticale realiteit reflecteert is de vraag waarom 123+ het toch zo goed doet, en als (24b) juist is rijst de vraag waarom 321- zo hoog scoort. Op dit moment vermoeden wij dat het tweede plausibeler is, omdat een reden voor de hoge score van 321- voor de hand ligt: het is een effect van de Standaardtaal, in zoverre als deze bestaat. De leerlingen zijn in feite behoorlijk ‘vernederlandst’, maar 321- doet het goed door de bewuste wetenschap dat deze volgorde de correcte is in het “Geef Frysk”. Dit “correct Friese” clustertype komt tot uiting in de media en in de Friese les. Leerlingen die 321- niet meer op hun repertoire hebben staan zijn kennelijk minder ontvankelijk voor dit extra-grammaticale effect van het “Geef Frysk”. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of deze hypothese hout snijdt.

• Bibliografie

- Baker, M. (1996).** *The polysynthesis parameter*. New York: Oxford University Press.
- Barbiers, S. (2002).** Boekrecensie van Koopman & Szabolcsi's ‘Verbal complexes’, *Journal of Comparative Germanic Linguistics*, 53-79.
- Barbiers, S. (2004).** Generatieve grenzen aan woordvolgordevariatie in driedelige werkwoordclusters. Bijdrage aan het ‘Taalkundich Wurkferbân syntaxis’, *Fryske Akademy*, 9-10-2004.

- Bloemhoff, H. (1979).** Heranalyse van een Stellingwerper oppervlaktestructuur. *Us Wurk* 28, 31-38.
- Blom, E. & E. Hoekstra (1996).** IPP en werkwoordsvolgorde in het Achterhoeks. *Taal en Tongval* 48, 72-83.
- Bobaljik, J. (2004).** Clustering theories. In: K. Kiss & H. van Riemsdijk (red.), *Verb clusters: a study of Hungarian, German and Dutch*. Amsterdam: Benjamins, 121-145.
- Breuker, P. (1993).** *Noarmaspekten fan it hjoeddeiske Frysk*. Proefschrift, Universiteit Groningen.
- Breuker, P. (1997).** Recente invloeden van het Nederlands op het Fries. In: Ph. H. Breuker & A. Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland-Holland: Geschiedenis van een haat- liefdeverhouding*. Zutphen: Walburg Pers.
- Breuker, P. (2001).** West Frisian in language contact. In: H. Munske (red.), *Handbuch des Friesischen*. Tübingen: Niemeyer, 121-128.
- Bruch, R. (1973).** *Luxemburger Grammatik in volkstümlichem Abriss*. Luxembourg: Éditions de la section de Linguistique de l'institut grand ducal.
- Chomsky, N. (1995).** *The minimalist program*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, N. & H. Lasnik (1993).** The theory of principles and parameters. In: J. Jacobs, A. von Stechow, W. Sternefeld & T. Vennemann (red.), *Syntax: an international handbook of contemporary research, vol. 1*. Berlijn: Walter de Gruyter, 506-569.
- Coetsem, F. van (1988).** *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Dordrecht: Foris.
- Cornips, L. & C. Poletto (2005).** 'On standardising syntactic elicitation techniques. PART I.' *Lingua* 115 (7), 939-957.
- Dikken, M. den (1989).** Verb projection raising en de analyse van het IPP-effect. *Taalkundig Bulletin (TaBu)* 19 (2), 1-59.
- Döpke, S. (1992).** *One parent, one language: an international approach*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Evers, A. (1975).** *The transformational cycle in Dutch and German*. Proefschrift, Universiteit Utrecht.
- Evers, A. (2003).** Verb clusters and cluster creepers. In: P. Seuren & G. Kempen (red.), *Verb constructions in German and Dutch*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 43-89.
- Genesee, F. (1989).** Early bilingual development: one language or two? *Journal of child language* 16, 161-179.
- Gibson, E. & K. Wexler (1994).** Triggers. *Linguistic Inquiry* 25, 407-454.
- Haan, G. de (1997).** Contact-induced changes in Modern West Frisian. *Us Wurk* 46, 61-89.
- Haegeman, L. & H. van Riemsdijk (1986).** Verb projection raising, scope, and the typology of rules affecting verbs. *Linguistic Inquiry* 17, 417-466.
- Hoekstra, E. (1994a).** Wordvolgorde en het Infinitivus-pro-Participium Effect in het Zaans. *Taal en Tongval* 46, 132-141.
- Hoekstra, E. (1994b).** Analysing linear asymmetries in the verb clusters of Dutch and Frisian and their dialects. In: D. Beerman, D. LeBlanc & H. van Riemsdijk (red.), *Rightward movement*. (=Linguistik aktuell 17). Amsterdam: Benjamins.
- Huybregts, R. (1984).** The weak inadequacy of context-free phrase structure grammars. In: G. de Haan, M. Trommelen & W. Zonneveld (red.), *Van periferie naar kern*. Dordrecht: Foris.

- Koeneman, O. (2003).** Explaining the creativity in verb cluster grammars of Frisian-based dialects. Manuscript, Universiteit Groningen.
- Kroch, A. (1989).** Reflexes of grammar in patterns of language change. *Journal of language variation and change* 1, 199-244.
- Lenneberg, E. (1967)** *Biological foundations of language*. New York: John Wiley.
- Meisel, J. (1989).** Early differentiation of languages on bilingual children. In: K. Hyltenstam & L. Obler (red.), *Bilingualism across the lifespan: aspects of acquisition, maturity, and loss*. Cambridge: Cambridge University Press, 13-40.
- Mileck, J. (1997).** *Samatimerisch: Phonetik Grammatik Lexicographie: Geschichte der Mundart der deutschen Gemeinde Sanktmartin am nördlichen Rand des rumänischen Banats*. New York: Peter Lang.
- Müller, N. & A. Hulk (2001).** Crosslinguistic influence in bilingual language acquisition: Italian and French as recipient languages. *Bilingualism: Language and cognition* 4 (1), 1-21.
- Pintzuk, S. (1991).** *Phrase structures in competition: variation and change in Old English word order*. Proefschrift, Universiteit van Pennsylvania. New York: Garland.
- Reitsma, L. (te verschijnen).** *Bilingualism and contact-induced language change: verb clusters in Frisian*. Proefschrift, Universiteit Groningen.
- Roeper, T. & E. Williams (1987).** *Parameter setting*. Dordrecht: Reidel.
- Rutten, J. (1991).** *Infinitival complements and auxiliaries*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.
- Santorini, B. (1992).** Variation and change in Yiddish subordinate clause word order. *Natural language and linguistic theory* 10, 595-640.
- Schmid, T. & R. Vogel (2004).** Dialectal variation in German 3-verb clusters: a surface-oriented optimality theoretic account. *Journal of comparative Germanic linguistics* 7, 235-274.
- Schutter, G. de (1995).** Werkwoordsvolgorde en het IPP-effect in het Nederlandse taalgebied. *Taal en Tongval* 47, 31-39.
- Thomason, S. & T. Kaufman (1988).** *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Wolf, H. (1996a).** Wat en hoe yn it Ynterferinsjefrysk: In syngroan en diagroan ûndersyk nei feroarings yn de Fryske tiidwurdlike einrige. Doctoraalscriptie, Universiteit Groningen.
- Wolf, H. (1996b).** IPP en morfologyske markering. *TaBu* 26 (1), 33-40.
- Wurmbrand, S. (2005).** Verb clusters, verb raising, and restructuring. In: H. van Riemsdijk & M. Everaert (red.), *The syntax companion*. Oxford, Blackwell.
- Wurmbrand, S. (2004).** West Germanic verb clusters: The empirical domain. In K. Kiss & H. van Riemsdijk (red.), *Verb clusters: a study of Hungarian, German and Dutch*. Amsterdam: Benjamins, 43-85.
- Zwart, C. J-W. (1993).** *Dutch syntax. A minimalist approach*. Proefschrift, Universiteit Groningen.

Worstelen met het voorzetselvoorwerp

INA SCHERMER-VERMEER*

Abstract

The notion “voorzetselvoorwerp” (‘prepositional object’) in Dutch syntax is ill-founded, even if the category is based on conditions that are necessary (but not sufficient) and sufficient (but not necessary). Taking the combination *worstelen met* (lit. ‘wrestle with’) as an example, I argue that it is better not to focus on the loss of locational/temporal meaning of the prepositions heading the PP’s called “voorzetselvoorwerp”, but on the fact that they are selected by the verb. The notion “(non-predicative) PP-complement to a verb”, which has wider coverage than “voorzetselvoorwerp”, seems preferable for the latter and does not give rise to the problems that the notion “voorzetselvoorwerp” creates.

I Inleiding

De titel van Broekhuis (2004) “Het voorzetselvoorwerp” wekt verwachtingen, want het voorzetselvoorwerp is nog steeds een omstreden, of op zijn minst “moeilijke” categorie, waarover men graag iets nieuws verneemt. Helaas worden die verwachtingen niet bewaarheid, want over het voorzetselvoorwerp (vzv) wordt niets nieuws gezegd. Eigenschappen die in de taalkundige literatuur overwogen (en verworpen) zijn als criteria om het vzv af te bakenen, passeren opnieuw de revue, alsmede enkele andere, vergezeld van de mededeling dat het niet nodig is te zoeken naar “waterdichte” criteria, d.w.z. naar voorwaarden die noodzakelijk èn voldoende zijn. Om te kunnen spreken van een vzv volstaat het volgens Broekhuis om noodzakelijke (maar niet voldoende) en voldoende (maar niet noodzakelijke) voorwaarden te formuleren; het zoeken naar waterdichte criteria zou een belemmering vormen “voor een meer diepgaand onderzoek van het voorzetselvoorwerp” (p. 98). Als men denkt zulk onderzoek in Broekhuis’ artikel te zullen vinden, komt men echter bedrogen uit.

Het eigenlijke onderwerp van zijn artikel is iets anders: de hypothese dat werkwoorden hoogstens twee “interne argumenten” kunnen hebben (p. 100).¹ Daartoe wordt het werk-

* Adres auteur: Hacquartstraat 19A, 1071 SG Amsterdam.

Ik heb geprofiteerd van de behartenswaardige opmerkingen van de externe beoordelaar van Nederlandse Taalkunde, waarvoor mijn hartelijke dank.

1 Deze beperking hangt samen met de X-bar theorie, die inhoudt dat er naast een hoofdpositie X slechts twee andere posities beschikbaar zijn: die van specificerder en complement. In het geval van de V komen daar elementen terecht die hun thematische rol van de V ontvangen, zogenaamde “interne argumenten” zoals objecten en bijvoorbeeld ook predicatieve complementen. Omdat er daarvoor maar twee posities zijn, is het niet mogelijk binnen de projectie van de V meer dan 2 argumenten te genereren (Hale en Keyser 1993, Broekhuis 1999).

woordelijk systeem dat gepresenteerd is in Broekhuis (1997) aangevuld met werkwoorden die een vzv bij zich kunnen hebben, waarbij blijkt dat de bestaande indeling van intransitieve, transitieve en onaccusatieve werkwoorden niet veranderd hoeft te worden.

Volgens Broekhuis zijn waterdichte criteria “eigenlijk haast nooit te geven” (p. 98). Zelfs als dat zo is, volgt daaruit niet dat het herkwalficeren van eigenschappen als voorwaarden die slechts noodzakelijk òf voldoende zijn, op zichzelf tot meer inzicht leidt. Daarmee genoegen nemen staat bovendien op gespannen voet met toetsbaarheid. In Broekhuis (1997) bijvoorbeeld, wordt het kunnen voorkomen met het hulpwerkwoord van tijd *zijn* een voldoende voorwaarde genoemd om een werkwoord als onaccusatief te beschouwen; maar het is geen noodzakelijke voorwaarde. Daardoor kunnen werkwoorden als *bloeden* en *drijven*, die met *hebben* worden vervoegd, toch het predikaat “onaccusatief” krijgen, hoewel ze ook niet voldoen aan de voor die werkwoorden geldende voorwaarde dat hun voltooid deelwoord attributief te gebruiken is bij het nomen dat correspondeert met het subject van de zin (* *De gebloede jongen*, * *De gedreven band*). De meer voor de hand liggende mogelijkheid dat deze werkwoorden niet onaccusatief zijn en dat de semantische rol van de subjecten anders verklaard moet worden (bijvoorbeeld als in Ackema & Schoorlemmer 1995) zal dan niet snel meer overwogen worden. En al helemaal niet de mogelijkheid dat het begrip “onaccusatief” geen adequate verklaring biedt voor de hulpwerkwoordelijke selectie (zoals betoogd in Shannon 1990; zie ook Kuno & Takami 2004).

Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de wetenschap het zoeken naar sluitende definities op zijn minst tot de desiderata behoort. Dat houdt in dit geval in dat men blijft proberen een visie op het vzv te ontwikkelen die minder problematisch is dan de bestaande. Ik wil hier zo’n poging (opnieuw) ondernemen, en om Broekhuis’ gedachtengang zoveel mogelijk recht te doen, doe ik dat aan de hand van de door hem opgesomde eigenschappen (par. 2). Naar aanleiding hiervan zal ik (in par. 3) een speciaal type gevallen onder de loep nemen: combinaties als *worstelen* + *met*-PP, die twee soorten interpretaties toelaten. In aansluiting daarbij ga ik (in par. 4) in op mogelijke verschillen tussen PP’s die complement bij een werkwoord/gezegde zijn, waarna ik (in par. 5) de begrippen vzv en complementaire voorzetselbepaling vergelijk. Daarna volgt (in par. 6) mijn conclusie.

2 Eigenschappen van het voorzetselvoorwerp

2.1 De verdeling van de eigenschappen

Broekhuis bespreekt 9 eigenschappen van het vzv, waarbij hij belooft aan te geven of ze noodzakelijke dan wel voldoende voorwaarden vormen om van een vzv te kunnen spreken. Die belofte maakt hij maar ten dele waar: in de meeste gevallen moet de lezer zelf uitmaken of een eigenschap noodzakelijk of voldoende is. Dat leidt bij mij tot de volgende uitkomst: 7 eigenschappen figureren als noodzakelijke voorwaarden en 2 als voldoende.

De noodzakelijke voorwaarden hebben betrekking op eigenschappen die het vzv met andere PP’s deelt; het is zinvol te kijken wat voor rededelen dat zijn, omdat uit de “verwantschap” misschien iets te leren valt. Voldoende voorwaarden zijn in zoverre belangrijker, dat het daarbij gaat om eigenschappen die alleen vzv’en geacht worden te bezitten, zij het niet àlle vzv’en.

In verband met beide typen voorwaarden heeft het zin na te gaan waaròm een bepaalde eigenschap wordt opgevoerd; dat kan iets duidelijk maken over al dan niet impliciete veronderstellingen.

2.2 De noodzakelijke voorwaarden

i. Het vzv kan niet vervangen worden door een bijwoord als *daar*, *hier*, *toen* of *dan*, wat bij een adverbiale PP “vaak mogelijk” is (Broekhuis 2004:103).

Deze eigenschap lijkt samen te hangen met Broekhuis’ opvatting dat de voorzetsels in vzv’en hun locationele of temporele betekenis verloren hebben (p. 102).² De voorwaarde brengt tot uitdrukking dat een vzv geen bijwoordelijke bepaling van plaats of tijd is; het is dus een noodzakelijke voorwaarde, want er zijn talloze andersoortige PP’s die dat ook niet zijn.

ii. Het voorzetsel van het vzv heeft geen of een beperkt paradigma.

Broekhuis zegt zelf dat deze eigenschap samenhangt met zijn opvatting dat werkwoord en voorzetsel een semantische eenheid vormen (Broekhuis 2004:104). Ook dit zal als noodzakelijke voorwaarde bedoeld zijn, want een beperkt paradigma doet zich eveneens voor in andere gevallen waar de keus van het voorzetsel door het werkwoord/gezegde wordt bepaald, zoals in (1):

- (1) a Ik geef dit maar aan jou.
 b Jan werd door iedereen aangestaard.
 c Jan is naar Amerika vertrokken.
 d De voorstelling duurt tot twaalf uur.

iii. R-extractie is mogelijk.

Broekhuis merkt zelf op dat we hier met een noodzakelijke voorwaarde te maken hebben, omdat R-extractie ook mogelijk is bij bepaalde bijwoordelijke bepalingen, zoals de instrumentele PP in *dat Jan er de vloer mee schoonmaakt* en de predicatieve in *dat Jan er de lakens op legt*.³

In het algemeen is R-extractie volgens Broekhuis (2002) bij adverbiale PP’s niet mogelijk, tenzij de prepositie een specifieke semantische rol introduceert, wat zich voor kan doen bij *door*, *aan*, *voor*, *met*, *bij* en *van*.⁴ Over mogelijke oorzaken van die verschillen wordt

- 2 Als we de formulering “een bijwoord als ...” zo moeten interpreteren dat ook vervanging door *zo* niet mogelijk is, zou de voorwaarde niet speciaal in verband staan met het verlies van locationele of temporele betekenis van het voorzetsel, want *zo* vervangt een bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid/wijze. Dat dit de bedoeling zou kunnen zijn, maak ik op uit Broekhuis’ toevoeging dat het niet verrassend is dat het vzv niet door de genoemde bijwoorden vervangen kan worden, omdat dat tot verlies van het voorzetsel leidt (p. 103). De voorwaarde houdt dan alleen maar in dat een vzv in welke vorm dan ook een “voorzetsel” moet bevatten, als in (i) Jan wacht daar**op**.
- 3 Broekhuis gebruikt de term “predicatieve” PP ook voor PP’s die door anderen bepaling van richting of resultatieve werkwoordsbepaling worden genoemd (zie ook Luif 1992).
- 4 De specifieke semantische rollen die in Broekhuis (2002) worden besproken, zijn die van het *door* in passieve *door*-bepalingen en bepalingen van oorzaak, het *aan* en *voor* van het omschreven indirect object, het *met* in o.m. bepalingen van middel, het *bij* in zinnen met onvervreemdbaar bezit als *Hij beet bij Marie in de nek* en het *van* in een aantal bijvoeglijk gebruikte *van*-PP’s (p. 271 vlgg. en 285).

niet gesproken en daardoor is mij niet duidelijk hoe gevallen als (2) met *tussen* en *over*, waar R-extractie zich ook voordoet, in het beeld passen:

- (2) a dat er een streepje tussen hoort.
b dat ik er informatie over wil.

Hoe dan ook, naast (3) a, b en c zijn respectievelijk (3) a', b' en c' niet mogelijk:

- (3) a dat hij zich gelukkig in een goede gezondheid mag verheugen.
a' * dat hij <er> zich <er>/daar gelukkig in mag verheugen.
b dat het manuscript waarschijnlijk uit de 12de eeuw dateert.
b' * dat het manuscript er/daar waarschijnlijk uit dateert.
c dat hij kennelijk brandde van verlangen/rammelde van de honger.
c' * dat hij er/daar kennelijk van brandde/rammelde.

De PP's in (3) a zijn vzv volgens Haeseryn e.a. (1997:1171) en Paardekooper (z.j.:178), die in (3) b en c volgens Broekhuis (2004:116-7). Als zodanig zijn het dus tegenvoorbeelden tegen de veronderstelling dat R-extractie een noodzakelijke voorwaarde is.

Broekhuis' oordeel over (3) c lijkt mij niet correct: volgens mij fungeren de *van*-PP's hier als causale bepaling (zie ook Haeseryn e.a. 1997:1206).⁵ Als tegenvoorbeeld kan (3) c dan vervallen, maar (3) a en b wekken op zijn minst twijfel aan de absolute noodzaak van R-extractie.

iv. Vzv'en staan - bij een neutraal intonatiepatroon - dichter bij het werkwoord in zinsfinale positie dan bijwoordelijke bepalingen (in de vorm van een PP).

Deze voorwaarde hangt samen met de opvatting - gebaseerd op Koster (1973) en (1975) - dat vzv'en gegeneerd worden als deel van de lexicale projectie van het werkwoord, terwijl adverbiale PP's buiten de VP gegeneerd worden (Broekhuis 2004:107).

Bij het hanteren van deze eigenschap moet er rekening mee worden gehouden dat volgorde beïnvloed wordt door de informatieverdeling in de zin. Men kan proberen daarvan te abstraheren door bij de tests uitsluitend PP's met onbepaalde nominale constituenten

5 Het zelfde geldt voor de *van*-PP's bij *barsten*, *sterven* en *stikken*, die Broekhuis vzv noemt (2004:117). Ook dat zijn eerder causale bepalingen en R-extractie levert er geen goed resultaat op. Vgl.:

(i) *dat hij kennelijk barstte van de hoofdpijn/stierf van ellende/stikte van de hitte.*

(i)' * *dat hij er/daar kennelijk van barstte/stierf/stikte.*

R-extractie is wel mogelijk als deze werkwoorden *het* als onderwerp hebben:

(ii) *Toeristen, daar barstte/stierf/stikte het kennelijk van.*

Overigens vertonen de PP's bij deze werkwoorden ook afwijkend gedrag m.b.t. eigenschap iv: ze lijken liever achter dan vóór het ww in eindpositie te staan. Vgl.:

(iii) *dat hij kennelijk brandde van verlangen/rammelde van de honger/barstte van de hoofdpijn.*

(iv) ? *dat hij kennelijk van verlangen branddel/van de honger rammeldel/van de hoofdpijn barste.*

6 Zo vinden we in Klooster (2001:147) ter illustratie van deze eigenschap bij vzv'en de zinsparen:

(i) dat hij dacht over een plan tijdens een lunch.

(ii) ? dat hij dacht tijdens een lunch over een plan.

Voorbeeld (ii) is zeker minder goed dan (i), maar ook (i) verdient naar mijn smaak geen schoonheidsprijs.

ten te gebruiken, maar dat levert vaak onnatuurlijke resultaten op.⁶ De zinnen (4) a en b lijken mij echter goed, hoewel men erover kan twisten of we hier met neutrale intonatie te maken hebben.

- (4) a dat Jan over een goed plan zonder twijfel tevreden zal zijn.
b dat ze zich tegen roddel met overgave zal verdedigen.

Afgezien van deze mogelijk complicerende factoren moet de eigenschap een noodzakelijke voorwaarde zijn, omdat de bedoelde volgordes zich ook bij andere PP's laten aanwijzen. Vgl.:

- (5) a dat Jan aan het eind op de schouders werd getild.
a * dat Jan op de schouders aan het eind werd getild.
b dat ik in Rotterdam met de metro pleeg te gaan.
b' * dat ik met de metro in Rotterdam pleeg te gaan.
c dat de vergadering voor de tweede maal tot zes uur duurde.
c' * dat de vergadering tot zes uur voor de tweede maal duurde.

v. Vzv'en kunnen in pseudo-cleft zinnen voorkomen, als in (6), adverbiale PP's vaak niet.

- (6) Waarvoor de communisten vochten was een betere wereld.

De test, voorgesteld in Van den Toorn (1971), is bedoeld om aan te tonen dat het voorzetsel van het vzv een nauwere band heeft met het werkwoord dan met de NP in de PP. In Schermer-Vermeer (1988) heb ik betoogd dat zo'n - nogal gekunstelde - cleft-constructie precies het omgekeerde laat zien: in de vrije relatieve bijzin *Waarvoor de communisten vochten* komt het vzv voor in de vorm van een ongesplitst voornaamwoordelijk bijwoord, waarin voorzetsel en nominaal deel dus nauw verbonden, ja zelfs met elkaar versmolten zijn.

Overigens merkt Broekhuis zelf op dat de bruikbaarheid van deze test beperkt is, omdat er mensen zijn die de pseudo-cleft zinnen in alle gevallen onaanvaardbaar vinden.

vi. De en-doet-dat-test levert bij vzv'en onwelgevormde zinnen op, als in (7):

- (7) * Marie wacht en zij doet dat op haar vriend.

De reden is dat *doet dat* verwijst naar de VP, waar het vzv deel van uitmaakt (Broekhuis (2004:108).

Wanneer we deze test accepteren, kan het geen voldoende voorwaarde zijn, omdat hij ook in andere gevallen onwelgevormde zinnen oplevert, zoals in (8):

- (8) a * Jan is gewandeld en hij deed dat naar Rotterdam.
b * Jan deelde het bericht mee en hij deed dat aan de burgemeester.
c * Jan zat te lezen en hij deed dat in een dik boek.

Als noodzakelijke voorwaarde is de test niet erg betrouwbaar, omdat er vzv'en zijn die zich (volgens mij en anderen) wel door *dat doen* van het werkwoord laten scheiden, als in (9), met gezegdes die volgens Haeseryn e.a. (1997) met een vzv voorkomen:⁷

- (9) a Als hij maar niet gaat zitten zaniken/piekeren; dat doet hij soms over de meest onbenullige dingen.
b Hij heeft inderdaad zitten schateren, maar denk maar niet dat hij dat deed om die mopjes van je.
c Toen ik protesteerde, deed ik dat zowel tegen de werkomstandigheden als tegen de lage lonen.
d Als hij kritiek uitoefent, doet hij dat altijd op mensen die niet in de buurt zijn.

Bovendien is de test als noodzakelijke voorwaarde slechts beperkt bruikbaar, omdat hij - zoals bekend - niet toepasbaar is op predikaten zonder handelingskarakter, waardoor bijvoorbeeld alle vzv'en bij naamwoordelijke gezegdes buiten de boot vallen.

vii. Voorzetselvoorwerpen kunnen volgen op het werkwoord in finale positie, predicatieve PP's niet.

Deze voorwaarde is toegevoegd om aan te geven dat predicatieve PP's geen vzv'en zijn. Los daarvan is dit een noodzakelijke voorwaarde, want behalve vzv'en kunnen ook alle mogelijke andere PP's in die positie voorkomen. Vgl.:

- (10) a dat het koor een uitvoering heeft gegeven op woensdagavond.
b dat hij de boel kort en klein heeft geslagen in de keuken.

Laten we de eigenschappen die niet goed toepasbaar zijn buiten beschouwing, dan resten de noodzakelijke voorwaarden i, ii, iii, iv en vii. Volgens i en vii gedragen vzv'en zich als alle PP's die geen bepaling van plaats of tijd zijn en niet predicatief. Eigenschap ii heeft betrekking op het feit dat het voorzetsel geselecteerd wordt door het werkwoord/gezegde en iv (en vii) wijzen op een nauwe band van de PP met het werkwoord/gezegde. Omdat niet duidelijk is welke systematiek er schuil gaat achter eigenschap iii (R-extractie) volsta ik met de vermelding ervan, ondanks de twijfelgevallen (3) a en b.

2.3 De voldoende voorwaarden

viii. De PP kan niet weggelaten worden zonder de betekenis van de V+P-combinatie aan te tasten.

Deze eigenschap hangt uiteraard samen met de gedachte dat werkwoord en voorzetsel van het vzv een semantische eenheid vormen.

7 In Klooster (2001) wordt naast de *doet-dat*-test ook de (on)mogelijkheid genoemd de PP tussen komma's voorop te plaatsen in bijzinnen, als in **dat, van een hek, zij hun tuinen van oudsher voorzagen*, versus *dat, van oudsher, zij hun tuinen van een hek voorzagen* (2001:146). Omdat Broekhuis dit criterium niet hanteert en ik de resultaten van de vooropplaatsing vaak gewrongen vind, ook als de PP geen vzv is, laat ik deze test hier buiten beschouwing.

Het is een voldoende, maar geen noodzakelijke voorwaarde, omdat sommige vzv'en wel weglaatbaar zijn, zoals die bij *wachten* en *vechten* (Broekhuis 2004:103).

Tegen de voorwaarde als zodanig kunnen verschillende tegenvoorbeelden aangedragen worden, die echter wel door combinatie met noodzakelijke voorwaarden "onschadelijk" kunnen worden gemaakt (zie par. 2.4). Vergelijk:

- (11) a Jan bevindt zich * (in Amerika).
- b Jan schoof zijn hand * (tussen de dekens).
- c De toren neigt * (naar links).
- d De tranen rolden Jan * (over de wangen).
- e De voorstelling duurt * (tot half elf).

"Weglaatbaarheid" is een eigenschap die erg vatbaar is voor verschil van mening. Zo zijn er van de 21 voorbeelden die Broekhuis (2004) geeft van niet-weglaatbare vzv'en bij intransitieve en onaccusatieve werkwoorden zeker 7 waarover ik een ander oordeel heb (p. 113-4):

- (12) zweren bij, slagen in, worstelen met, grijpen naar, vallen over, struikelen over, uitvallen tegen.

Dit verschil in oordeel hangt onder meer samen met de vraag: wanneer spreken we van "aantasting van de betekenis" of "radicale verandering in de betekenis van het werkwoord" (Broekhuis 2004:103 en 113)? Uit de genoemde voorbeelden valt bijvoorbeeld op te maken dat Broekhuis de betekenis van *worstelen* zonder *met*-PP radicaal anders vindt dan het voorkomen met die PP. Dat kan twee dingen betekenen: óf hij is van oordeel dat zin (13) geen vzv bevat, óf hij meent dat dat wel zo is, maar dat *worstelen* daar iets anders betekent dan in (14).

- (13) Jan worstelde een tijdje met zijn buurman.

- (14) Jan worstelde een tijdje.

Als dat laatste het geval zou zijn, wordt ieder argument dat gebruik maakt van het begrip "betekenisverandering" loos. Ik ga er dus vanuit dat Broekhuis de eerste opvatting aanhangt en vindt dat de PP in (13) geen vzv is, maar wèl die in (15):

- (15) Jan worstelde met zijn geweten.

Dat is ook in lijn met zijn uitspraak dat de voorzetsels van vzv'en hun locationele/temporele betekenis verloren hebben. Hoewel de betekenis van *met* niet locationeel of temporeel is, laat het zich wel in Broekhuis' zienswijze inpassen; in par. 3. ga ik daar nader op in.

ix. De PP kan vervangen worden door een voornaamwoordelijk bijwoord (het zgn. voorlopig vzv) met een afhankelijke zin, als in (16):

(16) Jan wacht erop dat Piet zijn excuses aanbiedt.

Broekhuis geeft geen toelichting op de keuze van deze eigenschap, maar die hangt samen met de gedachte dat er sprake is van een vzv in het geval van abstracte (metaforische) betekenistoepassing. En wanneer het nominale gedeelte van de PP een zins karakter heeft, hebben we te maken met abstractie in optima forma.

In Schermer-Vermeer (1988) heb ik er op gewezen dat zo'n constructie ook mogelijk is bij passieve *door*-bepalingen en bepalingen van graadaanduidend gevolg; ook zinnen met een causale bepaling laten soms de constructie toe. Vergelijk:

- (17) a Ik word erdoor geboeid dat het verhaal zo goed in elkaar zit.
b Ik raak erdoor gefrustreerd dat ik telkens onderbroken word.
c Ik raak erdoor van slag dat ik telkens onderbroken word.
d Je bent er nu te oud voor je zo kinderachtig te gedragen.

De passieve zinnen zijn weliswaar alleen mogelijk als ze zogenaamde "psych-werkwoorden" bevatten, maar dat zijn er toch een aantal; naast *boeien* onder meer ook *fascineren*, *hinderen*, *irriteren*, *kwetsen* en *raken*. *Gefrustreerd raken* en *van slag raken* hebben semantisch een vergelijkbaar karakter.

De beide voorwaarden die als voldoende gepresenteerd worden, moeten dus wel met enig voorbehoud gehanteerd worden, maar vooral moet geconstateerd worden dat het aantal PP's dat vzv genoemd pleegt te worden maar aan geen van beide voldoende voorwaarden voldoet, groot is. In vrijwel alle groepen die Haeseryn e.a. (1997) geeft van werkwoorden/gezegdes waarbij een vzv mogelijk is, bevinden zich gevallen die zonder PP te gebruiken zijn en niet met een voorlopig vzv + zin. Ik noem daarvan slechts:

- (18) prijsgeven (aan), zich misrekenen (in), trouwen (met), ruiken (naar), rouwen (om), bezwijken (onder), zich wreken (op), regeren (over), beveiligen (tegen), spreken (tot), ontstaan (uit), bevallen (van), aanbevelen (voor)

In al deze gevallen gelden slechts de noodzakelijke voorwaarden.⁸

2.4 Samenvatting en commentaar

Als de besproken eigenschappen in samenhang met elkaar bekeken worden, ontstaat het volgende beeld: de vzv'en maken deel uit van een groep PP's die wordt afgebakend door de noodzakelijke voorwaarden en die dus per definitie groter is dan de groep vzv'en. Het

8 Het vzv is dan ook niet vergelijkbaar met het lijdend voorwerp, dat Broekhuis (2004) als voorbeeld gebruikt om te laten zien dat afbakening met behulp van noodzakelijke en voldoende voorwaarden gebruikelijk is: de mogelijkheid van een NP om subject te worden van een passieve zin is een voldoende, maar geen noodzakelijke voorwaarde om te zeggen dat die NP als lijdend voorwerp fungeert, en de mogelijkheid om een NP te vervangen door een objectpronomen is een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde (p. 98). De gevallen waarin een lijdend voorwerp geen onderwerp van een passieve zin kan worden, zijn echter op de vingers van één hand te tellen, terwijl de uitzonderingsgevallen bij het vzv legio zijn.

voorzetsel wordt geselecteerd door het werkwoord/gezegde (korthedshalve zal ik in het vervolg in navolging van Broekhuis van “werkwoord” spreken) en de PP’s zijn dus complementen van het werkwoord. Deze complementen laten R-extractie toe, zijn niet predicatief en geen bepaling van plaats of tijd.

In zijn toelichting gebruikt Broekhuis uitsluitend plaatsbepalingen die geen complement van het werkwoord zijn en die dus al om die reden geen vzv zijn, maar ik neem aan dat hij ook complementaire plaatsbepalingen op het oog heeft.

Complementaire plaatsbepalingen zijn PP’s als die bij *liggen, staan, verblijven, wonen* en *zich bevinden* (zie bijv. Haeseryn e.a. 1997:1090-1, Luif 1986:55 en Broekhuis 2002:225-32). In Broekhuis (2004) komen deze niet aan de orde, maar op grond van Broekhuis (2002) is het aannemelijk dat hij deze PP’s, net als de wel besproken bepalingen van richting (die verandering van plaats aanduiden), tot de predicatieve PP’s rekent. Deze onderscheiden zich syntactisch van andere complementaire PP’s doordat zij niet (goed) na het werkwoord in finale positie kunnen komen (voorwaarde vii) (zie ook Luif 1992).⁹ In Broekhuis (2002:228) wordt over voorbeeld (19) a gezegd:

Although judgments seem to differ somewhat among speakers, the general consensus seems to be that PP-over-V of a complementive adpositional phrase denoting (change of) location gives rise to a degraded result.

- (19) a ? dat het boek lag op de tafel.
 b ? dat hij lange tijd verbleef in Miami.
 c ? dat hij woont in een mooie villa.
 d ? dat die boeken zich bevinden in een ontoegankelijke collectie.
 e ? dat die vergadering valt in de zomervakantie.

Getuige zinnen als (19) b, c en d lijkt dit ook te gelden voor de PP’s bij *verblijven, wonen* en *zich bevinden*, zodat we de complementaire plaatsbepalingen tot de predicatieve bepalingen kunnen rekenen. Als mijn oordeel over (19) e juist is, geldt dit ook voor complementaire tijdsbepalingen in de vorm van een PP.¹⁰

Binnen de aldus afgebakende groep bevinden zich twee (gedeeltelijk overlappende) subgroepen met PP’s die op grond van de voldoende voorwaarden geacht worden onomstotelijk vzv te zijn: (I) een subgroep van PP’s die niet weglaatbaar zijn (zonder dat de betekenis van het werkwoord verandert) en (II) een subgroep die kan voorkomen in de vorm van een voornaamwoordelijk bijwoord + afhankelijke zin.

- 9 Bij deze oordelen over de positie van PP’s wordt voorbij gegaan aan het verschil tussen “lichte” en “zware” PP’s, dat wel degelijk van belang is. Zo is (*ik vind het jammer dat het mooiste boek ligt op een plek waar niemand het kan zien* beter dan (*ik geloof dat het boek ligt op de tafel*).
- 10 Plaats- en tijdsbepalingen als die in (i) en (ii) zijn mogelijk ook complement van het werkwoord: (i) *We hebben op de Dam afgesproken*, (ii) *De vergadering is in het voorjaar gepland* (in de interpretatie waarbij de PP de plaats noemt waar de afspraak zal plaatsvinden, respectievelijk de tijd waarop de vergadering gehouden wordt, niet die waar de afspraak/planning gemaakt is). Deze PP’s kunnen mijns inziens wel na het werkwoord in finale positie voorkomen en zijn dus niet predicatief: *dat we hebben afgesproken op de Dam, dat de vergadering is gepland in het voorjaar*.

In het kader van het totaalbeeld kunnen de - hier herhaalde - tegenvoorbeelden tegen de voldoende voorwaarden in (11) terzijde worden geschoven, omdat de PP's in kwestie op grond van andere eigenschappen buiten de groep niet-predicatieve complementen van de V vallen.

- (11) a Jan bevindt zich * (in Amerika).
b Jan schoof zijn hand * (tussen de dekens).
c De toren neigt * (naar links).
d De tranen rolden Jan * (over de wangen).
e De voorstelling duurt * (tot half elf).

De PP's in (11) a, b, c en d kunnen buiten beschouwing blijven als ze predicatief zijn; bij (11) d is de niet-weglaatbaarheid van de PP bovendien te verklaren door de aanwezigheid van de "possessieve datief" *Jan*, die een constituent met een bepaalde lexicale inhoud vereist, zoals *over de wangen*. De PP in (11) e voldoet niet aan de noodzakelijke voorwaarde R-extractie toe te laten.¹¹

Gevalen als die in (17) - hier herhaald - met passieve en causale *door*-bepalingen en een *voor*-bepaling van graadaanduidend gevolg, worden door Broekhuis niet in de beschouwing betrokken.

- (17) a Ik word erdoor geboeid dat het verhaal zo goed in elkaar zit.
b Ik raak erdoor gefrustreerd dat ik telkens onderbroken word.
c Ik raak erdoor van slag dat ik telkens onderbroken word.
d Je bent er nu te oud voor je zo kinderachtig te gedragen.

In Broekhuis (2002) wordt het voorzetsel *door* van passieve en causale *door*-bepalingen ingedeeld bij de preposities die gebruikt worden om een specifieke semantische rol tot uitdrukking te brengen, in deze gevallen respectievelijk de introductie van een "agent" in een passieve zin en van een oorzaak (p. 136). Het zijn dus geen "functionele" preposities, waaruit valt op te maken dat de passieve en causale *door*-bepalingen volgens hem geen complementaire bepalingen zijn.

Volgens mij is de passieve *door*-bepaling dat wel, maar in tegenstelling tot de hier besproken complementaire bepalingen, is de *door*-bepaling geen complement bij een individueel werkwoord, maar bij een passief gezegde. Dat verklaart dat een passieve *door*-bepaling combineerbaar is met een andere complementaire PP, als in (20):

- (20) Zij werden door de vijand aan allerlei vernederingen blootgesteld.

De *aan*-PP is complementair bij *blootstellen/blootgesteld*, de *door*-PP bij het samengestelde gezegde als geheel, en wel vanwege de passieve betekenis daarvan, die niet gekoppeld is

¹¹ De externe beoordelaar van Nederlandse Taalkunde wees er bovendien terecht op dat de PP's die als vzv worden beschouwd een participant moeten noemen, wat bij *De voorstelling duurt tot half elf* zeker niet het geval is.

aan individuele werkwoorden. Daardoor onderscheidt de passieve *door*-bepaling zich van de complementaire voorzetselbepalingen bij niet-passieve gezegdes.¹²

Causale *door*-bepalingen voldoen mogelijk niet aan alle noodzakelijke voorwaarden. Volgens Broekhuis (2002) geeft R-extractie een “gemarkeerd” resultaat (p. 136-7), maar dat is mijns inziens een onjuiste observatie, die zeker niet voor (17) b en c geldt, want (21) a is goed.

Wellicht kan betwijfeld worden of de causale *door*-bepaling in zinsfinale positie vlak bij het werkwoord moet staan; dat zou uit (21) b en b' moet blijken, maar mijn oordeel daarover is niet erg helder (zie ook noot 6).

- (21) a dat Jan er/daar beslist door gefrustreerd/van slag is geraakt.
 b ? dat Jan door een ongeluk tijdens een vakantie van slag is geraakt.
 b' ? dat Jan van slag is geraakt tijdens een vakantie door een ongeluk.

Bij bepalingen van graadaanduidend gevolg moet een van de woorden *te*, *voldoende* en *genoeg* in het predikaat staan. Het zijn deze woorden, waarvan de betekenis aan een ijkpunt refereert, die de *voor*-PP selecteren, niet het werkwoord van de zin. Om die reden valt deze voorzetselbepaling buiten de groep complementaire bepalingen bij een werkwoord.

De subgroepen (I) en (II) zijn dus wel homogeen te noemen, maar vele PP's die als vzv beschouwd plegen te worden, bevinden zich buiten deze subgroepen. Ze voldoen alleen aan de noodzakelijke voorwaarden en dat stelt ze op één lijn met andere PP's die de eigenschappen in kwestie ook bezitten maar niet tot de vzv'en gerekend worden, zoals die in (22) (zie ook Schermer-Vermeer 1988):

- (22) a Hij zat te bladeren in een dik boek.
 b Hij speelde op een antieke piano.
 c Zij mengde het gif door de wijn.

Een en ander maakt het niet verwonderlijk dat in de literatuur terzake zelfs over de meest “geheide” vzv'en verschil van mening bestaat. Ik noem slechts Duinhoven (1989) die de voorzetselgroepen in de verbindingen *grenzen aan*, *zoeken naar* en *zondigen tegen* niet als vzv beschouwt (p. 51) en die in *denken aan* niet altijd (p. 54), terwijl deze in Haeseryn e.a. (1997) alle vier als vzv te boek staan.¹³ In de opsomming van Paardekooper (z.j.) vinden we de laatste drie, in het artikel van Broekhuis de laatste twee (p. 113). Duinhoven heeft ook twijfels over een van Broekhuis' centrale voorbeelden *Jan vecht voor een betere wereld* (p. 51).

Nu kan men deze stand van zaken natuurlijk accepteren, al dan niet onder verwijzing naar het feit dat we te maken hebben met “een categorie in wording” (Duinhoven 1989

12 Voor zover mij bekend is het voorzetsel *door* in geen enkel grammatisch werk opgenomen bij de voorzetsels die een vzv kunnen inleiden. Toch komt *door* in ieder geval voor in de complementaire PP bij *vervangen*: *Zijn vrouw verving zijn pet door een hoed*. Ook de actieve zin *Een hoed verving zijn pet* is mogelijk en de daarmee corresponderende passieve zin *Zijn pet is door een hoed vervangen*. Het feit dat een *door*-PP bij een dergelijke passieve zin twee functies kan hebben: of passieve *door*-bepaling, of complementaire PP bij het werkwoord (vzv) (gecombineerd in: *Zijn pet is door zijn vrouw door een hoed vervangen*), heeft wellicht het zicht op de laatstgenoemde functie verduisterd.

13 Duinhoven wil in deze gevallen niet van vzv spreken, omdat vzv'en en bijwoordelijke bepalingen zijns inziens verschillen onder het opzicht van veranderlijkheid; het vzv “wordt door de werking geraakt”, er gebeurt iets mee (1989:50). Bij de genoemde voorbeelden is dat niet het geval.

met commentaar in Schermer-Vermeer 1990), maar men kan ook proberen na te gaan of er niet vanuit synchroon standpunt iets meer ordening is aan te brengen. Ik neem daarvoor combinaties als *worstelen + met-PP* als uitgangspunt.

● 3 Gevallen als *worstelen met*

3.1 *Selectie en betekenis*

De vraag of de *met-PP*'s in de - hier herhaalde - zinnen (13) en 15 al dan niet een verschillende grammatische status hebben, wordt bij mijn weten in traditionele grammatica's zelden expliciet onder ogen gezien.

(13) Jan worstelde een tijdje met zijn buurman.

(15) Jan worstelde met zijn geweten.

Een uitzondering vormen Van Es & Van Caspel (1972). De auteurs gaan uitvoerig in op de nauwe relatie tussen *vzv*'en en "inhaerente" voorzetselbepalingen, d.w.z. bepalingen die "onmisbaar" zijn in de semantische basisstructuur van een zin, ook al zijn ze niet altijd fysisch aanwezig (zie Van Es 1971 par. 19 en Van Es & Van Caspel 1972 par. 97-105). Uit hun behoedzame formuleringen blijkt hoe moeilijk ze het vinden te kiezen tussen *vzv* en inherente bepaling, maar steeds geeft het verschil "concreet-abstract" de doorslag: als de verbinding tussen subject en voorzetselgroep "letterlijk" d.w.z. concreet-locaal bedoeld is, als in (23), dan is er sprake van een adverbiale bepaling, is die figuurlijk, overdrachtelijk of abstract, als in (24) dan van een *vzv* (p. 208 en 216-8).

(23) a Hier raakt deze lijn aan de cirkel.
b Ze mikten op een oude bus die op een paal gezet was.

(24) a De psychologie raakt in de laatste tijd steeds meer aan kanten van het menselijke zieleven, waar...
b We mikten op zo'n stuk of vijftientig plaatsen, waar zo'n tentoonstelling gehouden had kunnen worden.

De bewoordingen van Van Es & Van Caspel zijn niet geheel gelijk aan die van Broekhuis, die spreekt van verlies van locationale en temporele betekenis en de kwalificatie "letterlijk" niet gebruikt, maar hun zienswijzen komen in hoge mate overeen: de *vzv* genoemde voorzetselgroep heeft zijn concreet-ruimtelijke betekenis verloren.¹⁴

14 Dat Broekhuis de temporele betekenis apart noemt, doet in zoverre willekeurig aan, dat temporeel gebruik een van de vele gebruiksmogelijkheden van *PP*'s is, temidden van allerlei andere toepassingen, als bepaling van middel, doel, oorzaak e.d. Die toepassingen zijn moeilijk onder één term te vangen, maar het blijft onlogisch om alleen het temporele gebruiksgeval te noemen. Plaatsbepalingen vormen weliswaar ook een speciaal gebruiksgeval, maar daarnaast wordt veelal aangenomen dat de oorspronkelijke betekenis van de voorzetsels die hier aan de orde zijn, locationeel van aard is (zie bijv. Lyons 1977). Van Es & Van Caspel noemen dat "letterlijk" gebruik en ook Broekhuis lijkt dat aspect op het oog te hebben waar hij spreekt van het "verloren gaan" van de locationale/temporele betekenis. Maar het temporele gebruik past daar niet bij.

Volgens de gedachtengang van Van Es & Van Caspel is in zin (13) de *met*-PP een inherente bepaling, die als zodanig samenhangt met de betekenis van *worstelen*. Die betekenis houdt in dat er sprake is van een krachtmeting tussen entiteiten en een (of meer) van die entiteiten wordt genoemd door de *met*-PP. Die is om die reden complement van het werkwoord *worstelen*, dat ook de keus van het voorzetsel bepaalt.

De *met*-PP in (13) is van een enigszins ander type dan de *met*-PP in een zin als (25) met het werkwoord *wandelen*, dat een activiteit noemt waar niet noodzakelijkerwijs meer dan één persoon bij betrokken is.

(25) Jan wandelde met Peter naar het park.

Zin (25) is te vinden in Broekhuis (2002:138-40) als illustratie van het “comitatieve” *met*, dat een specifieke semantische rol introduceert, te weten een “co-agent”. Dit type - niet-ruimtelijke - voorzetsels wordt op één lijn gesteld met de ruimtelijke, in deze zin dat ze niet door het werkwoord geselecteerd worden; wanneer dat wel het geval is spreekt Broekhuis van “functionele” preposities, en die worden niet semantisch ingedeeld (p. 141).

Een typische eigenschap van zinnen met het “comitatieve” *met* is volgens Broekhuis dat een zin als (25) alterneert met (25)′:

(25)′ Jan en Peter wandelden naar het park.

Volgens Broekhuis geldt die eigenschap ook voor (26), dat eveneens het comitatieve *met* bevat:

(26) Marie is gisteren met Peter getrouwd.

(26)′ Marie en Peter zijn gisteren getrouwd.

Broekhuis laat hier echter een verschil tussen (25) en (26) onbesproken. De *met*-PP in (26) is “inherent”, omdat *trouwen* een noodzakelijk “reciprook” werkwoord is; er is meer dan één entiteit in de activiteit verwickeld, die alleen kan plaatsvinden als de (beide) entiteiten er op dezelfde wijze aan deelnemen. *Wandelen* is geen reciprook werkwoord: men kan heel goed alleen naar een park wandelen; gezelschap is optioneel. Hoewel begrijpelijk is dat Broekhuis de *met*-PP zowel in (25) als in (26) comitatief noemt, wordt over het hoofd gezien dat de PP in (25) niet door het werkwoord geselecteerd wordt en die in (26) wel. In de meeste grammatica’s die ik ken wordt de *met*-PP bij *trouwen* dan ook een vzv genoemd, in termen van Broekhuis dus een functionele PP (zie onder meer Haeseryn e.a. 1997:1172).

Wat voor *trouwen* geldt, geldt ook voor *worstelen*: de - comitatieve - *met*-PP wordt in (13) door het werkwoord geselecteerd. Gezien deze stand van zaken is er weinig aanleiding die PP in (13) een andere status toe te kennen dan in (15). Weliswaar is naast (15) niet (15)′ mogelijk, maar dat wordt veroorzaakt door de substantieven *Jan* en *zijn geweten*, die te ongelijksoortig zijn om gecoördineerd als subject bij *worstelen* op te treden (vergelijk ook: *Jan worstelde met het stuur, ?Jan en het stuur worstelden*). Met de vastheid van het voorzetsel heeft dat niets te maken.

(15)' ? Jan en zijn geweten worstelden.

Als de keus van een voorzetsel lexicaal bepaald is, houdt dat volgens Broekhuis (2004:97) in:

dat het voorzetsel in veel gevallen geen duidelijke semantische inhoud heeft, d.w.z. dat de betekenis van de combinatie van het werkwoord en het voorzetsel niet compositioneel opgebouwd [...] is (wat natuurlijk niet wil zeggen dat er geen semantische subregelmatigheden kunnen worden waargenomen...)

Die semantische subregelmatigheden zijn toe te schrijven aan oorspronkelijke betekeniscompositie, waarbij de betekenis van voorzetsel en werkwoord wel op elkaar afgestemd waren. Het is niet aannemelijk dat aan selectie blinde willekeur ten grondslag ligt of heeft gelegen, maar vanuit synchroon gezichtspunt kan dat zo lijken, omdat er tenminste twee factoren zijn die het zicht op de betekenisrelatie bemoeilijken dan wel verduisteren. In de eerste plaats is het aantal voorzetsels dat in de PP's gebruikt wordt zeer gering vergeleken met de hoeveelheid en verscheidenheid aan relaties die uitgedrukt worden, waardoor er per voorzetsel groeperingen voorkomen die semantisch niet (meer) doorzichtig zijn. In de tweede plaats heeft taalontwikkeling vaak veroorzaakt dat de oorspronkelijke relatie niet meer te begrijpen is. Selectie is dan een automatisme geworden.

Deze voorstelling van zaken wijkt in observationeel opzicht niet erg af van die van Broekhuis, maar ik verbind er andere consequenties aan: het lijkt mij verstandig om selectie en betekenisverlies/afzwakking als twee aparte factoren in de beschouwing te betrekken. In verband daarmee wil ik benadrukken dat selectie van een PP door een werkwoord wel kan inhouden dat de betekenis van de combinatie niet compositioneel van aard is - en dat in feite ook vaak niet is - maar dat selectie dat niet hoeft in te houden. Essentieel is de voorspelbaarheid: gegeven een bepaald werkwoord kan slechts een beperkt aantal P's gebruikt worden.

Bij gevallen als *worstelen* + *met*-PP is dat waar te nemen. Zowel in zin (13) als in zin (15) is sprake van selectie van de PP door het werkwoord: als men de entiteit wil noemen waarmee de 'worstelaar' zich meet, moet het (comitatieve) voorzetsel *met* gekozen worden. Beide gevallen voldoen daarmee aan de noodzakelijke voorwaarde ii dat het voorzetsel een beperkt paradigma heeft (*tegen* is ook mogelijk). Dat *worstelen* in verband met het abstracte karakter van de PP *met zijn geweten* in (15) anders is toegepast dan in (13), doet aan de selectie (en de vastheid van het voorzetsel) niets af. Bovendien is in dit geval de betekenisrelatie volkomen vergelijkbaar: de subject-referent meet zich met een tegenstander die op eigen wijze kracht uitoefent. De overeenkomst tussen beide *worstelen*-zinnen zowel wat betreft de selectie van de *met*-PP als wat betreft de semantische relatie tussen PP en werkwoord, pleit ertegen voor de PP's verschillende syntactische functies aan te nemen. De PP's in de "concrete" *worstelen*-zinnen voldoen niet alleen aan noodzakelijke voorwaarde ii, maar ook aan de andere noodzakelijke voorwaarden: het zijn geen bepalingen van plaats of tijd, ze zijn niet predicatief, laten R-extractie toe en staan dicht bij het werkwoord in zinsfinale positie dan bijwoordelijke bepalingen. Vergelijk voor die laatste eigenschap:

- (27) a dat hij tijdens een sportevenement met een buurman worstelde.
 b ? dat hij met een buurman tijdens een sportevenement worstelde.
 c ? dat hij worstelde tijdens een sportevenement met een buurman.
 d dat hij worstelde met een buurman tijdens een sportevenement.

Eenzelfde stand van zaken als bij *worstelen* doet zich voor bij *raken aan* en *mikken op* in (23) en (24):

- (23) a Hier raakt deze lijn aan de cirkel.
 b Ze mikten op een oude bus die op een paal gezet was.
- (24) a De psychologie raakt in de laatste tijd steeds meer aan kanten van het menselijke zieleleven, waar...
 b We mikten op zo'n stuk of vijftientig plaatsen, waar zo'n tentoonstelling gehouden had kunnen worden.

En bijvoorbeeld ook bij *zich verschuilen*, *zich aansluiten*, *opgaan*, *struikelen* en *zich afzetten*, die respectievelijk *achter*, *bij*, *in*, *over* en *tegen* selecteren (zie Broekhuis 2004:113 en Haeseryn e.a. 1997:1171-2):

- (28) a Jan verschool zich achter een deur.
 a' Jan verschool zich achter zijn onwetendheid.
 b Jan sloot zich aan bij de groep demonstranten.
 b' Jan sloot zich aan bij de vorige spreker.
 c Jan ging op in de menigte.
 c' Jan ging op in zijn werk.
 d Jan struikelde over de drempel.
 d' Jan struikelde over zijn woorden.
 e Jan zette zich af tegen de muur.
 e' Jan zette zich af tegen zijn ouders.

In (23) en in de accentloze gevallen van (28) is sprake van locationele betekenis-toepassing, in (24) en de gevallen met accent in (28) van niet-locationeel, abstract gebruik. Ondanks dat is er geen sprake van een zodanig betekenisverschil dat er verschillende syntactische functies aangenomen zouden moeten worden. Spreken we in de niet-locationele gevallen van vzv, dan ook in de locationele.

3.2 De betekenis-toepassing van het voorzetsel

Bij de betekenisbeschrijving van de voorzetsels die hier aan de orde zijn, moet rekening worden gehouden met het feit dat voorzetsels verschillende betekenis-toepassingen kennen. Wil men de niet-ruimtelijke toepassingen beschrijven, dan zou dat ten dele moeten gebeuren in het kader van een theorie over metaforische en metonymische betekenis-toepassing. Gezien de omvang van dat gebied is dat hier uitgesloten, en volsta ik met inciden-

tele beschrijvingen van het voorzetselgebruik in (23), (24) en (28), d.w.z. van de voorzetsels *aan*, *achter*, *bij*, *in*, *op*, *over* en *tegen*.

In Broekhuis (2002) worden de voorzetsels semantisch ingedeeld in ruimtelijke (waaronder de bovengenoemde) en temporele (en voorzetsels die lijken op ruimtelijke/temporele maar waarin sprake is van een andersoortige toestand, als in *het huis staat/raakt in brand*) en (zes) niet-ruimtelijke, die een specifieke semantische rol introduceren, waaronder *met*. Daarnaast wordt gewezen op het bestaan van zgn. functionele preposities, d.w.z. preposities aan het hoofd van PP's die complement van het werkwoord zijn, waarbij semantische classificatie niet zinvol wordt geacht, omdat de keus ervan "does not seem to be necessarily related to the meaning of the preposition itself" (p. 143).

De voorbeelden in (28) bevatten complementaire PP's die bij één werkwoord zowel locatoneel als niet-locatoneel (als *vzv*) gebruikt kunnen worden. In termen van Broekhuis zijn de P's van al de niet-locatonele PP's functionele preposities die semantische subregelmatigheden vertonen, waardoor de overeenkomst met de locatonele gevallen benadrukt wordt.

Het voorzetsel *aan* is besproken in Schermer-Vermeer (1992); als algemene betekenis heb ik 'contact' voorgesteld. Welk soort contact in een bepaald toepassingsgeval aan de orde is, is afhankelijk van de NP in de PP en van de zin waarin de PP voorkomt (en in principe ook van de ruimere context). In (23) a gaat het om contact tussen twee concrete zaken, twee soorten lijnen die blijkens *raken* op een bepaald punt met elkaar in contact zijn. In (24) a vindt het contact plaats tussen twee abstracta: de psychologie en bepaalde aspecten van het zieleleven van de mens. Doordat we weten dat het menselijk zieleleven behoort tot de onderzoeksobjecten van de psychologie begrijpen we dat het contact inhoudt dat de psychologie zich steeds meer met die aspecten bezig houdt.

Het voorzetsel *achter* duidt een positie aan van een "located object" ten opzichte van een "referentie-object" (de terminologie is ontleend aan Broekhuis (2002)). In een situatie als die in (28) a wordt ook nog aan een waarnemer gerefereerd: het referentie-object, 'de deur', bevindt zich tussen de waarnemer en het located object, 'Jan' (zie Broekhuis 2002:65-67). De toepassing van de *achter*-PP is ruimtelijk, omdat een deur een fysiek object is en het werkwoord *zich verschuilen* die toepassing niet weerspreekt. Het werkwoord geeft tevens te kennen dat 'Jan' zich in de desbetreffende positie bevond omdat hij niet gezien wilde worden; de deur fungeert als visueel obstakel tussen hem en de waarnemer. In (28) a' is het referentie-object het abstracte 'zijn onwetendheid' en de *achter*-PP dus niet ruimtelijk. Maar behouden is dat het referentie-object zich - als obstakel - tussen de waarnemer en het located object bevindt; Jan heeft zich in die positie gemanoeuvreed om iets van zichzelf (een bepaald gedrag, een uitspraak o.i.d.) te verhullen.

De betekenis van *bij* is 'in de buurt van'. In (28) b is de toepassing ruimtelijk, als 'een groep demonstranten' een fysieke (zich op straat manifesterende) entiteit is, waar (de fysieke entiteit) 'Jan' blijkens 'zich aansluiten' nauwe toenadering toe zocht (door mee te gaan lopen). Het ruimtelijk aspect verdwijnt als 'de groep demonstranten' een groep is die zich bijvoorbeeld in geschrifte manifesteert en waarbij 'Jan' inhoudelijk aansluiting zoekt. Dit is ook het geval in (28) b': weliswaar kan 'de vorige spreker' een concrete persoon aanduiden, maar in de context van (28) b' ligt het meer voor de hand dat het om de inhoud van diens betoog gaat, waarmee 'Jan' zich kan verenigen. De notie 'in de buurt van' blijft daarbij behouden.

Het *in* in (28) c geeft aan dat het "located object" aan alle kanten door het referentie-object omringd is (zie ook Broekhuis 2002:86). Het referentie-object is een fysieke entiteit,

een menigte, dus de toepassing van de *in*-PP is ruimtelijk. Het werkwoord *opgaan* voegt daaraan toe dat het referentie-object het located object zelfs visueel doet verdwijnen. Bij de niet-ruimtelijke toepassing in (28) c' geeft de *in*-PP ook aan dat 'Jan' door iets wordt omringd, in dit geval iets waarin hij geestelijk geïnvolveerd is: 'zijn werk'. Voor zover het die geestelijke betrokkenheid betreft, verdwijnt hij in zijn werk, waaruit valt op te maken dat het zijn volledige aandacht heeft.

Het gebruik van *op* in (23) b wijkt af van locale toepassingen als die in: *De lamp staat op de tafel, Jan zet een lamp op de tafel*, waarin 'de lamp' fysiek in contact komt met het referentie-object. Het werkwoord *mikken* noemt een geïntendeerde beweging die het concrete in de PP genoemde referentie-object als ruimtelijk eindpunt heeft. In (24) b is het beoogde eindpunt een situatie, maar ook hier is de intentie dat het door doelbewuste actie bereikt wordt.

Het voorzetsel *over* drukt in combinatie met een bewegingswerkwoord uit dat het located object van de ene kant van het referentie-object naar de andere kant gaat, als in *Hij sprong over de drempel* (zie ook Broekhuis 2002:79-80). In (28) d, waar de *over*-PP in combinatie met *struikelen* gebruikt is, is dat ook zo, maar omdat iemand meestal niet zomaar struikelt, nemen wij aan dat de "verplaatsing" ook veróorzaakt wordt door de drempel. In (28) d', waar het referentie-object abstract is, is dit aspect eveneens aanwezig. Jans woorden, althans de manier waarop en/of de intentie waarmee hij ze uit, brengen hem bij de voortbrenging ervan uit balans, waardoor hij hortend van woord naar woord gaat.

Wat de betekenis van het voorzetsel *tegen* betreft citeer ik Broekhuis (2002:92): "Often, it is used in the sense of "touching the side surface of the reference object", wat we zien in (28) e. Er zijn ook voorbeelden die suggereren dat *tegen* ook/mede iets kan betekenen als "touching the reference object while exerting force on it"; ook daarvan is (28) e een voorbeeld en (28) e'. Broekhuis zegt zelf over het aspect van krachtoefening, dat het "would fit in nicely with the non-locational uses of *tegen*". Als voorbeelden geeft hij onder meer:

- (29) a Marie protesteerde met kracht tegen dat besluit.
b Marie vocht hard tegen een ernstige griep.

Dit is precies het soort toepassing van (28) e'. En net als *zich afzetten*, plegen *protesteren* en *vechten* beschouwd te worden als werkwoorden die vergezeld gaan van een vzw met *tegen*, in termen van Broekhuis dus een functionele prepositie (zie bijvoorbeeld Haeseryn e.a. 1997:1174 en Paardekooper z.j.:178). Toch heeft het *tegen* in (28) volgens hem de betekenis van een niet-functionele prepositie (hij plaatst deze gevallen bij de niet-functionele, zij het dat hij de toepassing in (28) niet-locationeel noemt), waarmee hij (ongewild) laat zien dat er geen sprake is van betekenisverlies.

Uit deze voorbeelden moge blijken dat zowel de locationele als de niet-locationele interpretatie van de PP's afhankelijk is van de context. Het verschil tussen de interpretaties staat los van de vraag of het voorzetsel door het werkwoord geselecteerd wordt en dient naar mijn mening dan ook geen rol te spelen bij de vaststelling van het grammatisch karakter van de PP.

Tegen deze voorstelling van zaken kan als bezwaar aangevoerd worden dat er in een geval als (28) a meer voorzetsels mogelijk zijn dan in (28) a'. We kunnen immers ook zeggen: *Hij verschool zich in de kast/onder het hooi*, wat bij het overdrachtelijke gebruik niet goed mogelijk lijkt (hoewel in creatief taalgebruik *hij verschool zich in een woud van gemeenplaatsen, onder een laag flauwekul* niet vreemd is). Dat wil echter niet zeggen dat de voorzetsels niet

door het werkwoord geselecteerd worden. Omdat het werkwoord een “localiserende” betekeniscomponent heeft, ligt het in de rede dat er voorzetsels van plaatsaanduidende PP’s mogelijk zijn, met de restrictie dat de plaatsen als schuilplaats kunnen dienen. Dus niet *voor de school* of *bij de kerk*, die louter plaatsaanduidende adjuncten zijn, maar wel *achter een deur*, *in een grot*, *onder de dekens* of *tussen het riet*. De voorzetsels van laatstgenoemde PP’s worden geselecteerd door *zich verschuilen*; de selectie beperkt zich voor zover ik zie tot deze vier, een aantal dat we bijvoorbeeld ook vinden bij *denken*, waarbij eveneens vier vaste voorzetsels worden aangenomen (*aan*, *om*, *over* en *van*).

Nemen we selectie door het werkwoord serieus, dan moeten alle PP’s die door het werkwoord geselecteerd worden tot dezelfde categorie worden gerekend, tenzij er eigenschappen zijn waardoor bepaalde subgroepen zich syntactisch onderscheiden. In dat verband bekijk ik nogmaals de eigenschappen die voldoende voorwaarde worden genoemd om van vzv te spreken.

4 Soorten PP-complementen

4.1 (Niet)-weglaatbaarheid

Van de niet-predicatieve PP-complementen wordt aan de PP’s in subgroep (I) een speciale plaats toegekend, omdat ze niet weglaatbaar zijn. Die eigenschap wordt door Broekhuis in verband gebracht met het feit dat het voorzetsel van de PP door het werkwoord geselecteerd wordt, wat betekenisverlies met zich meebrengt. Hiervoor heb ik betoogd dat selectie niet noodzakelijkerwijs gepaard hoeft te gaan met betekenisverlies, maar ook afgezien daarvan moet vastgesteld worden dat selectie in het algemeen niet samen hoeft te gaan met niet-weglaatbaarheid van het geselecteerde element.

Broekhuis wijst daar zelf al op in verband met de weglaatbaarheid van de *op*-PP bij *wachten* (p. 103). Een ander voorbeeld is het met *aan* omschreven indirect object, dat geselecteerd wordt door het werkwoord maar vrijwel altijd weglaatbaar is. Omgekeerd komt het voor dat individuele leden van een weglaatbare categorie, zoals het indirect object, niet weggelaten kunnen worden, zoals het indirect object bij *gunnen*. Het is geenszins duidelijk waarom een rededeel in het ene geval wel weglaatbaar is en in het andere niet, en het is ook niet aannemelijk dat de oorzaken steeds hetzelfde zijn.

Het is natuurlijk opmerkelijk dat de PP’s in (24) en de “abstracte” gevallen met accent in (28) niet (goed) weglaatbaar zijn (hoewel ik (28) b’ en e’ twijfelgevallen vind). Wellicht wordt dat veroorzaakt door het feit dat voor de abstracte interpretatie een bepaalde lexicale inhoud van de PP nodig is, waardoor de concrete interpretatie zich als default-interpretatie opdringt als er geen PP is. Dat de locationele PP’s in (23) a en (28) c ook niet weggelaten kunnen worden, heeft uiteraard een andere oorzaak. Voor (23) a heb ik geen verklaring, bij (28) c speelt wellicht een rol dat *opgaan* zonder PP een geheel ander werkwoord is (als in *De zon ging op*).

Als een PP niet weglaatbaar is, wijst dat er wel op dat die PP geen “adjunct” is, geen onafhankelijke bepaling. Maar daaruit kan niet veel meer worden afgeleid dan dat het een complement van een werkwoord is (al dan niet inclusief predicatieve PP’s, afhankelijk van de vraag of die wel of niet complementen genoemd worden). Mede gezien de grote hoeveelheid vzv’en die weglaatbaar zijn, moet mijns inziens ernstig betwijfeld worden of niet-weglaatbaarheid een voldoende voorwaarde is om binnen de groep complementen

een groep PP's met een aparte syntactische functie te onderscheiden.¹⁵ Vooralsnog lijkt het mij beter dat niet te doen, waardoor subgroep (I) komt te vervallen.

4.2 *Mogelijk voorkomen van voornaamwoordelijk bijwoord + afhankelijke zin*

Het kunnen voorkomen met een voornaamwoordelijk bijwoord + afhankelijke zin hangt samen met de gedachte dat de relatie tussen PP en werkwoord van abstracte aard is. Of een afhankelijke zin mogelijk is, hangt af van het werkwoord, net als in het geval van zinnen met subject- en direct object-functie.

Als het verschil tussen concrete en abstracte toepassing van complementaire PP's als syntactisch criterium komt te vervallen, is er ook minder aanleiding om te denken dat het abstracte gebruik dat zich manifesteert in het voorkomen van een voornaamwoordelijk bijwoord met afhankelijke zin voldoende is om een groep PP's syntactisch af te bakenen, waarmee het belang van subgroep (II) als een groep met een aparte grammatische functie binnen de complementaire voorzetselbepalingen minder evident wordt.

● **5 Voorzetselvoorwerp versus complementaire voorzetselbepaling**

Op grond van het bovenstaande lijkt het op zijn minst prematuur om binnen de groep niet-predicatieve complementaire voorzetselbepalingen een bepaalde groep syntactisch te onderscheiden als *vzv*. Het is meer in overeenstemming met de feiten het begrip "*vzv*" op te geven ten gunste van het ruimere begrip "niet-predicatieve complementaire voorzetselbepaling" (zie ook Schermer-Vermeer 1988).

Een substantieel verschil tussen de begrippen "*vzv*" en "complementaire voorzetselbepaling" (ik laat de inperking "niet-predicatief" verder weg) is dat complementaire bepalingen waarin de PP een concreet/locale toepassing heeft, zoals die in (13), (23) en (28) a b c d e, niet buiten de boot vallen.

- (13) Jan worstelde een tijdje met zijn buurman.
- (23) a Hier raakt deze lijn aan de cirkel.
b Ze mikten op een oude bus die op een paal gezet was.
- (28) a Jan verschool zich achter een deur.
b Jan sloot zich aan bij de groep demomstranten.
c Jan ging op in de menigte.
d Jan struikelde over de drempel.
e Jan zette zich af tegen de muur.

Met betrekking tot dat soort gevallen, waarin bij één werkwoord zowel een concreet-locationele als een niet concreet-locationele toepassing van een zelfde PP mogelijk is met

¹⁵ In Haeseryn e.a. (1997) staan een kleine 750 voorbeelden van gezegdes met een *vzv*; een (voorzichtige) telling wijst uit dat er daarvan zeker 330 weglaatbaar zijn.

behoud van de betekenisrelatie tussen PP en werkwoord, wordt de beschrijving in ieder geval systematischer. In aansluiting daarbij vinden ook complementaire PP's als die in (22), die geen abstracte pendants hebben, een duidelijke plaats in de grammatica.

- (22) a Hij zat te bladeren in een dik boek.
b Hij speelde op een antieke piano.
c Zij mengde het gif door de wijn.

Of een PP complement van een werkwoord is, blijft een lastige beslissing. Daarbij moet de betekenisrelatie tot het werkwoord in de beschouwing betrokken worden en observaties op dit vlak zijn notoir moeilijk en vatbaar voor verschil in oordeel. Maar verschil van mening is in ieder geval beargumenteerbaar. Om een van de in par. 2.4 genoemde gevallen als voorbeeld te geven: een centraal voorbeeld van Broekhuis waar Duinhoven bezwaar tegen aantekent is (30):

- (30) Jan vecht voor een betere wereld.

Er is reden om *voor een betere wereld* geen complement van het werkwoord te noemen, omdat de betekenis van *vechten* niet impliceert dat men ergens vóór vecht. Er zijn ook allerlei andere werkwoorden met zo'n *voor*-PP te combineren, zoals *collecteren*, *zich inspannen*, *sparen* en classificatie als bijwoordelijke bepaling van doel behoort dus zeker tot de mogelijkheden. Bij werkwoorden als *pleiten*, *stemmen* en *ijveren* zou ik wel van complement willen spreken, omdat men altijd ten behoeve van iets of iemand een pleidooi houdt of zijn stem uitbrengt. Bovendien kunnen *pleiten* en *ijveren* voorkomen met een voornaamwoordelijk bijwoord + afhankelijke zin. Dat kan van invloed zijn op de benoeming van een *voor*-PP bij *vechten*; het is mogelijk 'vechten' op te vatten als een soort pleiten, stemmen of ijveren door middel van geweld, waarbij de PP dan als een complement wordt gezien. Misschien is een keuze niet mogelijk en bevindt de *voor*-PP bij *vechten* zich in een tussengebied (waarvan ik het bestaan geenszins uitsluit). Maar argumentatie is in ieder geval mogelijk en men hoeft niet "intuïtief" tot het een of het ander te besluiten (zoals Broekhuis doet op p. 103).¹⁶

Voor de toetsing van de hypothese dat een werkwoord maar 2 interne argumenten heeft, vormt het geen enkel bezwaar als de notie "vzv" vervangen wordt door "complementaire voorzetselbepaling" (blijkens Broekhuis 1999 worden ook predicatieve complementen als *op de plank* in *Hij zette het boek op de plank* als intern argument beschouwd). Als de hypothese houdbaar is, staat die door het toegenomen aantal "interne argumenten" alleen maar sterker.¹⁷

16 De drie andere in par. 2.4 genoemde gevallen waar Duinhoven bezwaar tegen aantekende: *grenzen aan*, *zoeken naar* en *zondigen tegen* zijn mijns inziens zonder meer complementaire bepaling te noemen.

17 Er zijn wel tegenvoorbeelden tegen de hypothese te geven. De zin *Ik heb er de voorzitter 100 euro voor betaald om hier te mogen zitten* bevat drie argumenten: het direct en indirect object en de *voor*-PP, die volgens Broekhuis blijkens de aanwezigheid van *er...voor* + beknopte bijzin *vzv* genoemd kan worden. Een ander voorbeeld met drie argumenten is: *Er is mij veel aan gelegen nu te slagen*, met een subject dat volgens Broekhuis onderliggend direct object is, een indirect object en een *aan*-PP, die *vzv* genoemd moet worden blijkens de aanwezigheid van een voorlopig *vzv* (waarvan het deel *er* is samengevallen met het subject-vullende *er*) + beknopte bijzin. Dit zijn in ieder geval uitzonderingen (die liefst verklaard zouden moeten worden).

6 Conclusie

Door af te zien van waterdichte definities en genoeg te nemen met voldoende of noodzakelijke voorwaarden ter afbakening van het begrip “voorzetselvoorwerp”, wordt dit begrip in geen enkel opzicht duidelijker. Nadere beschouwing van eigenschappen die in Broekhuis (2004) worden aangedragen, leidt tot de conclusie dat vooralsnog de notie “niet-predicatieve complementaire voorzetselbepaling” de besproken verschijnselen het beste dekt. Dit begrip is ruimer dan het begrip “voorzetselvoorwerp”, want ook toepasbaar op (locationele) PP’s die daar tot nu toe buiten vielen. Door het verschil tussen locationeel en niet-locationeel gebruik van PP’s als syntactisch niet relevant te beschouwen, worden complementaire voorzetselbepalingen die met hetzelfde voorzetsel beginnen en een zelfde betekenisrelatie tot een werkwoord onderhouden, zoals de *met*-PP bij *worstelen*, op gelijke wijze behandeld.

Bibliografie

- Ackema, P. & M. Schoorlemmer (1995).** Middles and nonmovement. *Linguistic Inquiry* 26, 173-97.
- Broekhuis, H. (1997).** Twee typen subject. *Nederlandse Taalkunde* 2, 35-51.
- Broekhuis, H. (1999).** Theoretische aspecten van de generatieve grammatica II: het werkwoord als samenstelling. *Gramma/TTT* 7, 89-116.
- Broekhuis, H. (2002).** *Adpositions and adpositional phrases*. (= Modern Grammar of Dutch occasional papers 3). Universiteit van Tilburg.
- Broekhuis, H. (2004).** Het voorzetselvoorwerp. *Nederlandse Taalkunde* 9, 97- 132.
- Duinhoven, A.M. (1989).** Het voorzetselvoorwerp. Een zinspatroon in wording. *De nieuwe taalgids* 82, 40-56.
- Es, G.A. van (1971).** *Theorie en methode. Richtlijnen voor systematische analyse en beschrijving van de Nederlandse syntaxis*. (= G.A. van Es & P.P.J. van Caspel (red.), Publicaties van het archief voor de Nederlandse syntaxis, reeks I, Syntaxis van het moderne Nederlands 2). Rijksuniversiteit Groningen.
- Es, G.A. van & P.P.J. van Caspel (1972).** De patronen van zinspotente groepen grondtype C en zijn varianten V. (= G.A. van Es & P.P.J. van Caspel (red.), Publicaties van het archief voor de Nederlandse syntaxis, reeks I, Syntaxis van het moderne Nederlands 16). Rijksuniversiteit Groningen.
- Haeseryn, W. e.a. (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen/Deurne: Nijhoff/Wolters Plantyn.
- Hale, K. & S.J. Keyser (1993).** On argument structure and the lexical expression of syntactic relations. In: K. Hale & S. Keyser (red.), *The view from building 20: essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge (Mass.)/London, MIT press, 53-109.
- Klooster, W. (2001).** *Grammatica van het hedendaags Nederlands*. Den Haag: SDU.
- Koster, J. (1973).** Het werkwoord als spiegelcentrum. *Spektator* 3, 601-19.
- Koster, J. (1975).** Dutch as an SOV language. *Linguistic Analysis* 1, 111-36.

- Kuno, S. & K. Takami (2004).** *Functional constraints in grammar. On the unergative-unaccusative distinction.* (= Cognitive Linguistics 16, Constructional Approaches to Language 1). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins B.V.
- Luif, J. (1986).** *In verband met de zin.* Leiden: Nijhoff.
- Luif, J. (1992).** Over richtingsbepalingen. In: E.C. Schermer-Vermeer, W.G. Klooster & A.F. Florijn (red.), *De kunst van de grammatica.* Vakgroep Nederlandse Taalkunde Universiteit van Amsterdam, 157-69.
- Lyons, J. (1977).** *Semantics.* Cambridge University Press.
- Paardekooper, P.C. (z.j.).** *Beknopte ABN-syntaksis.* Eindhoven.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1988).** De grammatische status van het zogenaamde 'voorzetselvoorwerp'. *GLoT* 11, 11-27.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1990).** Het voorzetselvoorwerp en het begrip "vorm". *De nieuwe taalgids* 83, 238-47.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1991).** *Formele versus substantiële taalbeschrijving. Het indirect object in het Nederlands.* Amsterdam.
- Shannon, T.F. (1990).** The unaccusative hypothesis and the history of the perfect auxiliary in Germanic and Romance. In: H. Andersen & K. Koerner (eds.), *Historical Linguistics 1987.* (= Current Issues in Linguistic Theory 66). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins B.V., 461-89.
- Toorn, M.C. van den (1971).** Het voorzetselvoorwerp als nominale constituent. *Studia Neerlandica* 6, 114-30.

Boekbesprekingen

Eva M. Tol-Verkuyl. *Taal in tekst. Hoe je taal gebruikt om tekst vorm te geven.* Bussum: Coutinho, 2005. 345 blz. ISBN 90 6283 461 2. EUR 33,50.

In het najaar van 2005 is bij uitgeverij Coutinho *Taal in tekst* verschenen, een zogeheten taalgebruikgrammatica waarin Eva Tol-Verkuyl denkbeelden uit haar dissertatie¹ concreet uitwerkt. Met *Taal in tekst*, op de eerste plaats bedoeld voor studenten van lerarenopleidingen en voor docenten in het voortgezet onderwijs, wil Tol-Verkuyl een bijdrage leveren aan een volgens haar noodzakelijke vernieuwing van het grammatica-onderwijs. Taalbeschouwing, inzicht in en uiteindelijk zelfs bewust gebruik van taalmiddelen bij het vormgeven van tekst, dat staat haar voor ogen. In haar optiek is grammatica-onderwijs dan ook een vanzelfsprekend onderdeel van het taalvaardigheidsonderwijs, en haar taalgebruikgrammatica omvat dientengevolge niet alleen 'belangrijke aspecten van betekenisgebruik, zinsvorming en tekstbouw', maar laat zich bovendien alleen maar zinvol toepassen als ook 'de invloed (van) de situatie, de context en de interactie tussen taalgebruikers' (p. 5) in een analyse betrokken wordt. Grammaticale kennis is dus, als het aan Tol-Verkuyl ligt, geen doel op zich, en zomaar wat losse zinnen analyseren is dan ook uit den boze. Teksten, daar draait het om. De ondertitel van haar boek luidt niet voor niets *Hoe je taal gebruikt om tekst vorm te geven*, het werk culmineert niet toevallig in het bijna 60

pagina's tellende slothoofdstuk 'Tekstbouw en taalgebruik'.

Wie argeloos dat hoofdstuk raadpleegt, krijgt allicht de indruk dat Tol-Verkuyl in haar vernieuwingsijver met het badwater ook het kind weggespoeld heeft. Tien teksten biedt het, verschenen in onder meer *Het Parool*, *Elsevier* en *NRC Handelsblad*, geschreven door bijvoorbeeld Anil Ramdas, René Appel en Fred Weerman, over onderwerpen zoals de veiligheid van Schiphol, de invloed van het Engels op het Nederlands en immigranten in Nederland. En ook biedt het vragen bij die teksten, zoals 'Wat is het standpunt van Netelenbos en met welke argumenten onderbouwt zij haar standpunt?' (p.280), 'Beoordeel de samenhang tussen de alinea's van de tekst, door na te gaan hoe de signaalwoorden de uiterlijke ordening van de tekst markeren.' (p. 285), en 'Uit sommige woordkeuzes blijkt dat Ramdas op een onderkoelde manier sterk betrokken is bij zijn onderwerp. Geef daarvan, los van de beeldspraak, ten minste vier voorbeelden.' (p. 295). Ruim tachtig van zulke vragen en opdrachten telt het hoofdstuk. En één daarvan betreft zowaar een schools-grammaticale kwestie in de traditionele zin van het woord: 'Waar-naar verwijst het woordje "dit" in de laatste zin?' (p. 283). Het is maar wat je vernieuwen noemt.

Nu spreken deze voorbeelden weliswaar boekdelen, maar het hele verhaal vertellen ze toch niet. Want Tol-Verkuyl vraagt bijvoorbeeld ook: 'In alinea 8 komt een keer een (voltooid)

1 Tol-Verkuyl, Eva M. (2001) *Fundamenten voor taalbeschouwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs.* Bussum: Coutinho (Academisch proefschrift)

verleden tijdsvorm voor. Hoe interpreteer je het gebruik van deze werkwoordsvorm?’ (p. 285). En: ‘In de tekst gebruikt de auteur een aantal keren het passieve basispatroon met het (hulp)werkwoord “worden”. Ga na waarom hij zich in deze zinnen niet van een actief, maar van een passief basispatroon bedient. Kies bijvoorbeeld een passieve zin per alinea.’ (p. 288). En ‘Controleer het gebruik van tegenwoordige- en verledentijdsvormen in de functionele teksteenheden. Geef telkens een verklaring voor de perspectiefwisseling die blijkt uit het gebruik van de werkwoordstijden.’ (p. 295). En in haar uitwerking van antwoorden op vragen zoals deze bewijst Tol-Verkuyl wél het bestaansrecht van *Taal in tekst*. Bijvoorbeeld door te laten zien dat uit de vorm van één enkel werkwoord valt op te maken dat een bepaalde uitspraak voor een auteur geen actualiteitswaarde heeft. Of door uit te weiden over de redenen die een auteur zoal blijkt te hebben voor overvloedig gebruik van het passief hulpwerkwoord. Of door te verklaren welke perspectiefwisseling een auteur precies markeert als hij overstapt van de ene werkwoordstijd naar de andere. Dat het met haar ‘tekstgerichte behandeling van de grammatica’ inderdaad mogelijk is om taalgebruik in teksten te leren doorzien, en dat dat boeiend is op de koop toe, weet ze in zulke passages overtuigend te demonstreren. Sterker nog: hoewel Tol-Verkuyl niet bepaald kort van stof is, smaken zulke passages toch steeds weer naar meer, en het is dan ook te betreuren dat er in het slotspervuur van om en nabij de tachtig vragen maar welgeteld dertien zijn die er aanleiding toe geven.

Dertien. Dat zijn er niet veel. Dat zijn er weinig, en gezien in het licht van de 275 eraan voorafgaande pagina’s zijn dat er misschien zelfs wel te weinig. Volgestouwd zijn ze, deze pagina’s, met in totaal 88 ‘grammaticale basisbegrippen’, en ook met ‘taalkundige strategieën’ en met, niet te vergeten, de complete gestandaardiseerde procedure van de ‘taalkundige tekstanalyse’, die uiteenvalt in een thematische, een structureel-relationale en een deiktsche detailanalyse waar-

bij niet alleen parate kennis van ‘basispatronen’ en ‘functionele teksteenheden’ onontbeerlijk is, maar ook van ‘situatieschema’s’ en ‘vormschemas’. Het moge duidelijk zijn: hier is een auteur aan het werk geweest die, eenmaal lekker op stoom, niet meer te houden was.

Gebrek aan maatvoering *hoeft* niet erg te zijn. Als de inhoud goed is – en dat is hier het geval – kan een boek gemakkelijk even weggelegd worden; andere keer weer verder. Gebrek aan maatvoering wreekt zich vooral pijnlijk als de verhouding tussen doel en middelen zoek is. En dat is hier helaas óók het geval.

Een voorbode daarvan passeert midden in het hart van de ‘richtlijnen bij het uitvoeren van een taalkundige tekstanalyse’. ‘Het spreekt vanzelf,’ merkt de auteur daar op, ‘dat we nooit zomaar alle zinnen uit een tekst analyseren, maar alleen die zinnen waaraan we iets bijzonders opmerken.’ (p. 149) Nog even los van de vraag of je aan zinnen eigenlijk wel ‘iets bijzonders’ *kunt* opmerken zonder ze te analyseren, is het maar de vraag of het inderdaad zo vanzelf spreekt dat ‘we nooit zomaar alle zinnen uit een tekst analyseren.’ Deden we dat maar wel! Hoe anders zouden studenten van lerarenopleidingen en docenten in het voortgezet onderwijs ertoe verleid kunnen worden zich de noodzakelijke grammaticale basiskennis (opnieuw) eigen te maken? Toch niet als de auteur nota bene zelf lijkt te suggereren dat taalgebruik in teksten ook best te doorzien valt zonder zo’n diepgaande taalkundige analyse, dus zonder die kennis te gebruiken. Bovendien: die suggestie is pertinent onjuist. Alleen de uitvoerige, bewerkelijke procedure staat garant voor echt inzicht in het gebruik van taalmiddelen. De uiteindelijke terughoudendheid die Tol-Verkuyl betracht in het gebruik van haar analyse-apparaat is dan ook onbegrijpelijk – alsof dat hele kanon slechts gebouwd is om op muggen te schieten!

Als er in lesboeken voor het schoolvak Nederlands (op de basisschool: ‘taal’) al aandacht besteed wordt aan grammaticale leerstof, dan

is het niveau waarop dat gebeurt niet zelden ronduit krakkemikkig, zowel vanuit taalkundig als vanuit didactisch oogpunt. Dat geldt niet voor *Taal in tekst*. En het boek biedt meer dan voldoende om (aanstaande) docenten enthousiast te maken, zelfs al zijn uitgerekend de lessuggesties nogal karigjes uitgevallen. *Taal in tekst* is bovendien bruikbaar voor beginners, gevorderden en ouwe rotten. Het gevolg daarvan is wel een hoop heen-en-weer geblader. De gemiddelde afstand tussen een verwijzing naar een van de 88 basisbegrippen en de (in de marge opgenomen) vindplaats van de toelichting is 94 pagina's; veertien keer staan ze zo'n dertig pagina's uiteen, tien keer ook bedraagt de ruimte ertussen bijna 200 pagina's.

Het trefwoordenregister biedt weinig tegenwicht, doordat hierin bij veel termen en begrippen ook vindplaatsen vermeld worden waar van uitleg of toelichting helemaal geen sprake is. Onder de trefwoorden figureren trouwens ook het 'aan-IO', de 'continuatieve betrekkelijke bijzin', 'P1' en 'P2' en de 'vrij gevormde koppeling', dus volledig is het wel.

Het boek is desondanks toegankelijk genoeg en over het geheel genomen is het ook prettig leesbaar. Stroeve staaltjes zoals 'Losse uitingen dwingen tot nagaan welke dubbele bodems of interpretatiemogelijkheden een uiting heeft, want voor de bedoelde interpretatie is een slogan volledig afhankelijk van een herkenbare situatie in een domein van de werkelijkheid' (p. 44) zijn veruit in de minderheid.

In het bijzonder in de hoofdstukken waarin het termen- en begrippenapparaat wordt uitgelegd en waarin stap voor stap de taalkundige tekstanalyse wordt gedemonstreerd, wemelt het verder van de goed gekozen, geestige korte teksten, veelsoortig ook: gedichten, ingezonden brieven, nieuwsberichten, weersverwachtingen, advertenties, columns en alineas uit werk van studenten.

Ten slotte biedt *Taal in tekst* behalve een lijst met geraadpleegde literatuur per hoofdstuk ook een geannoteerde bibliografie en webadressen,

'hulpmiddelen' voor wie meer wil weten over grammaticale kwesties, spelling of taalverzorging. Uit deze afdeling van haar boek blijkt het duidelijkst dat Tol-Verkuyl niet alleen op (aanstaande) docenten in het voortgezet onderwijs mikt, maar ook op (aanstaande) tekstschrijvers. Ze is er namelijk van overtuigd dat wie 'het gebruik van taalkennis onderzoekt', ook het productieproces zal doorzien (p.12). Van die gedachte moet de wens wel moeder zijn. Het zou al heel wat zijn als de toepassing van deze taalgebruiksgrammatica tot bewust gebruik van taalmiddelen zou leiden!

Jannemieke van de Gein
geinjvd@xs4all.nl

Tummers, José. *Het naakt(e) adjectief. Kwantitatief-empirisch onderzoek naar de adjectivische buigingsalternantie bij neutra*. Proefschrift, Katholieke Universiteit Leuven, 2005. VI + 407 blz.

Wat zijn de factoren die ertoe leiden dat we een verbinding als *het stoffelijk overschot* beter Nederlands vinden dan het pendant met een verbogen adjectief (*het stoffelijke overschot*)? De verbogen variant is tenslotte gevormd volgens de regels van de Nederlandse grammatica: in een definiëte NP wordt een attributief adjectief altijd verbogen. Systematisch niet-verbuigen van attributief gebruikte adjectieven vinden we alleen in indefiniëte NPs met een enkelvoudig onzijdig woord als hoofd (*een mooi boek*). Ondanks deze regel is er echter ook in de corresponderende definiëte NPs sprake van een zekere variatie en deze buigingsalternantie is het onderwerp van het proefschrift waarop José Tummers in september 2005 is gepromoveerd aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Het gaat hierbij niet om systematische uitzonderingen op de regel. Adjectieven op *-en* bijvoorbeeld worden ook in definiëte contexten niet verbogen (**het eigene belang*); dit geldt ook voor adjectivisch gebruikte voltooidde deelwoor-

den (*het vermedene ongeval). Tummers is het te doen om alternantie bij adjectieven waarvan we (in principe) beide varianten aantreffen. Hij wil met een op corpora gebaseerde statistische benadering greep krijgen op de factoren die de duidelijke voorkeur van moedertaalsprekers bepalen voor *het medisch dossier*, *het openbaar ministerie* of *het dagelijks bestuur*. Terwijl *het medische dossier* nog wel voorkomt, is de voorkeur voor *het openbaar ministerie* zo sterk dat de verbogen variant hier misschien zelfs al fout moet worden gerekend.

Het proefschrift van José Tummers is onderverdeeld in vier delen. Het begint met een systematisch overzicht van de factoren die in de bestaande literatuur worden genoemd als relevant met betrekking tot de adjectivische buiging. Het gaat hierbij om factoren als de woordsoort van de determinator in de NP, de gradatie van het adjectief, de lengte van het adjectief, de beginklank van het substantief, diminuering van het substantief, de semantische categorie van het adjectief, de nationale variëteit. Deze en andere factoren zouden van invloed kunnen zijn op het al dan niet aanwezig zijn van de buigings-*e*. Zo zijn er volgens de literatuur over dit verschijnsel aanwijzingen dat de onverbogen vorm vaker voorkomt in Belgisch Nederlands dan in Nederlands Nederlands en ook vaker wanneer het adjectief kort is (een- of tweelettergrepig). Op basis van deze literatuurstudie formuleert de auteur onderzoekshypotheses die vervolgens empirisch getoetst worden.

Ten aanzien van de adjectivische buigingsalternantie constateert Tummers in de literatuur drie attitudes, die echter, zo voegt hij onmiddellijk toe, geen van alle recht doen aan het verschijnsel, vooral omdat ze het te zeer marginaliseren of reduceren tot een randverschijnsel van het Nederlands. In deel I, de literatuurstudie, gaat Tummers daarnaast ook in op de historische situering van de adjectivische buigingsalternantie, hij bespreekt de basismechanismen van de adjectief-verbuiging, gaat in op de definitie en de functie van congruentie en stelt zijn onderzoeksmethode voor.

In deel II en III presenteert Tummers zijn empirisch onderzoek op basis van het *Corpus Gesproken Nederlands*. Deze empirische basisanalyse heeft, aldus Tummers, de vorm van een methodologisch tweeluik: in deel II worden de verschillende factoren geoperationaliseerd en onderzocht met het oog op hun (afzonderlijke) effect op de adjectivische buigingsalternantie. Deel III presenteert op basis van deze factoren een multivariaat model dat de buigingsalternantie adequaat moet beschrijven en verklaren.

Tummers slaagt er op deze manier in om een hele reeks van zeer heterogene factoren die in de literatuur als bepalend voor de buigingsalternantie worden genoemd te rangschikken en met elkaar in verband te brengen. Hij laat zien hoe ze elkaar beïnvloeden en versterken en hoe ze de keuze van één van de twee vormen van het adjectief bepalen. Primaire factoren zijn de lengte en het prosodisch patroon van het adjectief, de lexicale collocabiliteit van de A+N-combinatie en de lectische factor nationale variëteit. Andere factoren die in de literatuur vaak genoemd worden, zoals de beginklank van het zelfstandig naamwoord of de woordsoort van de determinator, blijken minder relevant. En er zijn ook factoren die in de literatuur weliswaar herhaaldelijk genoemd worden, die echter de toets van het empirisch onderzoek niet kunnen doorstaan. Zo blijken gradatie van het adjectief of diminuering van het substantief geen significant effect te hebben op de verbuiging van het adjectief.

In methodologisch opzicht bevatten deze beide delen een overtuigend pleidooi voor het gebruik van multivariate statistische technieken, van een analyse dus van het gezamenlijke effect van de verschillende factoren in een geïntegreerd model. In deel II wordt met behulp van bivariate technieken aangetoond of een bepaalde factor relevant is. Onderzocht wordt daarbij dus het afzonderlijke effect van de verschillende factoren. Dat dit niet onder alle omstandigheden leidt tot een adequaat resultaat, laat onder andere het onderzoek naar de factor ‚woordsoort van de determinator‘ zien. In de

literatuur is vaak gewezen op een mogelijk effect ervan: bezittelijke voornaamwoorden lijken het gebruik van de onverbogen vorm te stimuleren (*ons mooi huis* i.p.v. *ons mooie huis*). Deze hypothese lijkt door de bivariate analyse in deel II te worden weerlegd. Een multivariate analyse, zoals toegepast in deel III, doet meer recht aan de onderlinge verbanden tussen factoren door te kijken naar het gezamenlijke effect ervan. Hieruit blijkt dat de woordsoort van de determinator toch wel degelijk een zeker positief effect heeft op het gebruik van de onverbogen vorm van het adjectief. De hypothese kan dus alsnog worden geverifieerd. Bovendien wordt het pas door de toepassing van multivariate technieken mogelijk om de effecten van de diverse factoren tegen elkaar af te wegen.

In deel IV wordt één factor die in het voorafgaande onderzoek al als relevant geïdentificeerd is, onderworpen aan verder onderzoek: de semantische conditionering van de buigingsalternantie. Tummers gebruikt daarvoor niet meer het *Corpus Gesproken Nederlands*, maar een groter schrijftaalcorpus, namelijk een corpus met de tekst van negen maanden van de Vlaamse kwaliteitskrant *De Standaard*. Door zijn omvang en zijn homogeniteit blijkt dit corpus beter dan het CGN geschikt voor het onderzoek naar de lexicale en semantische conditionering van de adjectivische buigingsalternantie. Het (door Tummers niet gethematiseerde) nadeel van deze keuze ligt voor de hand: de factor ‚nationale variëteit‘ die in de voorafgaande delen van groot belang gebleken is, moet op deze manier buiten beschouwing blijven bij het onderzoek naar de semantische conditionering. Een vervolgonderzoek naar verschillen en overeenkomsten tussen Nederland en Vlaanderen lijkt wenselijk.

Tummers kan laten zien dat het onverbogen adjectief op iconische wijze lexicale collocaties identificeert en dat het deflectorende effect van lexicale collocaties semantisch gemotiveerd is: door de aard van het adjectief (relationeel, categoriserend) of door de interpretatie van de AN-verbinding als eigenaam of institutio-

nele term (*Vlaams parlement, medisch dossier*). Het onverbogen adjectief is in dit soort collocaties dus niet een louter lexicaal en idiosyncratisch verschijnsel dat thuishoort in het lexicon, maar het is gemotiveerd op basis van de semantische eigenschappen van het adjectief en de adjectief-nomen-verbinding.

Tummers laat overtuigend zien dat de onderzochte buigingsalternantie geen randverschijnsel is in het Nederlands, maar een wezenlijk kenmerk van het taalgebruik. De alternantie is, hoewel niet syntactisch voorspelbaar als congruentie-verschijnsel, toch ook niet volstrekt idiomatisch en arbitrair. Ze is dan ook wel degelijk modelleerbaar en Tummers ontwikkelt zo'n model. Ten opzichte van de bestaande analyses is dit een belangrijke descriptieve stap voorwaarts. Het proefschrift presenteert dus geen volstrekt nieuwe verklaringen voor de adjectivische buigingsalternantie bij neutra, draagt geen nieuwe factoren aan die deze alternantie zouden kunnen bepalen, maar legt zich toe op het nauwkeurig toetsen van reeds geformuleerde hypothesen. De waarde van het onderzoek ligt dan ook vooral in de weerlegging van het effect van een aantal steeds weer genoemde factoren en in de weging van de relevante factoren.

De studie van Tummers kan bovendien dienen als uitgangspunt voor een nieuwe (theoretisch-taalkundige) discussie over dit verschijnsel. Hij suggereert zelf, dat daarvoor vooral de zogenaamde ‚usage-based‘ benaderingen van taal in aanmerking komen, benaderingen die in het kader van de cognitieve linguïstiek zijn ontwikkeld en vooral ook de Constructiegrammatica. Deze laatste wenst immers zeer expliciet de dichotomie tussen grammatica/syntaxis en lexicon op te heffen en te vervangen door een continuüm-model met aan de ene kant talige kennis in de vorm van zeer abstracte (syntactische) regels en aan de andere kant onze kennis van concrete taalgebruiksgevallen. Het onderzoek van Tummers bevat tal van aanwijzingen dat deze visie op ons taalvermogen inderdaad in veel opzichten adequater is dan een model met

strikt van elkaar gescheiden taalmodules.

Helaas wordt dit punt (de aansluiting bij en de bijdrage voor de Constructiegrammatica) alleen aangeduid en niet uitgewerkt. Terwijl Tummers aan de ene kant vrij veel theorie presenteert wanneer het gaat om de prosodische factoren (hier krijgt de lezer zelfs een kleine inleiding in de Optimaliteitstheorie voorgeschoteld), is er aan de andere kant een theoriedeficit te constateren wanneer het gaat om de plaatsing van de empirische resultaten in het gekozen theoretisch kader.

Dit bezwaar wordt echter meer dan gecompenseerd door de empirische kant van het onderzoek. Het proefschrift past in een onderzoekslijn van geavanceerd corpuslinguïstisch onderzoek waaraan in Leuven wordt gewerkt door een groep onder de leiding van Dirk Geeraerts die dan ook de promotor is van José Tummers. Tummers voert zijn onderzoek uit met een opmerkelijke methodologische strengheid (hij spreekt zelf ergens van zijn zelf opgelegde ‚methodologische rigueur‘). Deze wordt duidelijk door de aandacht die hij besteedt aan het operationaliseren van de hypothesen en factoren en door de zorgvuldigheid waarmee hij de resultaten bespreekt. Hij toont zich als een zeer degelijke onderzoeker, sceptisch en soms ook kritisch ten opzichte van bestaande onderzoeksresultaten (vooral wanneer die uitsluitend gebaseerd zijn op introspectie). Zijn systematische werkwijze die zich weerspiegelt in de goed doordachte opbouw van zijn proefschrift, zorgt ervoor dat de argumentatie steeds goed te volgen is. Ook in de deels zeer technische paragrafen over de (resultaten van) de toegepaste statistische methode slaagt hij erin zijn ideeën helder uiteen te zetten. De vele samenvattende alinea's en paragrafen zijn een zinvolle handreiking aan lezers met minder kennis van en/of belangstelling voor de statistische finesses.

Op deze manier heeft Tummers greep kunnen krijgen op aspecten van een eerder vaak ongrijpbaar geacht verschijnsel van de adjectiefflexie in het Nederlands. Zijn dissertatie is

daarom een belangrijke bijdrage tot de studie van de Nederlandse flexie.

Matthias Hüning

Institut für Deutsche und
Niederländische Philologie
Freie Universität Berlin
mhuning@zedat.fu-berlin.de

Nicoline van der Sijs (red.). *Leeg en ijdel. De invloed van de bijbel op het Nederlands.* Den Haag: Sdu, 2005. 203 blz. ISBN 90 12 10740 7. € 20,00.

De samenstelster van deze bundel kan vlugger verzamelen, schrijven, anderen tot publicaties aanzetten, en deze vervolgens redigeren, dan ik kan bijhouden. De hoofdtitel van deze recente bundel van tien artikelen verwijst naar het gebruik van *ijdel* (*ijdelheid der ijdelheden*) dat in de zeventiende eeuw onder meer ‚leeg‘ betekende, met een betekenis die we nu nog herkennen in *iel* en *ijle lucht*, met veranderde woordvormen. De ondertitel geeft het thema aan: de invloed van de bijbel op het Nederlands, een thema waaraan overigens niet alle auteurs zich strikt houden.

Nicoline van der Sijs vat in ‚De invloed van de Statenvertaling op de vorming van de Nederlandse standaardtaal‘ op een beknopte en heldere wijze samen wat her en der verspreid is in haar omvangrijke werk van ruim 700 bladzijden *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN* uit 2004. Haar bevindingen mogen bekend zijn. Op grond van de herkomst van de medewerkers en hun verblijfplaatsen is een oostelijke invloed eerder te verwachten dan de algemeen beweerde zuidelijke. Bij de keuze tussen taalvormen werden zuidelijke varianten in het algemeen verworpen en gekozen voor archaische. Dat deze archaische varianten zuidelijk waren en vaak nog zijn, wordt onvoldoende belicht. Niet alleen de vermeende zuidelijke invloed wordt ontkend, maar ook de algemeen aanvaarde gedachte dat

de Statenvertaling een grote invloed zou hebben gehad op het ontstaan van de standaardtaal. Op de spelling en de grammatica heeft de Statenvertaling inderdaad nauwelijks invloed gehad: er werd hoofdzakelijk voortgebouwd op wat grammatici al sinds het einde van de zestiende eeuw hadden voorgesteld en vastgelegd. Alleen de vele Duitse en Nederduitse leenwoorden, die vaak al voorkomen in de zestiende-eeuwse Liesveltbijbel en Deux-Aesbijbel, beide bewerkingen van de Lutherbijbel, en het grote aantal uitdrukkingen hebben de standaardtaal blijvend beïnvloed. De vertaling verscheen in 1637, toen de standaardtaal al grotendeels gevormd was. Duidelijker belicht had kunnen worden, dat de standaardisering gericht was op de geschreven taal. Het zou nog eeuwenlang duren, voordat een algemeen aanvaarde gesproken standaardtaal zich ontwikkelde. Als ideaal waarnaar men streefde, dat wel. Te veel aandacht is er bovendien voor de selectie tussen varianten en codificatie, te weinig voor de verbreiding en aanvaarding. Met vooral de Statenvertaling leerde men lezen en voorlezen, hoewel deze vertaling bij de verschijning al ouderwets en plechtig was. We hebben er eeuwen mee moeten doen, tot vreugde van velen.

In een degelijke bijdrage, gebruik makend van databanken en uitvoerig toegelicht met voorbeelden, behandelt Marijke Mooijaart 'Verhalen en vertalen. Bijbelse sporen in de Nederlandse woordenschat'. Wanneer een nieuw woord (*jota*), een nieuwe woordverbinding (*zo arm als Job*) of een nieuw betekenisaspect (een *kruis slaan*) in het algemene taalgebruik is aanvaard, is er sprake van bijbelse invloed. Deze invloed is al oud en drong in het Nederlandse taalgebied aanvankelijk door via verhalen. Pas sinds de zestiende eeuw dringen de neologismen door via vertalingen, vooral in de protestantse traditie. De Statenvertaling was veelal het doorgeefluik van wat uit oudere bijbelvertalingen bekend was, maar niet altijd. Het woord *aanfluiting* is er een voorbeeld van. Het werkwoord *aanfluiten* bestond al met de betekenis 'uitfluiten'. De nieuwe afleiding *aanfluiting* betekent zowel

'bespottig' als 'zaken die schandelijk zijn en misprijzen verdienen'. Nog bekender zijn de idiomatische woordverbindingen geworden als *een teken aan de wand* (wie kent het bijbelse verhaal nog?) en *door het oog van een naald kruipen* dat nu 'aan een ongeluk ontsnappen' betekent, maar door Jezus gebruikt werd om duidelijk te maken dat een kameel gemakkelijker door een naald kruipt (mogelijk verwijzend naar een erg smalle bergkloof of een smalle poort in Jeruzalem) dan een rijke naar de hemel gaat. Er zijn ook spreekwoorden van bijbelse oorsprong, zoals *hoogmoed komt voor de val* 'hoogmoed gaat aan de val vooraf'.

Gebruikmakend van publicaties van de vertalers, onder meer de drie delen *Werk in uitvoering*, gaat Harrie Scholtmeijer in op 'Het Nederlands van de nieuwe bijbelvertaling' uit 2004. Van invloed op het Nederlands is nog geen sprake, hoewel *lucht en leegte* (voorheen *ijdelheid der ijdelheden*) van Prediker Donald Duck al heeft bereikt. Het is zelfs niet ondenkbaar dat door de voortschrijdende ontkerkelijking deze nieuwe vertaling niet meer de bron van bijbelse woorden en uitdrukkingen kan zijn die de voorgangers wel waren. Bovendien is het uitgangspunt van de nieuwe vertaling anders dan die van vorige vertalingen: niet op de brontaal, maar op de doeltaal gericht. Hebraïsmen en graecismen komen niet meer voor, en vertrouwde uitdrukkingen als *oud en der dagen zat* zijn vervangen.

Het uitstekende 'De huwelijksmetafoer in de nieuwe bijbelvertaling' van Nelly Stienstra, berustend op haar in 1993 verschenen *YHWH is the Husband of His People*, maakt duidelijk dat de vertalers van de *Groot Nieuws Bijbel* (1986, 1998) en de nieuwste vertaling uit 2004 de conceptuele huwelijksmetafoer in het Oude Testament minder aandacht geven dan eerdere vertalingen, waaronder de verder in deze bundel wat ondergesneeuwd bijbels van het Nederlands Bijbelgenootschap (1951, 1962) en de Willibrordvertaling (1975, 1978). Daardoor krijgt Gods liefdevolle houding ten opzicht van Zijn volk minder aandacht, evenals afgoderij,

overspel en ontucht. De schrijfster overtuigt. Ik moet hier wel aan toevoegen, dat het onderwerp grotendeel buiten het thema, de invloed van de bijbel op het Nederlands, valt. Een stilistische opmerking: het afschuwelijke woord *behoorlijk* met het graadaanduidende betekenisaspect komt een paar keer voor (“Deze uitdrukking, die toch eens behoorlijk gangbaar was”).

Het uitvoerigste artikel is ‘Namen in Nederlandse bijbelvertalingen’ van Henk Heikens, zeer instructief en noodzakelijke literatuur voor ieder die buitenlandse namen in zijn moedertaal wil weergeven. Namen worden niet vertaald, is een bekende vertaalregel. Dat gebeurt dan ook niet met de meeste bijbelse namen. Maar namen hebben vaak een betekenis, die toegevoegd kan worden: ‘De maagd zal zwanger worden en een zoon baren, en men zal hem de naam Immanuël geven, wat in onze taal betekent “God met ons”’. Maar ook onvertaalde namen geven problemen door het visuele beeld en vooral als de andere taal zich, zoals het Hebreeuws, zich van andere tekens bedient en tot de negende eeuw geen klinkertekens kent. Het Griekse alfabet lijkt op het Latijnse, maar *psi* en *chi* (*psyche*) heeft het Latijn niet, en worden daarom vervangen door *ps* en *ch*. Het Hebreeuwse Oude Testament is bovendien vertaald in het Grieks, de Septuagint, lang voor de masoreten in de negende eeuw de Hebreeuwse tekst met nieuwe tekens verduidelijkten. De Vulgaat van ongeveer 400 is een vertaling in het Latijn: de namen zijn veelal omspelingen van de Griekse Septuagint. Het zou te ver voeren in te gaan op het rijke materiaal. Volstaan wordt met een voorbeeld. In het masoretische Hebreeuws heet de vader van David *Jisjai*, in de Septuagint *Iessai* (de beginletter wordt met een *j* uitgesproken en het Grieks ontbeert de *sj*), of *Iesse* met een finale al Hebreeuwse monoftong *ee*, die vervolgens in het Nederlands gelezen werd als een *sjwa*. In de Vulgaat heet hij veelal *Isai*, maar in het Nieuwe Testament *Iesse*, dat als *Iessel/Jesse* gebruikelijk werd in de katholieke traditie. Luther en de Statenvertalers namen *Jesse* over in het Nieuwe en *Isai* in het Oude

Testament, in latere uitgaven *Isai*. De vertalingen uit 1951 en de nieuwste hebben *Isaï*, met drie lettergrepen. Ook in dit artikel valt het accent niet op de invloed op het Nederlands. De kern is hoe namen herspeld werden.

Na een columnachtige bijdrage van Ewoud Sanders over ‘Bijbelse eponiemen’ behandelen Dorien Gerritzen, Karina van Dalen-Oskam en Gerrit Bloothoofd behandelen ‘Bijbelse voor-namen’. Aanvankelijk werd er vernoemd naar familieleden. Dit veranderde in de twaalfde en dertiende eeuw: uitheemse namen van vereerde heiligen, al dan niet bijbels, namen hun plaats in. De oorzaak wordt gezocht in de kruistochten, de invloed van de kerk, de heiligenverering en de opkomst van de steden. De Hervorming bracht hierin weinig verandering. Pas in de jaren zestig van de twintigste eeuw veranderde de naamgeving, waarbij de ontleende namen het meest opvallen, een revolutie waarin bijbelse namen nauwelijks een rol spelen.

Cor van Bree onderzocht in ‘Taal en religie in hedendaags Nederlands’ met behulp van jongere en oudere, protestantse, katholieke en onkerkelijke informanten aan de hand van een vragenlijst de kennis van religieuze termen (*doopsel* en *doop*), uitdrukkingen (iemand's *nieren proeven*) en voorzetselverbindingen (*op/in de eerste plaats*). De kennis van bijbelse uitdrukkingen bij katholieken is minder groot dan bij protestanten, zowel bij ouderen als jongeren, en de kennis van ouderen is groter dan van jongeren, beide geen verrassende conclusies. Bij religieuze termen (*doopsel/doop*) is er een duidelijk verschil tussen katholieken en protestanten; termen als *doopsel* worden door niet-katholieken zelden gebruikt. Opvallend is, dat de jongere katholieken meer de protestantse varianten gebruiken dan de oudere. Katholieken gebruiken volgens een wijdverbreide mening vaker *op de eerste plaats* dan *in de eerste plaats*; ook dit blijkt zo te zijn: protestanten en onkerkelijken kiezen voor *in de eerste plaats*. De eventuele verschillen tussen onkerkelijken en anderzijds katholieken en protestanten krijgen in de bespreking van de resultaten verder weinig

aandacht. Ik mis het verschil in gebruik tussen *Gelukkig Nieuwjaar* en *Zalig Nieuwjaar*.

In ‘Waaraan hoort u dat ik katholiek ben?’ behandelt Nelly Stienstra vooral de verschillen in het gebruik van termen voor sacramenten (*doop* en *doopsel*, *heilig avondmaal* en *eucharistie*), maar katholieken hebben er vijf meer: *vormsel/geloofsbelijdenis*, *sacrament van boete/verzoening*, *sacrament der zieken*, *wijding* en *huwelijk*. Invloed op het taalgebruik blijkt bijvoorbeeld uit het *voltrekken* van het huwelijk, voor katholieken de consumatie, de geslachtsdaad, waarna het huwelijk onontbindbaar is, en voor anderen een burgerlijk contract, al dan niet ingezegend door de kerk.

Harrie Scholtmeijer draagt een tweede artikel bij: ‘Het woord in de streektaal: tussen carnavalsmis en dialectrenaissance’. Dialect in de kerk, in de bijbel en het geestelijk lied zijn voornamelijk beperkt tot (protestants) oostelijk Nederland, toe te schrijven aan de dialectrenaissance, hoewel behoudend-orthodoxe protestanten op zondag vasthouden aan het algemeen Nederlands. De traditionele dialectmis tijdens het carnaval in Limburg stuit daarentegen op steeds meer weerstand. Als bijlagen volgen bijbel- en liedteksten in het Zeeuws, het Twents, het Venloos, het Gronings en het Drents.

De flaptekst met “het compleetste beeld van de invloed van het Boek der Boeken op de Nederlandse taal” is wat overdadig.

Jan W. de Vries

Signalementen

Dialectatlassen

Het Meertens Instituut, de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. De Fryske Akademy en de universiteiten van Gent, Antwerpen, Leiden en Amsterdam (UvA) werken gezamenlijk aan een zeer interessant drieluik van dialectatlassen, waarin de stand van zaken wordt weergegeven in de Nederlandse dialecten aan het eind van de twintigste eeuw. De atlassen zijn gebaseerd op recent veldwerk. Van de indrukwekkende *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (afgekort FAND) verscheen enige tijd geleden de derde en laatste aflevering, die deel IV omvat. De eerste aflevering (deel I) verscheen in 1998 en gaat over het korte vocalisme in gesloten lettergreep. In 2000 werd de tweede aflevering gepubliceerd, die deel II (het Westgermaanse korte vocalisme in *open* lettergreep) en deel III (ontwikkeling van de Westgermaanse lange klinkers en tweeklanken). De derde en laatste aflevering (deel IV) is gewijd aan het consonantisme. De atlas is de eerste die gebaseerd is op een systematisch opgestelde vragenlijst, waarin de gehele interne taalgeschiedenis is neergelegd. De verschijnselen worden uitvoerig toegelicht aan de hand van een groot aantal taalgeografische kaarten.

Het eerste deel van de *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (afgekort MAND) gaat over drie onderwerpen: meervoudsvorming in het Nederlands, diminutiefvorming in het Nederlands, en genus (woordgeslacht) van zelfstandige naamwoorden, lidwoorden en bijvoeglijke naamwoorden. Het nog te verschijnen tweede deel zal gaan over comparatieven, super-

latieven, het verbale systeem en de voornaamwoorden.

Het eerste deel van *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (afgekort SAND) is gewijd aan de volgende onderwerpen: voegwoorden, subjectpronomina, subjectverdubbeling en subjectclitisering na ja/nee, reflexieve en reciproke pronomina, en vooropplaatsing. Het nog te verschijnen tweede deel zal gaan over het verbale systeem.

Zowel de MAND als de SAND heeft een deel met taakgeografische kaarten en een deel met commentaar. Een opvallend verschil tussen de beide atlassen is dat het deel met commentaar bij de eerste atlas in het Nederlands en het deel met commentaar bij de tweede atlas in het Engels geschreven is. De reden daarvan is, naar ik aanneem, dat het bij de eerste atlas gaat om onderwerpen die wat specifiekier zijn voor de Nederlandse dialecten, terwijl in de tweede atlas onderwerpen aan de orde komen die vanwege hun taaltheoretische belang ook in de internationale literatuur een rol spelen. (JNT)

Woordenboek Gelderse dialecten

Uitgeverij Matrijs is bezig met de publicatie van twee woordenboekseries over het Rivierengebied en de Veluwe. Beide series bestaan uit drie delen: het huis, de mens en de wereld. Inmiddels zijn uit de beide series de eerste delen over het huis verschenen. Het materiaal voor het Woordenboek van de Gelderse dialecten is verzameld door middel van een grootschalige enquête, waaraan honderden personen hebben meegedaan. Het woordenboek is fraai uitgege-

ven met een duidelijke lay-out en typografie en met scherpe zwart-wit-illustraties. Dat de prijs per deel nog geen twintig euro bedraagt, zal de liefhebber tevens aanspreken. (JNT)

Namenboeken

Van de hand van Jan M. Spindel verscheen een boek over de molen en de molenaar in familienamen. Het werk bestaat uit twee delen. In het eerste deel verklaart de auteur meer dan 800 familienamen die zijn afgeleid van de molen, de molenaar, de molenmaker en allerlei bijnamen. Bij vijftig van de namen gaat hij dieper in op de herkomst en/of verklaring ervan. Het tweede deel gaat over de molengeschiedenis. Daarin komen onderwerpen ter sprake als de molentypen, de molenfuncties, aan molens gegeven namen, spreekwoorden, gezegdes en volksverhalen.

In zijn boekje *Stinkend-juffertje en duivelskruid* gaat Har Brok in op een aantal volksnamen van planten. De auteur is onder meer samensteller van de PLAND (PLAntennamen in de Nederlandse Dialecten), waarin bijna een kwart miljoen gegevens zijn vastgelegd en geïnterpreteerd. Dit boekje bevat een selectie van de resultaten van het PLAND-project. De regionale verschillen in de volksnamen voor planten zijn groot en de auteur illustreert die grote variëteit aan de hand van acht bekende planten: lelietje-vandalen, afrikaantje, sleutelbloem, kaal knopkruid, paardenbloem, lisdodde, fuchsia en oostindische kers. De beide namen in de titel van het boekje zijn respectievelijk volksnamen voor het afrikaantje en de lisdodde. Dit werkje bevat prachtige illustraties van planten. Mooie gekleurde taalkaartjes geven geografisch en historisch inzicht in de volksnamen die de genoemde acht planten dragen.

Cursus Fries

Van de hand van Rienk de Haan verscheen onlangs bij Het Spectrum een cursus Fries voor zelfstudie. De cursus is bij uitstek bedoeld voor niet-Friestaligen die in eigen tempo deze taal

willen leren en die weinig of geen kennis van het Fries hebben. Het doel is dat de cursist met dit boek geleidelijk, maar snel het alledaagse Fries leert verstaan, lezen en spreken. De twee audiocd's met luisteroefeningen moeten hem daarbij van dienst zijn. Het boek bevat vijftien lessen en vijf herhalingslessen en is thematisch van opzet. De lessen hebben alledaagse thema's, zoals kennismaken, reizen, gezondheid en dergelijke, en bestaan uit luisterteksten, uitspraak oefeningen, woordenschat oefeningen en spreekopdrachten. In de grammatica wordt veel aandacht besteed aan de vervoeging van werkwoorden. (JNT)

Nieuw perspectief op dove kinderen

In haar boek *Anders doof zijn* probeert Corrie Tijsseling de vraag te beantwoorden hoe horende ouders kunnen bijdragen aan de optimale ontwikkeling van hun dove kind. Zij wil daarmee een andere kijk geven op dove kinderen, een visie waarmee recht wordt gedaan aan hun anders zijn. De nadruk ligt in dit boek op het inzicht dat een visuele taalontwikkeling van vitaal belang is voor dove kinderen; dit is de enige ontwikkelingswijze die volgens haar onbelemmerd verloopt. De omgeving waarin deze kinderen opgroeien, is evenwel voor bijna honderd procent niet passend: horende ouders en andere horende opvoeders zijn taalblind. Het is dan ook niet het dove kind dat de beperkingen oplevert, maar de omgeving waarin hij opgroeit.

Leven en werk van Nicolaas van Wijk

In zijn lijvige boekwerk *Vader van de slavistiek* schetst Jan Paul Hinrichs het leven en werk van Nicolaas van Wijk (1880-1941), neerlandicus, beoefenaar van de vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap en publicist over Russische letterkunde. In 1913 werd Van Wijk, die we onder meer kennen van zijn etymologisch woordenboek van het Nederlands, aan de Leidse Universiteit benoemd tot hoogleraar in de Balto-Slavische talen. Omdat hij de eerste was die een dergelijke functie aan een Nederlandse universiteit

Signalementen

had, kon hij uitgroeien tot de grondlegger van de Nederlandse slavistiek. Internationaal had Van Wijk de reputatie als een van de grootste geleerden in dit vak. Zijn werk was zo omvangrijk en bestreek zo veel vakgebieden dat de auteur van deze biografie zelfs van mening is dat Van Wijks boeken en artikelen over diverse vakgebieden afzonderlijk voor menig ander geleerde het resultaat van een levenslange arbeid zouden zijn geweest.

Bibliografie

- Barbiers, Sjef e.a.** *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten*. Amsterdam: AUP, 2005. ISBN 9053567003. EUR 95,00.
- Brok, Har.** *Stinkend-juffertje en duivelskruid. Volksnamen van planten*. Amsterdam: AUP, 2006. 96 blz. ISBN 90 5356 884 0. EUR 14,50.
- Giesbers, Charlotte.** *Woordenboek van de Gelderse dialecten. Rivierengebied*. Het huis. Utrecht: Matrijs, 2005. 256 blz. ISBN 90 5345 281 8. EUR 19,95
- Haan, Rienk de.** *Fries voor zelfstudie*. Utrecht: Het Spectrum, 2006. 296 blz. ISBN 90 274 1487 4. EUR 29,50. Met 2 CD's.
- Hinrichs, J.P.** *Vader van de slavistiek. Leven en werk van Nicolaas van Wijk (1880-1941)*. Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 2005. 381 blz. ISBN 90 593 7120 8. EUR 24,90.
- Scholtmeijer, Harrie.** *Woordenboek van de Gelderse dialecten. Veluwe*. Het huis. Utrecht: Matrijs, 2005. 360 blz. ISBN 90 5345 282 6. EUR 19,95.
- Schutter, Georges de e.a.** *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten*. Amsterdam: AUP, 2005. ISBN 9053566961. EUR 95,00.
- Spendel, Jan M.** *Molen en molenaar in familienamen*. Utrecht: Gopher Publishers, 2005. 176 blz. ISBN 90 5179 250 6. EUR 15,00.
- Tijsseling, Corrie.** *Anders doof zijn. Een nieuw perspectief op dove kinderen*. Twello: Van Tricht, 2006. 128 blz. ISBN 90 77822 11 9. EUR 22,50.

Wulf, C. De, J. Goossens & J. Taeldeman.
Fonologische atlas van de Nederlandse dialecten. Deel IV. De consonanten. Gent: KANTL, 2005. ISBN 90 72474 61 9. EUR 110,00.

Uit de tijdschriften

De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Anéla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Neerlandia*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Over Taal*, *Taal en Tongval*, *TaalActief*, *Taalkundig Bulletin*, *VDW-berichten*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar, Oerdijk 35, 7433 AG Schalkhaar, tel.: 0570-608080, e-mail: jnt@telebyte.nl

Anéla

2005, nr. 2

Het tweede nummer van dit jaar is gewijd aan het thema meertaligheid en bevat achttien artikelen, die een breed terrein bestrijken. De bundel is tot stand gekomen naar aanleiding van de voorjaarsstudiedag van 2005 aan de Universiteit Utrecht onder de titel 'Meertaligheid zonder meer?'

Neerlandia – Nederlands van Nu

109 (2005), nr. 5

In deze aflevering vinden we onder meer een bijdrage van Rob van der Hilst over de veertiende editie van de 'Dikke van Dale'. Frans Debrabandere gaat in zijn artikel in op *Onze labiele spelling*. Ook is er in dit nummer een etymologische bijdrage van zijn hand, getiteld *Van ceel tot ziel*. Marc De Costers bijdrage is gewijd aan de etymologie van *Arie Bombarie*.

Verder zijn er de kleinere artikelen en de bijdragen in de vaste rubrieken.

Neerlandica Extra Muros

44 (2006), nr. 1

De eerste aflevering van deze jaargang begint met een bijdrage van Sera de Vriendt over *Enkele kenmerken van het Brussels Vlaams*. In de rubriek *Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen* worden vier boeken besproken door P. de Kleijn.

Verder zijn er boekbesprekingen in de rubriek *Besprekingen en aankondigingen*.

Ons Erfdeel

49 (2006), nr. 1

De eerste aflevering van deze jaargang bevat geen taalkundige bijdragen.

Onze Taal

75 (2006), nr. 1

Het eerste nummer van deze jaargang begint met een bijdrage van Marc van Oostendorp over de makers van taalwebsites en de mensen die deze sites bezoeken. Ton den Boon bespreekt de nieuwe woorden van 2005. In het artikel *Een zoemlens in de gelachkamer* gaat de redactie van dit tijd-

Uit de tijdschriften

schrift in op 'goed fout' gespelde woorden, vormen waaruit blijkt dat de foutspellers de betekenis van de woorden juist goed hebben begrepen. Hans van Maanen stelt in zijn bijdrage enkele vragen aan de Taalunie over de nieuwe spelling. In de tweede aflevering van een serie over taal in het werk gaat Matthijs de Winter in op de taal van de arts. De bijdrage van Marc Leijendekker gaat over het Latijn in de 21ste eeuw.

Daarnaast zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 2/3

Dit dubbelnummer is gewijd aan het thema 'Taal in beweging: verval of verrijking?', dat centraal stond tijdens het 25ste congres van Onze Taal op 12 november 2005 te Utrecht. Er zijn bijdragen van Herbert Blankesteyn, Joop van der Horst, Margereet Dorleijn & Jacomine Nortier, Ruud Hendrickx, Wim Daniëls, Frank Jansen, Najat Ben Abdelkarim en Jan Erik Grezel. Ook is er een debat tussen Marc van Oostendorp en René Appel over de stelling 'Taalverandering is vaak taalverloedering'.

Daarnaast zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Over Taal

45 (2006), nr. 1

Vanaf 2006 zal dit Belgische tijdschrift over taal deel uitmaken van deze rubriek. De eerste aflevering van deze jaargang begint met een interview van Filip Devos met Elio Di Rupo over talenkennis in het Marshallplan. An Kuppens en Annick de Houwer schetsen in hun bijdrage een abc van Antwerpse jongerentaal. Albert Oosterhof gaat in op *Twee polair gevoelige items in het Belgisch Nederlands*. Het artikel van Karl Hendrickx gaat over de aanspreekvormen 'jij' en 'u'. Filip Devos bespreekt lidwoorden in voorzetselconstructies.

Verder zijn er kleinere bijdragen, waaronder een quiz over taal.

Ontvangen boeken

Bakker, Ineke de e.a. *Nederlands in hoofdlijnen. Praktische grammatica voor anderstaligen. Theorieboek.* Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff, 2005. 83 blz. ISBN 90 01 10048 1. EUR 22,00.

Bakker, Ineke de e.a. *Nederlands in hoofdlijnen. Praktische grammatica voor anderstaligen. Oefeningboek.* Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff, 2005. 150 blz. ISBN 90 01 10049 X. EUR 26,00.

Brok, Har. *Stinkend-juffertje en duivelskruid. Volksnamen van planten.* Amsterdam: AUP, 2006. 96 blz. ISBN 90 5356 884 0. EUR 14,50.

Calabrese, Andrea. *Markedness and Economy in a Derivational Model of Phonology.* Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2005. XII + 532 blz. ISBN 3 11 018465 6. EUR 98,00.

Coupé, Griet. *Woordenboek van de Brabantse dialecten.* Deel III Algemene woordenschat, sectie 1: de mens als individu, aflevering 3, kleding en lichamelijke verzorging. Utrecht: Gopher Publishers, 2005. XX + 471 blz. ISBN 90 5179 235 2. EUR 35,00.

Devos, Magda & Reinhild Vandekerckhove. *West-Vlaams.* Tielt: Lannoo, 2005. 170 blz. ISBN 90 209 6051 4. EUR 12,50.

Drysdale, Helena. *Moedertalen. Een reis door Europa.* Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 2005. 414 blz. ISBN 90 450 1074 7. EUR 24,90.

Giesbers, Charlotte. *Woordenboek van de Gelderse dialecten. Rivierengebied.* Het huis. Utrecht: Matrijs, 2005. 256 blz. ISBN 90 5345 281 8. EUR 19,95

Greenberg, J.H. *Language Universals. With special reference to feature hierarchies.* Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2005. XVII + 89 blz. ISBN 3 11 017284 4. EUR 9,95.

Haan, Rienk de. *Fries voor zelfstudie.* Utrecht: Het Spectrum, 2006. 296 blz. ISBN 90 274 1487 4. EUR 29,50. Met 2 CD's.

Hinrichs, J.P. *Vader van de slavistiek. Leven en werk van Nicolaas van Wijk (1880-1941).* Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 2005. 381 blz. ISBN 90 593 7120 8. EUR 24,90.

Kiss, Katalin É. *Universal Grammar in the Reconstruction of Ancient Languages* Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2005. VI + 526 blz. ISBN 3 11 018550 4. EUR 98,00.

Laan, K. ter. *Folklore en volkswijsheden in Nederland en Vlaanderen.* Utrecht: Het Spectrum, 2005. 542 blz. ISBN 90 274 1804 7. EUR 18,50.

Mendoza Ibáñez, Francisco J. Ruiz & M. Sandra Peña Cervel (red.). *Cognitive Linguistics. Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction.* Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2005. X + 432 blz. ISBN 3 11 018617 9. EUR 98,00.

Messelink-Zijlmans, Lenie. *Woordenboek van de Brabantse dialecten.* Deel II Niet-agrarische vakterminologieën, aflevering 9, vaktiaal van de imker. Utrecht: Gopher Publishers, 2005. XIV + 159 blz. ISBN 90 5179 26 11. EUR 22,50.

Ontvangen boeken

Nasukawa, Kuniya. *A Unified Approach to Nasality and Voicing.* Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2005. XVI + 189 blz. ISBN 3 11 018481 8. EUR 78,00.

Nieuwenhuizen, Peter M. *Het verschijnsel taal. Een kennismaking.* Bussum: Coutinho, 2005. 284 blz. ISBN 90 6283 492 2. EUR 27,50.

Ooms, Miet. *Woordenboek van de Brabantse dialecten.* Deel III Algemene woordenschat, sectie 1: de mens als individu, aflevering 4, karakter en gevoels. Utrecht: Gopher Publishers, 2005. XVIII + 797 blz. ISBN 90 5179 207 7. EUR 65,00.

Ooms, M., I. Blomme, J. Kruijsen & J. Swanenberg. *Woordenboek van de Brabantse dialecten.* Deel III Algemene woordenschat, sectie 2: het huiselijk leven, aflevering 2, familie en seksualiteit. Utrecht: Gopher Publishers, 2005. XIV + 211 blz. ISBN 90 5179 262 X. EUR 27,50.

Ooms, Miet & Jacques Van Keymeulen. *Vlaams-Brabants en Antwerps.* Tielt: Lannoo, 2005. 122 blz. ISBN 90 209 6047 4. EUR 12,50.

Permentier, Ludo. *Van Dale spelling.* Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2005. 555 blz. ISBN 90 6648 982 0. EUR 19,90. Met CD.

Scholtmeijer, Harrie. *Woordenboek van de Gelderse dialecten. Veluwe.* Het huis. Utrecht: Matrijs, 2005. 360 blz. ISBN 90 5345 282 6. EUR 19,95.

Schutter, Georges De & Jan Nuyts. *Stadsantwerps.* Tielt: Lannoo, 2005. 176 blz. ISBN 90 209 6052 0. EUR 12,50.

Spendel, Jan M. *Molen en molenaar in familiena-men.* Utrecht: Gopher Publishers, 2005. 176 blz. ISBN 90 5179 250 6. EUR 15,00.

Taeldeman, Johan. *Oost-Vlaams.* Tielt: Lannoo, 2005. 123 blz. ISBN 90 209 6048 2. EUR 12,50.

Tiggeler, Eric & Rob Doeve. *De taalvervuilings-Award. Het lelijkste Nederengels ooit.* Den Haag: Sdu, z.j. 93 blz. ISBN 90 12 10867 5. EUR 10,00.

Tijsseling, Corrie. *Anders doof zijn. Een nieuw perspectief op dove kinderen.* Twello: Van Tricht, 2006. 128 blz. ISBN 90 77822 11 9. EUR 22,50.

Venâncio, Fernando. *Diga Lá! Uitspraak oefeningen Portugees.* Bussum: Coutinho, 2005. 64 blz. ISBN 90 6283 482 5. EUR 21,50. Met audio-cd.

Wijngaard, H.H.A. van de & M.H. Lubbers. *Woordenboek van de Limburgse dialecten.* Deel III Algemene woordenschat, sectie 2: het huiselijk leven, aflevering 2, familie en seksualiteit. Utrecht: Gopher Publishers, 2005. XX + 299 blz. ISBN 90 5179 262 X. EUR 29,50.